

Тарас
Гарасимів

**ПРАВО
СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УКРАЇНИ**

(Загальна частина)

Тарас Гарасимів

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

(ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Дрогобич
Видавнича фірма
«Відродження»
2004

УДК 342.734(477)
ББК 65.9(4УКР)272
Г37

Рецензенти:

- доктор юридичних наук, професор **Сливка Степан Степанович** (Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, начальник факультету № 2);
- кандидат юридичних наук, доцент **Семків Віталій Остапович** (Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри основ права України, професор кафедри цивільно-правових дисциплін)

Ця книга покликана надати допомогу студентам (курсантам), які навчаються в юридичних закладах, так і студентам інших не юридичних закладів, котрі вивчають правознавство, в освоєнні навчального курсу «Право соціального забезпечення України». Вона дає їм чітке уявлення про значення, місце і роль права соціального забезпечення в регулюванні пенсійних та інших правовідносин, про взаємозв'язок права соціального забезпечення з іншими галузями права і знання кола суспільних відносин, що охоплені сферою регулювання соціального забезпечення, джерела і основну мету законодавства України про соціальне забезпечення, вміння відмежовувати відносини, що регулюються нормами права соціального забезпечення від правовідносин, що регулюються іншими галузями права; аналізувати, грамотно та обґрунтовано застосовувати норми про соціальне забезпечення в практичній діяльності. Матеріал курсу тісно пов'язаний з іншими навчальними дисциплінами з інших галузей права України, таких як Конституційне право (у сфері реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, адміністративне право (управління у сфері соціального забезпечення), трудове право (соціальне забезпечення як результат трудової діяльності), фінансове право (видатки на сферу соціального страхування) та іншими (цивільне, кримінальне, сімейне).

Книга розрахована на студентів, слухачів та курсантів навчальних юридичних та інших спеціалізованих освітніх закладів різних рівнів акредитації, а також викладачів, науковців та практичних працівників.

Рекомендовано до друку

**Вченою радою Львівського інституту внутрішніх справ
при Національній академії внутрішніх справ України
(протокол № 10 від 25 травня 2001 р.)**

Г 1203080000-2 Без оголошення
2004
ISBN 966-538-139-3

© Т. Гарасимів, 2004.
© ВФ «Відродження», 2004.

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема № 1. Суть та значення соціального забезпечення	7
Тема № 2. Право соціального забезпечення як галузь національного права	19
Тема № 3. Предмет права соціального забезпечення	24
Тема № 4. Методи права соціального забезпечення	49
Тема № 5. Система права соціального забезпечення	64
Тема № 6. Принципи права соціального забезпечення	70
Тема № 7. Функції права соціального забезпечення	76
Тема № 8. Джерела права соціального забезпечення	95
Тема № 9. Правові форми соціального забезпечення	112
Тема № 10. Права людини у сфері соціального забезпечення . . .	123
Тема № 11. Соціальне забезпечення: історичний аспект	128
Тема № 12. Міжнародно-правові стандарти у сфері соціального забезпечення	137
Тема № 13. Соціальне забезпечення в сучасних соціально-правових державах	149
Тема № 14. Європейська Спільнота: концепція соціального забезпечення	177
Тема № 15. Побудова соціальної держави в Україні: національна проблема	187
Схеми та таблиці	194
Типові плани проведення семінарських занять	212
Типова тематика рефератів	216
Типова тематика курсових робіт	222
Типовий перелік питань на іспит (залік)	224
Типова тематика дипломних робіт	226
Основні джерела	227

ВСТУП

Право соціального забезпечення України – галузь сучасного національного права України. Це відносно молода сфера регулювання суспільних відносин, що виникають між державою та її громадянами в процесі реалізації останніми своїх соціальних прав, таких, як право на достатній життєвий рівень, на забезпечення у випадку настання повної чи часткової непрацездатності, у випадку втрати годувальника, настання старості, інвалідності тощо.

Виступаючи основним регулятором соціальних відносин, дана система встановлених або санкціонованих державою норм є гарантом реалізації конституційного положення про те, що Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна й права держава. Отже, теза про соціальність нашої держави і стала поштовхом до трансформування даної галузі в самостійну.

Особливо це актуально в сучасних умовах розвитку національно-правової системи та утвердження міжнародно-правових стандартів прав людини у внутрішньо-державному законодавстві. Конституція, як основний закон держави, закріпила право громадян на соціальний захист. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення і створення мережі державних, комунальних, приватних закладів по догляду за непрацездатними.

Пенсії чи інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Виходячи із зазначеного, перед кожним громадянином України взагалі, і перед студентами (курсантами) зокрема, стоїть проблема (завдання), ознайомлення (вивчення) норм права соціального забезпечення, набуття теоретичних вмінь та практичних навиків в даній галузі.

Враховуючи наведене вище, в навчальних закладах, а особливо з юридичними спеціальностями, введено навчальну дисципліну «Право соціального забезпечення України».

Завданням даної навчальної дисципліни є глибоке вивчення законодавчих актів з права соціального забезпечення, а також вироблення практичних навичок щодо застосування законодавства при вирішенні конкретних ситуацій.

З метою реалізації студенти (курсанти) повинні: мати чітке уявлення про значення, місце і роль права соціального забезпечення в регулюванні пенсійних та інших правовідносин, про взаємозв'язок права соціального забезпечення з іншими галузями права і знати коло суспільних відносин, що охоплені сферою регулювання соціального забезпечення, джерела і основну мету законодавства України про соціальне забезпечення; вміти відмежовувати відносини, що регулюються нормами права соціального забезпечення від правовідносин, що регулюються іншими галузями права; аналізувати, грамотно та обґрунтовано застосовувати норми про соціальне забезпечення в практичній діяльності.

Матеріал курсу тісно пов'язаний з іншими навчальними дисциплінами з інших галузей права України, таких як Конституційне право (у сфері реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків), адміністративне право (управління у сфері соціального забезпечення), трудове право (соціальне забезпечення як результат трудової діяльності), фінансове право (видатки на сферу соціального страхування) та іншими (цивільне, кримінальне, сімейне).

Дійсна реалізація зазначеного можлива при послідовному та сумлінному опануванні системою знань, які сприяють творчому застосуванню плану навчальної дисципліни.

Навчальна дисципліна передбачає загальну та особливу дисципліни.

Загальна частина передбачає 15 тем, зокрема:

1. Суть та значення соціального забезпечення;
2. Право соціального забезпечення як галузь соціального права;
3. Принципи права соціального забезпечення;
4. Методи права соціального забезпечення;
5. Система права соціального забезпечення;
6. Принципи права соціального забезпечення;
7. Міжнародно-правові стандарти щодо прав людини у сфері соціального забезпечення;
8. Функції права соціального забезпечення;
9. Джерела права соціального забезпечення;
10. Правові форми соціального забезпечення;

11. Права людини у сфері соціального забезпечення;
12. Соціальне забезпечення: історичний аспект;
13. Соціальне забезпечення в сучасних соціально-правових державах;
14. Європейська Спільнота: концепція соціального забезпечення;
15. Побудова соціальної держави в Україні: національна проблема.

Особлива частина передбачена в наступних методичних матеріалах. Курс «Право соціального забезпечення» читається на всіх формах навчання і передбачає, крім лекцій, проведення семінарських та практичних занять. Вивчення дисципліни за-свідчується опитуванням у формі заліку або іспиту.

СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Україна – соціальна держава. Соціальне забезпечення як функція держави. Соціально-правова природа соціального забезпечення. Право людини на соціальне забезпечення. Особлива форма правових відносин по соціальному забезпеченні. Суб'єкти соціального забезпечення. Громадяни як суб'єкти соціального забезпечення. Розподіл суспільних фондів споживання в сфері соціального забезпечення. Соціальне забезпечення як правова форма матеріального забезпечення. Соціальне забезпечення як форма стимулювання громадян. Співвідношення та взаємодія соціального забезпечення, соціального захисту та соціального страхування. Соціальне забезпечення як галузь національного права. Система нормативно-правових актів по соціальному забезпеченню. Право соціального забезпечення як навчальна дисципліна. Через соціальне забезпечення до інших умов життя. Стан проблеми в юридичній літературі.

З усіх функцій держави чи не найважливішою є захисна, а особливо сьогодні. В наш час, час природних катаклізмів, політичних баталій та економічних криз, ця функція набирає чи не найбільшої значущості.

Таке складне політично-економічне явище як держава, існує для людини, для задоволення її інтересів і потреб. Адже хто, як не держава, повинен захистити того, хто їй служить, кому, як не державі, потрібно. створити всі необхідні умови для впевненості людини в завтрашньому дні. І цю впевненість допоможе вселити в людей соціальне забезпечення.

У процесі глибокої реформи фундаментальних економічних, політичних та духовних основ суспільства все частіше почали проявлятися кризові явища, які охопили все наше суспільство. Зрозумівши це, Україна стала на шлях побудови свого національного права. Юридичні та організаційні засади, на основі яких вона функціонувала протягом останніх років, вступили у серйозні протиріччя з новими соціально-політичними

реаліями. З одного боку – зростаюче усвідомлення людьми своїх невід’ємних прав людини і громадянина, сфера яких виявилася куди ширшою, ніж вважали, а з другого – загострення соціальної напруги.

Отже, назріла необхідність переосмислення взаємодопомоги держави та громадянина, принципів їх взаємодії, вироблення нової концепції функціонування однієї з найважливіших державних ланок, що в свою чергу вимагає радикального перегляду існуючої нормативно-правової основи організації та діяльності такої функції держави, як захист, і як його правовий прояв – соціальне забезпечення.

Ось чому Україна, ставши на шлях незалежності та побудови правової держави, повинна направити свою діяльність на формування національного права. Враховуючи досвід розвинутих країн, беручи до уваги теорію і практику юриспруденції, а також опираючись на юридичну базу, яка сформувалася протягом багатьох років, нашій державі необхідно реформувати свої галузі права, замінити старі новими, прогресивними, а також удосконалити основні, базові інститути права. Такі зміни повинні торкатися і права соціального забезпечення.

Важливо виробити правильне уявлення про сутність такого багатоаспектного явища як соціальна політика, розкрити системні зв’язки в механізмі трансформації правових норм, які регулюють соціальне забезпечення в системі діючого законодавства і практики його застосування.

Чому різняться погляди на проблему соціального забезпечення? Чи можливо досягти згоди у цій сфері? Чи існує єдиний і абсолютний критерій оцінки повноти реалізації того чи іншого виду соціального забезпечення? Ймовірно, що в даному випадку якнайкраще підходить правило: скільки людей, стільки й думок. Не зрозумівши, що таке соціальне забезпечення, і яким повинен бути його правовий статус та вираз, важко не тільки виробити нормативну базу галузі права соціального забезпечення, але й гідно оцінити його концепцію в цілому.

Серед понять, якими користується сучасна правова наука, соціальне забезпечення в Україні відносять до найменш розвинутих категорій. У правовій та економічній науках цей термін використовують у різних значеннях, а звідси й різні його тлумачення і трактування.

Який же початковий зміст поняття „соціальне забезпечення“? Чи існує воно само по собі, незалежно від оточуючої дійсності, а чи є неподільним з тією соціальною, економічною, політичною, духовною сферами, у яких живе людина? Чи є соціальне

забезпечення галуззю права, а звідси – цілісною категорією, чи можливе роздрібнення його на окремі, самостійні, не залежні один від одного інститути та норми права? Тільки перелік питань показує, наскільки непроста проблема визначення основних засад соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення повинно відображати глибинні соціально-економічні процеси, а не намагатися змалювати офіційну ідеологію у викривленому світлі, обіцяючи громадянам швидку адаптацію до „чергових” реформ. Треба зазначити, що соціальне забезпечення повинно анулювати соціальну незахищеність людей, підґрунтям якої є безпорадність і навіть страх перед тими змінами, що відбуваються у суспільстві. Стержнем соціального забезпечення є адаптація до економічної „мізерії”, маргінальної безтурботності, примусу вступати в нові умови побуту різних соціальних верств, що вимагає затрат питомих зусиль таланту, постійного пошуку. Все це ставить людей, трудові колективи, цілі соціальні верстви у незвичне для них становище. І в даному випадку основну роль відведено соціальному забезпеченню. Нині воно повинно ефективно діяти на користь людині.

У сьогоdnішніх умовах, з одного боку, організація соціального захисту має більші можливості, ніж раніше, а з другого – ця діяльність повсякчасно ускладнюється, особливо через старе мислення, яке залишилося у наших службовців від командно-адміністративної системи. Беручи під захист громадян, треба мати на увазі, що будь-яка соціальна акція повинна керуватися інтересами не тільки державотворення, як цього вимагає сучасний політичний момент, а інтересами людини, як цього вимагає здоровий глузд.

Нерідко, коли мова йде про соціальне забезпечення населення, його зводять лише до підтримки знедолених, пристарілих та сиріт. Однак соціального забезпечення потребують всі верстви населення, щоб безпосередньо реалізувати свої природні, професійні та інші можливості. Соціальне забезпечення повинно стояти на сторожі інтересів людей, дбати про їх добробут, який вимірюється багатьма компонентами, а не тільки кількісно матеріальних благ. Соціальне забезпечення повинно виробити гарантії для населення, для його адаптації до ринкових відносин, а також зорієнтувати політику держави та державних інституцій на людину. І це повинно бути не лише на рівні запальних промов та передвибірних програм.

З цим повинні рахуватися всі, починаючи від Президента і закінчуючи державним службовцем найнижчого рівня, почина-

ючи від власника або уповноваженого ним органу і закінчуючи приватним підприємцем.

Насамперед, соціальне забезпечення повинно бути спрямоване на створення і втілення у життя національної соціально-економічної моделі розвитку України, яка враховувала б українську соціально-економічну генетику і світовий господарський досвід. Жодну зарубіжну найпривабливішу модель соціального забезпечення не можна механічно переносити на українську дійсність. Україна може тільки скористатися зарубіжним досвідом, але має йти своїм шляхом до цивілізованості в економіці соціальних відносин.

Не слід також забувати, що соціальне забезпечення – це потужний інтелектуальний потенціал, зокрема економічної, правової та інших галузей науки.

Соціальне забезпечення населення України в період входження у ринкові відносини – це утвердження соціальної справедливості, боротьба з мафіозними структурами, з потуранням „прихвизація“, з руйнацією і забрудненням природного довкілля, сприяння талантам для самореалізації здібностей, підтримка господарської, наукової та іншої ініціативи, спрямованої на зміцнення, розбудову і підвищення авторитету української держави, нарешті, це боротьба з розкраданням національного багатства, з аморальністю, з усім тим, що перешкоджає інтегруванню України у Європейське співтовариство і світову цивілізацію.

Таким чином, соціальне забезпечення в сучасній Україні має широкі завдання економічного, соціального і правового захисту населення з позицій національних інтересів і цивілізованих вимог. Не забуваючи, насамперед, про малозабезпечені соціальні групи і верстви населення, потрібно широко впроваджувати соціальне забезпечення. Що ж включає в себе широке впровадження соціального забезпечення? Це юридично закріплені керівні ідеї, начала, засади, можливості особи володіти і користуватися конкретними благами, пільгами або перевагами в соціальній сфері. Але ж формула „юридично закріплені можливості“ повинна мати і вузьке значення, яке залежить від певної владної сили в суспільстві, якою є держава в особі її відповідних законодавчих органів. При цьому держава не володіє абсолютною свободою у виборі і юридичному закріпленні можливостей особи, а проводить їх за такими економічними, культурними і політичними умовами, які існують в даному суспільстві, а також за історичними та етнічними традиціями і особливостями національного характеру.

Соціальне забезпечення не повинно відображати політику тих, хто стоїть при владі, а тому не повинно змінювати відноси-

ни між людьми, особою і державою. Але є й інший бік проблеми. Якщо соціальне забезпечення людей не змінювалось би залежно від керівника влади, правлячої партії, то це оптимізувало б соціальну політику. Але право на соціальне забезпечення як явище є вічним, абсолютним, раз і назавжди дане людству з моменту народження незалежно від суспільства, у якому людина живе, від влади, яка керує суспільством, від ситуації, яка склалася на даний момент. Джерелом у даному випадку може виступати сама ідея соціального забезпечення. Але, враховуючи різноманітність поглядів людей, ідеї соціального забезпечення можна брати з різних основ: „матері-природи“, „божої волі“, „початкової суті самої матерії“ та з інших субстанцій.

В останні роки сама логіка реального життя привела багатьох до осмислення необхідності пов'язувати генезу існування соціального забезпечення перш за все з тими процесами, що проходять у суспільстві. Але такий зв'язок не завжди логічний: адже існує не тільки позитивний вплив економіки і політики на соціальне забезпечення (що можна тільки вітати), але й негативний (хоча це також динаміка).

Отже, зупинимося на тому, що соціальне забезпечення – це інстинкт самозбереження, спосіб захисту від природних катаклізмів, примх економіки, політики, ринкових відносин та інших „сюрпризів“, які нам підносять наше життя, і ніхто не може змінити його в інший бік.

Щоб краще зрозуміти суть соціального забезпечення, потрібно торкнутися містифікації природи даної галузі. Вона бере свої початки ще з XVII–XVIII століття, епохи становлення і утвердження так званої буржуазії (а за сьогоднішніми мірками – підприємців). У цей історичний період вона розважливо розглядала соціальний захист як необхідність, як розвиток повити етапу суспільної динаміки.

Історія людства – це історія розвитку захисту від природи, від нападників, загарбників, колонізаторів, від політики, економіки, від експлуатації, від нелюдського життя. Соціальне забезпечення – це також одна з гілок захисту. І саме тому воно є об'єктивною необхідністю прискорення розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Усвідомлення того, що історичний процес можливий тільки при зростаючому соціальному забезпеченні, було б загальним досягненням суспільної думки.

Розуміючи політичну привабливість цієї ідеї, потрібно віддати належне соціальному забезпеченню як обов'язковій передумові суспільного прогресу і проголосити його невід'ємною, природною політикою сьогоднішнього суспільства.

Для того, щоб краще зрозуміти значення соціального забезпечення в сучасний період, доцільно звернутися до історії. Після перемоги так званих буржуазних революцій у деяких країнах соціальне забезпечення відобразилося у певних документах того періоду, а саме – було закріплене право людини на соціальний захист. У цей час з розумінням прийняли і теоретичне обґрунтування прогресивної ідеї, яка була заснована на світській направленості забезпечення, нерівності соціальної забезпеченості, довільності та індивідуальності, звичаєвості та привілейованості. Тогочасну соціальну захищеність розглядали як нагороду, як привілей.

Соціальне забезпечення має природній характер не в тому значенні, що природа такого захисту – у невизнаній, абстрактній „природі речей“ або в розумінні кожним індивідуального прояву „природного захисту“, а в тому, що кожна людина народжується вільною і рівноправною в захищеності або, навпаки, беззахисною, а отже, навколишні обставини не повинні і не можуть позбавити її захисту.

Якщо великі мислителі XVIII століття, які не могли, як і їхні попередники, вийти за рамки, які їм ставила епоха, зробили значний внесок у загальнодемократичне розуміння досліджуваної проблеми, то неможливо погодитися з тими вченими і політиками, які протягом останніх років і сьогодні, в період безперечного прогресу соціального забезпечення, знань про нього, логіки його розвитку, пояснюють соціальну захищеність як винагороду, як результат трудової діяльності, як привілей. Звичайно, у дечому вони праві, як, наприклад, у випадку з пенсіями чи пільгами. Але ж не можна все узагальнювати. Таке твердження заперечує істину, перешкоджає пізнанню соціального забезпечення як об'єктивно існуючої реальності.

Кожен, хто прагне розібратися в проблемі соціального забезпечення, зустрічаючись із такими твердженнями, неминуче запитує себе: а як же бути в такому випадку з інвалідами або з іншими непрацездатними, які не отримують такого привілею, як пенсія; з тими багатодітними матерями, які в силу сімейних обставин так і не розпочнуть своєї трудової діяльності; з дітьми, обділеними радістю сімейного життя; з тими людьми, які є каліками від народження і т. д. Ось чому напрошується висновок про природність соціального забезпечення. А вже сам підхід до кожної людини повинен бути диференційованим та індивідуальним.

Вперше ґрунтовно на ці та інші пов'язані з ними запитання соціального забезпечення звернули увагу ще в середині XIX ст.

На основі наукового аналізу дійсності встановили, що „вічні істини“, „вічна справедливість“, „рівність“ – невід’ємні права людини, що випливають із самої природи, і є нічим іншим, як ідеалізатором юстиції, рівності всіх перед законом, а також рівної захищеності всіх і вся.

Істинна природа соціального забезпечення знаходить свій прояв у досить складних діалектичних процесах перевтілення економічних вимог в юридичні норми. Адже останні не виникають безпосередньо зі структури виробничих відносин. Між економічним устроєм суспільства та правами людини стоїть влада в особі держави, і вона трансформує соціальні відносини у праві. Закономірно, що така діяльність держави завжди повинна бути детермінованою в кінцевому результаті на користь людини. Якщо ці відносини зупиняються на фактичній рівності, то створюються всі умови для всезагальності та вседоступності соціального забезпечення.

Це непохитна об’єктивна закономірність, яка в реальному житті не завжди проявляється однозначно. Тому рівень соціального забезпечення залежить в кожній конкретній країні від багатьох обставин як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. І, перш за все, від державно-правового режиму і політичної та економічної ситуації. Навряд чи хто-небудь візьметься запечувати те, що країна з ринковою, але нерозвинутою економікою за своєю природою суперечить основним інститутам соціального забезпечення. Вона не в змозі забезпечити кожному нормальний захист у соціальній сфері, оскільки така економіка побудована на функціонуванні в умовах більшого чи меншого надлишку робочої сили. Таким чином, ця обставина штовхає країну вперед (адже конкуренція – умова прогресу). Але водночас несправедливо було б і абсолютизувати дану ідею. Адже проблема не в тому, як назвати, і не в тому, щоб побачити причини, а в тому, що робити, і в тому, щоб шукати шляхи виходу на високий рівень соціального забезпечення.

Важко зрозуміти тих, хто відкидає саму природу соціального забезпечення, прагне ідеологізувати або, скажімо, політизувати соціальне забезпечення. Вони не зважають на те, що соціальне забезпечення це вимога реальності, це сама реальність, це суспільні відносини між людьми, між державою та людьми, у яких соціальне забезпечення отримує принципово інше забарвлення з відтінками економічних законів та реальностей життя. Але з іншого боку, і це заперечити неможливо, політика і державна ідеологія все ж таки мають вплив на соціальне забезпечення. Адже прихід нових людей до влади призводить до зміни полі-

тики соціального забезпечення. Співвідношення вищесказаного втягує прихильників тих чи інших ідей у парадоксальну ситуацію: не бажаючи припускати можливості політичної основи соціального забезпечення, необхідно усвідомити значний вплив політичних процесів на соціальне забезпечення. А з другого боку, існує все ж таки логіка історичного процесу, яка зумовлює необхідність розвитку, в тому числі і всередині самого захисту для налагодження та пристосування соціального забезпечення до реалій сучасного життя.

Сьогодні ми бачимо, що система соціального забезпечення під впливом значних змін в економічній і соціальній структурах суспільства набуває нових рис. Причому зберігаються важелі політичного господарювання, а в деяких випадках і зростає рівень забезпечення особи. Але поряд з тим пізнання суспільної природи, закономірностей розвитку і вдосконалення аж ніяк не зменшує у цьому процесі суб'єктивний фактор, який не тільки може надавати прискорення, але і пригальмовувати, а інколи й нищити досягнуте. Прикладом цього може бути наше суспільство в минулому.

Тому сьогодні, звертаючись до міжнародного законодавства у сфері соціального забезпечення, потрібно шукати не тільки нові форми захисту, але й засоби для втілення цих форм захисту у життя. Видається очевидним, що неможливо буде обійтися без повного використання кращих демократичних інститутів та традицій, які створило людство за багатовікову історію, у відбудові та розвитку всього того, що зруйнували, занедбали та забули за останні роки.

Справою особливої ваги є формування якісно нової галузі українського законодавства – права соціального забезпечення. Вирішення цього завдання нерозривно пов'язане з максимальним забезпеченням відповідальності держави перед громадянином, а також із підвищенням авторитету закону і неухильним його виконанням всіма членами суспільства.

Тут варто звернути увагу ще на один аспект: декларування захищеності та забезпеченості характеризує проблему лише з формального боку. Вирішальним питанням є реальність впровадження цих інститутів на практиці, можливість користування ними у повсякденному житті. Причому ця можливість не для вибраних, не для окремих соціальних груп, а для кожного громадянина. Принципово важливими є наявність соціальних, економічних, політичних, юридичних гарантій, незворотна дія механізмів їх юридичного захисту. Реалізація права соціального забезпечення полягає у впровадженні в життя передбачених

нормативними актами соціальних можливостей досягнення особо певного „матеріального“ результату, тобто користування різноманітними благами і цінностями для задоволення особистих та суспільних потреб та інтересів.

У сучасний період соціального забезпечення впливає на активність особи через здійснення комплексу заходів, а також через створення соціальних умов та усунення негативних факторів. Зараз створені сприятливі умови для усунення протиріч захисту, а також для реальної можливості його використання. Але, як свідчить історичний досвід, самої можливості ще не достатньо. Потрібно цією можливістю розумно скористатися.

Крім загальних гарантій, для повноцінної реалізації соціального забезпечення необхідна добре продумана та розроблена в законодавстві система соціальних засобів, належний правовий механізм, підкріплений конкретною організаційною роботою державних органів та громадських організацій. Відсутність такого механізму стала однією з причин серйозної деформації соціального забезпечення особи. Вся глибина негативних наслідків таких упущень стала особливо очевидно в умовах переходу країни до ринкової економіки (щоб у майбутньому побудувати розвинуте соціально-демократичне суспільство). Для відновлення, точніше сказати, для побудови досконалого механізму соціального забезпечення потрібно буде не тільки подолати й усунути серйозні упущення у функціонуванні інститутів соціальної політики, але й набагато глибше і серйозніше докорінно оновити існуючі та впровадити у життя нові, демократичні, прогресивні інститути та процедури, реальні правові засади, гарантії та принципи. Все це можна зробити тільки через відродження істинної цінності особи за допомогою розширеного взаємозв'язку між державним управлінням та самоуправлінням, децентралізації контролю та централізації керівництва. Розвиток самоуправлінських засад покликаний не тільки „з'єднати“ управлінський апарат і маси, а й розмістити людину в центрі управління справами, забезпечити певний контроль громадян над процесом розробки і здійснення управлінських рішень для гарантії реалізації прав людини, в тому числі і права на соціальний захист.

Закономірно виникає запитання: чи такі проблеми характерні для нашого суспільства? Відповідь на дане запитання не може міститися у факті проголошення принципів положень соціального забезпечення. Не можна виходити з того, що можливості реалізації соціального забезпечення є проблемою лише самої людини. Добре, якщо конкретна особа такими можливостями

ми володіє. А як же бути тим мільйонам громадян, становище яких у суспільстві зумовлює серйозні обмеження в реалізації задекларованих положень? Хіба не суперечить здоровому глузду твердження про те, що, якщо людина „вільна у своєму виборі“, то вона повинна сама себе і захищати. Так, людина вільна і вільна у виборі щодо захисту. А цей захист повинна забезпечити вже держава.

Це стає очевидним, якщо усвідомити, які неоднакові можливості надає своїм громадянам суспільство, в якому впевнено себе почуває той, хто реально володіє впливом. Він і визначає індивідуальне, егоїстичне розуміння соціального забезпечення. І цю тенденцію необхідно якомога швидше зупинити, тому що в недалекому майбутньому це може призвести до реалізації соціального забезпечення через „матеріальний стан“, а для „немайнових прошарків“ воно так і залишиться недоступним.

Існує також погляд, що людина може отримати волю поза суспільством і навіть наперекір державі, що правовий та соціальний захист існує для виокремлення людини, для відокремлення її від держави. Але ж це абсурд. Життя показує, що діяльність найпростіше реалізується не в ізоляції, а в тандемі. Хоча тут можна задати риторичне запитання: кому це вигідно? Взаємозв'язок держави і особи вигідний як для однієї сторони, так і для другої. Людина працює на себе, а отже, і на державу, на суспільство. Це вигідно державі. Але і держава віддячує за це людині. Одним із прикладів є соціальне забезпечення.

У той же час ніхто не впадає в ідилію, думаючи, що при такому взаємозв'язку проблема соціального забезпечення повністю вирішена. Важливими є можливості, закріплені у тому чи іншому нормативному акті для того, щоб дозволити кожній особистості розкритися повністю, застосувавши свій творчий потенціал на благо суспільства, а відповідно, і для себе. Такі можливості може розкрити тільки відповідний рівень соціального забезпечення, при якому людина не буде хвилюватися, хто завтра прийде їй на допомогу і куди звернутися зі своїми проблемами.

Соціальне забезпечення в сучасний період повинно також відповісти на запитання: чи достатньо для певного відчуття захищеності лише самого природного права людини на соціальний захист; чи такий стан можна тільки відчутти при неповноцінному використанні максимально належної системи прав та свобод у комплексі правил поведінки, що регулюють правовий стан особи у різноманітних сферах життя суспільства?

Відповідь очевидна: людині для її вільного та всебічного розвитку однаково необхідні певні суспільно-політичні, матеріальні

та духовні умови, які закріплені у відповідних нормативних актах. Відсутність будь-яких з них (або навіть зниження їх значення в порівнянні з іншими) не може не позначитися негативно на правовому становищі особи в цілому.

Звичайно, існують і інші погляди, прихильники яких не бажають погодитися з єдністю всіх систем захисту людини в суспільстві, а пропонують розділити захист на основний та додатковий. Основний, провідний захист – це захист політичний, а все решта соціальний захист. Поряд з цим не можна не сказати, що протягом багатьох років наше суспільство теж мало подвійний підхід до правового захисту громадян. Наполягаючи на першості політичного захисту, соціально-економічному захисту відводили другорядну роль, допоміжну, і він розвивався в науковій думці. Такий підхід до захисту та соціального забезпечення аж ніяк не сприяв продуктивному обговоренню проблеми.

Чи є які-небудь вагомі обґрунтування цієї однобокої позиції? Чи можна її визнати справедливою? Чи можна назвати такий захист всебічним і повноцінним? А, можливо, такі запитання взагалі недоречні? Адже існує широке значення правового захисту – захисту людини у всіх сферах життя, та вузьке – конкретний захист у кожній сфері життя, в тому числі і в соціальній сфері. Але ні в якому разі не потрібно применшувати роль того чи іншого захисту, вони є рівноцінними та взаємопов'язаними.

Щоб не піддатися політичним емоціям у вирішенні даної проблеми, потрібно підходити до неї об'єктивно, на науковій основі, потрібно керуватися зростаючим взаємозв'язком різних сфер людської життєдіяльності. Будь-яка категорія захисту однаково важлива для того, щоб максимально забезпечити гідне існування людини.

Підкреслюючи рівноцінність всіх категорій захисту, не можна не враховувати, перш за все у концепційному аспекті, соціально-економічні умови. Саме вони створюють надійну матеріальну основу ефективної реалізації всіх категорій захисту, в тому числі й соціального. Наголошуючи на цьому, сучасна концепція ніяк не схильна абсолютизувати соціальний захист. Мова йде лише про надання завершеності дійсно науковому підходові до соціального захисту, базуючись на об'єктивному аналізі реальної діяльності, виходячи з того, що правове становище особи в суспільстві, а також її захист ніколи не можуть бути вищими від економічного рівня відповідної суспільно-економічної формації. Якщо законодавець і вдається до того, щоб у політичних цілях випередити існуючі можливості, то реальна правова

і політична, а особливо економічна практика все розставляє „на свої місця“.

Таким чином, з'ясувавши основні питання комплексної проблеми соціального забезпечення, можна прийти до деяких загальних висновків. Суто юридична проблема має дуже важливе соціальне та політичне звучання і є однією з визначальних у формуванні суспільного життя. Не випадково вона стає епіцентром зростання невдоволеності у суспільстві.

Нерідко відсутність єдиного розуміння одних і тих самих термінів породжує безліч неправильних тлумачень, і як результат – порушення законодавства та неякісність соціального забезпечення.

Істинно наукова концепція соціального забезпечення повинна позбутися прагматичного, політизованого погляду. Сьогодні вона буде фундамент на послідовному науковому підході до проблеми, використовуючи сучасну юридичну науку, базуючись на об'єктивній оцінці теоретичних позицій і далеко неоднозначних, суперечливих фактів реальної правової практики з врахуванням всіх проблем її розвитку.

З погляду цієї концепції соціальне забезпечення – це одночасно і проголошена, і гарантована можливість забезпечити необхідні умови для повноцінного розвитку людини: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні і т. д. Це система соціальних та юридичних гарантій, які захищають людину від свавілля інших, забезпечують впевненість у завтрашньому дні. Ця система дозволяє гармонійно співставити інтереси особи та всього суспільства, не приносячи при цьому в жертву особу, але й не знімаючи з кожної особи покладену на неї відповідальність. Це – свобода реалізувати себе.

У ситуації, що склалася, існує єдиний конструктивний вихід – коректне обговорення будь-якої важливої проблеми зі сфери соціальної політики, та й це тільки в умовах, коли кожна сторона керується своїм внутрішнім переконанням, а також вимогами українського законодавства та існуючими міжнародно-правовими документами, і прагне вдосконалити соціальне забезпечення, забезпечити кожній людині гідні умови життя.

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Загальнотеоретична характеристика галузі права. Поняття права соціального забезпечення. Система нормативно-правових актів в сфері соціального забезпечення в Україні. Право соціального забезпечення України. Внутрішня ієрархічна структура. Наукова обґрунтованість самостійності даної галузі. Теоретичний та практичний аспект права соціального забезпечення, об'єктивність існування права соціального забезпечення. Предмет, метод, система соціального забезпечення України. Загальна та особлива частини права соціального забезпечення. Функції права соціального забезпечення. Основні напрямки впливу на суспільні відносини. Принципи, джерела та завдання права соціального забезпечення. Міжнаціональне та національне право соціального забезпечення. Стан проблеми в юридичній літературі.

Успішне вирішення завдань правотворчої та правозастосовчої діяльності в сфері соціального забезпечення в великій мірі залежить від стану галузевої правової науки. Вона покликана довести нерозривний зв'язок всіх елементів предмету регулювання даної галузі права, наявність загальних принципів правового регулювання, обґрунтувати допустиму галузеву диференціацію згідно об'єктивно існуючих ознак і нарешті „сконструювати“ єдиний галузевий кодифікаційний нормативний акт, з відповідним обґрунтуванням кожного його положення.

Неможливо не враховувати і того, що окремі вчені заперечують проти визнання права соціального забезпечення як галузевого права. Немає єдиних поглядів щодо головних аспектів теорії і серед прихильників самостійності права соціального забезпечення. Тому, як відмічають Азарова Є. Г., Козлов А. Є., має місце не розроблена теорія соціального забезпечення, питання про правову та економічну природу, про головні завдання і функції. До того слід додати, що суперечливим залишається

питання про форми кодифікації законодавства про соціальне забезпечення.

Комплексна розробка галузі права соціального забезпечення на сучасному етапі передбачає конкретні засоби виявлення сутності, структури та функцій соціального забезпечення, обґрунтування можливих форм кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, встановлення принципів права соціального забезпечення, склад і зміст його галузевих функцій, аналіз головних рис методу, наукову будову структури галузі тощо. Беручи до уваги теорію і практику юриспруденції, а також опираючись на юридичну базу, яка була сформована протягом років постало завдання змінити старі, відживші та утворити нові, прогресивні, а також удосконалити основні, базові інститути права. Такі зміни повинні торкатись і права соціального забезпечення.

Основним повинно бути вироблення правильного уявлення про сутність такого багатогаспектного явища як соціальна політика, розкриття системних зв'язків в механізмі трансформації правових норм, які регулюють соціальне забезпечення в системі діючого законодавства і практики його застосування в цій сфері правового регулювання.

Під самостійною конкретною галуззю права розуміється система взаємозв'язаних, однорідних норм, які характеризуються своїм предметом регулювання – однорідною сферою суспільних відносин. Причому даний предмет має свій специфічний метод правового регулювання, а також наявність об'єктивних передумов для виділення даної групи норм права в самостійну галузь.

В сукупності з іншими чинниками утворюється система галузі права, що характеризується сукупністю норм, які видаються за волею усього народу. Іншими словами, система права самостійне явище, яке складається з елементів галузей права.

В свою чергу, кожна самостійна конкретна галузь права поділяється на декілька елементів, а саме: правових інститутів.

Вся сума правових інститутів однієї галузі права ділиться на дві більш великі частини: загальну і особливу. Тож правові інститути, які характерні для всіх норм даної галузі права входять в загальну частину, а конкретні правові інститути – в особливу.

Таким чином, можна сказати, що галузь права соціального забезпечення є сукупністю норм, які видаються самою державою, або по її узгодженні громадськими організаціями, взаємозв'язаних між собою, але разом з тим диференційованих по їх ціленаправленості. Уся гама норм з соціального забезпечення в

кінцевому рахунку є економічним базисом і політичним устроєм держави, політичної організації суспільства в цілому.

В чому суть розбіжностей різних, часто протилежних точок зору на проблему самостійності галузі права соціального забезпечення людини? Чи можливо досягти згоди в цій сфері? Чи існує єдиний і абсолютний критерій оцінки повноти реалізації того чи іншого виду соціального забезпечення? Ймовірно, що в даному випадку якнайкраще підходить правило: скільки людей, стільки й думок. Але поряд з тим обмежитися таким поясненням було б дуже легковажно. Та і не в цьому суть розбіжностей. Справа не в уподобаннях тієї чи іншої особи. Коріння розбіжностей йдуть в глибину, зміст підходу до проблеми в цілому, її концептуальні основи. Не уяснивши, що таке соціальне забезпечення, і яким повинен бути його правовий статус та вираз, важко не тільки виробити нормативну базу галузі права соціального забезпечення, але й гідно оцінити концепцію в цілому.

Яким повинно бути соціальне забезпечення в Україні? Які верстви населення повинно найбільше захистити? Якого шляху розвитку притримуватися? Яким методом регулювати? На всі ці запитання дадуть відповіді ті керівні засади, які ми закладемо в основу однієї з найактуальніших галузей українського національного права – права соціального забезпечення.

Серед тої невеликої кількості понять, якими користується сучасна правова наука, соціальне забезпечення в Україні відноситься до ряду найменше розвинутих категорій. В правовій та економічній науках воно використовується в різних значеннях, а звідси й різні тлумачення й трактування.

В зв'язку з цим видається за необхідне розглядати соціальне забезпечення країни як:

- суспільно-історичний тип матеріального забезпечення пристарілих та недієдатних;
- особливу форму відносин, які складаються при розподілі суспільних фондів;
- функцію держави;
- державну систему;
- правову форму матеріального забезпечення осіб, які володіють соціально-правовими основами такого забезпечення;
- форму опосередкованого стимулювання активної участі громадян в соціально-економічному житті;
- реалізацію одного з найважливіших соціально-економічних прав людини.

І цей перелік значень права соціального забезпечення України як галузі права на сучасному етапі часу не може бути вичерпним, оскільки соціальне забезпечення з кожним днем набуває все нових і нових форм, а звідси нових втілень в життя та нових значень.

Який же початковий зміст поняття права соціального забезпечення? Чи існує він сам по собі, незалежно від оточуючої дійсності, чи є неподільним з тією соціальною, економічною, політичною, духовною сферою, в котрій живе людина? Чи є соціальне забезпечення галуззю права, а звідси цілісною категорією, чи можливе роздроблення його на окремі, самостійні, незалежні один від одного інститути та норми права? Тільки перелік цих питань показує, наскільки непроста проблема визначення самостійності права соціального забезпечення України. Допоможуть відокремити національну галузь в теорії та практиці мета і завдання права соціального забезпечення.

Метою права є завчасно обдумані і бажаний державою результат правового регулювання загальних відносин [1, 43; 2, 367].

Ціль галузі права відображає її соціальне призначення, її місце в правовій системі. Вона базується на головних напрямках політики сучасних держав в даній сфері, в суспільному житті і є нормативним закріпленням. В залежності від часу досягнення розрізняють близькі, перспективні і кінцеві цілі.

Цілі кожної галузі права отримують вираз в галузевих завданнях. Завдання те, що потребує виконання, досягнення [4]. Послідовно завдання конкретизують основні цілі галузі і застосування в даній групі загальних відношень, в тій чи іншій економічній, соціальній, політичній або духовно-ідеологічній проблемі, в окремий період розвитку суспільства. Завдання можуть торкатися і власне права, і його внутрішніх закономірностей.

Ціль і завдання галузей права – статичні категорії, їх реалізація проходить через галузеві функції: „функція являється формою виразу завдань“ [3]. А звідси з допомогою функцій правових галузей здійснюються задачі галузі, досягаються цілі правового регулювання. Акти про соціальне забезпечення, як правило, не викладають цілі і завдання галузі права, ось чому їх формування представляє собою в основному результат наукового дослідження.

Найближчі цілі права соціального забезпечення – забезпечити реалізацію закріплених в Конституції України прав громадян: надати потребуючим допомогу суспільства у вигляді матеріального забезпечення, обслуговування із загальних фондів споживання через індивідуальну форму на відповідному рівні;

здійснювати вирішення виробничих, соціальних, політичних, духовно-ідеологічних і демографічних проблем тощо.

1. **Бегичев Б. К.** Цели советского трудового права // Правоведение, 1980.– № 5.– С. 43.
2. **Керимов Д. А.** Философские проблемы права.– М.: Мысль, 1972.– С. 367.
3. **Куценко В. Й.** Социальная задача, как категория исторического материализма. К.: Наукова думка, 1972.– С. 100.
4. **Ожигов С. И.** Словарь русского языка. М.: Сов. энциклопедия, 1973.

ПРЕДМЕТ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика предмету галузі права. Поняття предмету права соціального забезпечення. Структура предмету права соціального забезпечення. Майнові (матеріальні) та немайнові (нематеріальні) відносини в сфері соціального забезпечення. Задоволення суспільних потреб. Задоволення індивідуальних потреб. Класифікація відносин в сфері соціального забезпечення. Держава, громадяни, юридичні особи як суб'єкти відносин. Управління відносин у сфері соціального забезпечення. Правовий статус суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення. Сферичний зміст юридичних відносин в сфері соціального забезпечення. Право, обов'язки, свободи суб'єктів правових відносин в сфері соціального забезпечення. Юридичні факти у сфері соціального забезпечення. Стан проблем в юридичній літературі.

Як відомо з теорії держави та права будь-яка галузь права для того щоби володіти назвою „галузь“ повинна характеризуватися системою (про що ми вже писали), методом та предметом тощо.

Питання про предмет права соціального забезпечення є дискусійним. Одні автори включають в предмет даної галузі всі відношення, які складаються при розподілі суспільних фондів споживання на безеквівалентній основі [14], інші – не тільки пенсійні відношення і відношення по забезпеченню матеріальною допомогою і соціальному обслуговуванню, але і відношення по медичному обслуговуванню громадян, утриманню і вихованню дітей в дитячих установах і також по наданню стипендії учням і студентам вузів та інших закладів [21, 38–44], треті рахують, що сюди входять також співвідносини по забезпеченню членів колективних господарств за рахунок внутрішніх коштів колективних господарств, суспільних фондів та робітників і службовців окремих підприємств [9, 58, 135]. І це ще не все. Така кількість думок навряд чи виправдовується тим, що „неможливо вказати єдиний критерій для обмеження предмета цієї галузі від подібних галузей права“ [43, 82].

Очевидно, що визначення предмета названої галузі права нерозривно зв'язане з поняттям соціального забезпечення. Так як соціальне забезпечення охоплює відношення по розподілу із централізованих суспільних фондів споживання, які складаються при задоволенні потреб громадян через індивідуальну форму, в предмет галузі входять тільки відношення, які складають соціальні забезпечення. Звідси випливає, що суспільні зв'язки по медичному обслуговуванню, відпочинку, утриманню і вихованню дітей в дитячих і дошкільних закладах, по забезпеченню учнів і студентів стипендією, а також робітників і службовців, членів колективних господарств, за рахунок суспільних фондів споживання окремих підприємств і колективних господарств лежать в межах аналізуючої галузі права.

Відношення, які складають предмет права соціального забезпечення в основній масі – матеріальні відношення соціального розподілу. По своїй природі вони є різновидом майнових відносин і виникають, як правило, в тих випадках, коли настає матеріальний наслідок в вигляді втрати або зниження доходу, або збільшення витрат. Тому їх об'єкт, головним чином, – матеріальні блага, які охоплюються поняттям „майно“.

Найважливішою відмінною ознакою відносин по соціальному забезпеченню, які складають ядро предмета галузі, є те, що вони складаються при задоволенні за рахунок суспільних фондів споживання потреб громадян через індивідуальну форму розподілу. Крім того, вони звичайно виникають за рахунок компенсації втрати або зниження заробітної плати, або підвищення витрат як результату настання конкретних життєвих обставин. Все це потребує особливого правового опосередкування відносин по соціальному забезпеченню специфічного юридичного режиму.

В рамках задоволення власних матеріальних потреб громадян із громадських фондів споживання в індивідуальній формі складаються три основні групи суспільних відносин: по утворенню громадських фондів споживання, призначених для соціального забезпечення, і їх розподіл між різними органами управління; по утворенню суспільних фондів споживання, призначених для соціального забезпечення, і їх розподіл між різними органами управління; по управлінню соціальним забезпеченням; по наданню громадянам окремих видів забезпечення [32, 27]. По своїй природі і змісту вони далеко не однорідні. Так відносини, які склалися в процесі розподілу коштів входять в предмет фінансового права, відношення ж по управлінню соціальним забезпеченням володіють всіма ознаками адміністративних відношень і включені в предмет адміністративного права [5, 35].

Для визначення предмета права соціального забезпечення важливо вирішити питання про ступінь інтеграції суспільних відносин, які регулюються даною галуззю. Розглядаючи зміст правових форм соціального забезпечення, Шайхатдинов В. Ш. пише, що вони включають в себе лише відношення по акумуляції фондів і управління ними, і що вказані форми значно зблизилися між собою [49, 36].

В світлі викладеного неможливо згодитися тими авторами, які розглядають відношення по наданню громадянам пенсій, матеріальної допомоги і ін., в якості уособлених груп суспільних зв'язків, що виникають в рамках правової форми соціального забезпечення [10, 54]. Така позиція не дозволяє їм враховувати, що не дивлячись на визначену різницю в змісті, відношення по наданню громадянам різних видів забезпечення за рахунок коштів державного соціального страхування, державного бюджету, централізованих державних фондів соціального забезпечення і соціального страхування членів колективних господарств мають єдину природу, взаємопов'язані і узгоджені між собою. В цей же час не можливо не брати до уваги того факту, що предмет права соціального забезпечення як „молодої“ галузі знаходиться поки що в стадії формування, звідки і деяка його неоднорідність.

Досить важливе питання про характер взаємозв'язку суспільних відносин, які складають ядро предмету права соціального забезпечення і трудових, адміністративних, а також інших відносин. Пенсійним відносинам, як правило, передують, а в ряді випадків, сприяють трудові, адміністративні або суміжні відношення. Особливо тісно взаємопов'язані з трудовими (спеціальними) відношеннями по забезпеченню робітників, службовців і членів колективних господарств допомогою по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах і інше. Відношення по забезпеченню пенсіями і матеріальною допомогою військово-службовців і працівників органів внутрішніх справ мають тісний зв'язок з адміністративними відношеннями.

Все це пояснюється системністю суспільних відношень в праві, їх регулюючим характером, так як практично кожна галузь не обмежується на регулюванні якої-небудь однієї сфери суспільних відношень, забезпечуючи своїми специфічними засобами дію на інші сфери суспільних відносин [26, 17]. В цей же час необхідно конкретно дослідити всі зв'язки між різними групами суспільних відносин для того, щоб визначити ступінь їх близькості.

Тісний зв'язок соціального забезпечення з суспільним виробництвом об'єктивно обумовлює і наявність зв'язку між система-

ми суспільних відносин, які складаються в сфері застосування праці. Відповідно, зв'язок між відношеннями виражається в тому, що трудові відносини в ряді випадків передують відношенням по соціальному забезпеченню або існують поряд з ними. Наявність трудового відношення в минулому або теперішньому є умовою реалізації громадянами свого права на деякі види забезпечення із суспільних фондів споживання. Тому правовому регулюванню трудових відносин і відносин по соціальному забезпеченню важлива наявність ряду загальних понять на зразок „робітник, службовець“, „трудоий стаж“, „заробіток“, „трудоє каліцтво“ і ін. Призначення же допомоги по вагітності і родах, а також по догляду за дитиною, не досягнувши певного віку, передє надання жінці відповідної відпустки.

На думку деяких вчених, відношення по забезпеченню робітників і службовців за рахунок коштів державного соціального страхування регулюються трудовим правом [22, 20]. І це має своє підґрунтя.

Ядро предмету трудового права складає відношення соціальної суспільної організації праці, які складаються на базі власності [26, 34–35]. І не тільки. Ці відношення обумовлюють особливості правосуб'єктності робітників і службовців, юридичного режиму всієї галузі. В предмет трудового права, крім того, входять і відношення, які не є суспільно-трудоєими. Ось тут і виникає проблема. Якщо ядро предмету трудового права, тобто суспільно-трудоєі відносини, визначити досить легко, так як вони мають чітко виражену специфіку, то зарахування до трудових інших груп суспільних відносин, на наш погляд, не завжди проходить на досить обґрунтованому науковому рівні.

В ряді випадків вчені обмежуються вказівками, що та чи інша група суспільних відносин передє суспільно-трудоєим відносиною, сприяє їх виникненню. Або їх застосуванню і тому може бути включена в предмет трудового права. До числа таких відносин, звичайно, відносяться відношення по нагляду і контролю за охороною праці і виконання законодавства про працю, по розгляду трудових спорів і ін. [26, 35–36].

Внаслідок відсутності чітких критеріїв, по яких різні групи суспільних відносин можливо було б прирахувати до предмету трудового права, предмет цієї галузі, поряд з іншими, нерідко включають і відношення по матеріальному забезпеченню робітників і службовців і їх сімей із засобів державного соціального страхування. Не ставлячи під сумнів правильність включення в предмет трудового права всіх перерахованих видів суспільних відносин, ми не можемо згодитися з тим, що в нього входять

і відношення по забезпеченню громадян пенсіями і матеріальною допомогою за рахунок державного соціального страхування.

Відношення соціальної суспільної організації праці складаються із блоків відношень по використанню, виробництву і розподілі робочої сили [26, 35–36].

Ряд суспільних відношень по використанню робочої сили, відносин по матеріальному забезпеченню із коштів державного соціального страхування відрізняються тим, що перші служать однієї із конкретних форм вияву виробничих відносин [39, 5]. А другі входять в число відносин розподілу із централізованих громадських фондів споживання. Розподіл вже вказаних фондів, як вже відмічалось, проходить не на основі закону розподілу за працю, а по особливим закономірностям. Тому відносини по забезпеченню робітників і службовців пенсією і матеріальною допомогою із засобів державного соціального страхування не може мати таких зв'язків з суспільно-трудовими відносинами, які характерні для ядра предмету і інших відносин, що входять в склад предмету галузі.

Приблизно така ж ситуація складається в порівнянні відносин по забезпеченню робітників і службовців пенсіями і матеріальною допомогою із коштів державного соціального страхування з відносинами по оплаті праці і забезпеченню за рахунок громадських фондів споживання підприємств і організацій, які входять в блок відносин по виробництву робочої сили.

Відносини по соціальному забезпеченню і відносини по оплаті праці являють собою розподільчі. В той же час немає підстав рахувати їх однопорядковими. По своїй природі вони близькі, але не ідентичні. Відношення по оплаті праці складаються в рамках основного виду розподілу в державі розподілу по праці, що пропонує розподіл продуктів у відповідності з кількістю і якістю вкладеної праці, і органічно зв'язані з трудовими відносинами в вузькому змісті. Відношення по матеріальному забезпеченню із коштів державного страхування – суть громадського зв'язку з приводу розподілу з громадських фондів споживання як самостійного виду соціального розподілу, який проходить за своїми закономірностями. Крім того, в різниці від оплати праці розподіл із централізованих громадських фондів споживання має безпосередньо ціль не матеріальне стимулювання працівника, а задоволення потреб людей, у зв'язку, перш за все, з утриманням дітей, пристарілих, непрацездатних і інші [24, 82].

Зв'язки між відносинами по матеріальному забезпеченню із коштів державного соціального страхування і відносинами по оплаті праці не виходять за рамки взаємозв'язків різних видів

громадських відносин, як елементи структури громадських відносин. Потрібно сказати, що вони не характерні для взаємозв'язків ядра предмету і інших відносин, які входять в структуру предмету галузі. Тому відносини по забезпеченню робітників і службовців пенсіями і матеріальними допомогою за рахунок коштів державного соціального страхування „повністю відповідають тим ознакам, по яких виділяють відносини, складаючи предмет права соціального забезпечення і включають у нього” [38, 40].

Що торкається відносин по забезпеченню робітників і службовців із фондів соціально-культурних заходів і житлового будівництва, то вони також мають не дуже відмінну від відносин по соціальному забезпеченню природу. Ці фонди складаються за рахунок прибутку окремих підприємств і організацій і уособлені в їх межах. Вони служать для задоволення тільки потреб робітників і службовців даного підприємства. Значна частина матеріальних благ і послуг із вказаних фондів заснована на принципі розподілу праці [11, 18]. Тому забезпечення робітників і службовців із фондів соціально-культурних заходів і житлового будівництва входять в державну систему соціального забезпечення. Виникаючі тут відносини не включаються в предмет трудового права, а права соціального забезпечення, як інколи стверджується [14, 28].

З адміністративними відносинами тісно пов'язані відносини по забезпеченню професійних військових і робітників внутрішніх справ. Це пояснюється тим, що спосіб формування фонду, з якого виконується забезпечення, вказують певні визначення на характер складаючих відносин. Так забезпечення військово-службовців і працівників органів внутрішніх справ здійснюється органами відомчого управління. Для призначення їм пенсій потрібна наявність не трудового стажу, а вислуга років, в яку як правило, включається тільки служба в армії і органах внутрішніх справ. Значить, відношенням по забезпеченню професійних військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ притаманна більш тісна, ніж відношення по соціальному забезпеченню інших категорій громадян, система зв'язку з їх трудовими відношеннями. Але сказане не означає, що відношення по соціальному забезпеченню є частиною адміністративних відношень [23, 49–50]. Не дивлячись на притаманну їм специфіку, відношення по соціальному забезпеченню професійних військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ, як і інші відношення по соціальному забезпеченню, складаються при розподілі суспільних фондів споживання в індивідуальній формі і мають з ними єдину природу.

Спiрне питання про галузеву приналежнiсть вiдношень по соцiальному забезпеченню членiв колективних господарств за рахунок централiзованих коштів. Деякi автори рахують їх частиною предмета аграрного права [45, 43]. На нашу думку з цим неможливо погодитися. Вiдношення по соцiальному забезпеченню членiв колективних господарств складають частину вiдношень по соцiальному забезпеченню громадян i володiють всiма ознаками. Це обумовлено перш за все тим, що колективний устрiй сьогodнi ще є складовою частиною соцiального суспiльства i базується на спiльнiй власностi, що представляє собою одну з норм правової власностi. Сiльськогосподарське виробництво в колективних господарствах розвивається за єдиними економiчними законами виробництва i розподiлу. Крім того, економiчною основою соцiального забезпечення членiв колективних господарств, як i робiтників, є загальнонароднi суспiльнi фонди споживання, тому їм притаманнi основнi ознаки, якi характернi для розподiлу iз суспiльних фондiв споживання. А отже, виконує тi ж функцiї [17, 21].

Соцiальне забезпечення членiв колективного господарства має таку ж соцiально-полiтичну сутнiсть, що i соцiальне забезпечення робiтників. Воно перетворилося в один iз важливих факторiв покращання матерiальних i культурно-побутових умов вчителiв сiльської мiсцевостi. I як пише Коньков В. А.: „Стирає рiзницю мiж мiстом i селом“ [19, 17].

Разом з тим вiдношення по соцiальному забезпеченню членiв колективних господарств володiють деякими рисами, якi вiдрiзняють їх вiд вiдношень по забезпеченню робiтників. Це наявнiсть особливих фондiв для забезпечення, участь колективних господарств в соцiальному забезпеченнi своiх членiв i його здiйснення. Данi особливостi зв'язанi iз здiйсненням принципiв колективної власностi, з наявними вiдмiнностями в державному i колективному секторах народного господарства. Але все це не змiнює сутi соцiального забезпечення членiв колективних господарств. Воно побудовано на таких же принципах, що i соцiальне забезпечення робiтників, а вiдносини, якi виникають при здiйсненнi забезпечення членiв колективних господарств, складають нерозривну частину предмета права соцiального забезпечення.

Сказане означає, що в предмет права соцiального забезпечення включаються i вiдношення по матерiальному забезпеченню i обслуговуванню членiв колективних господарств iз суспiльних фондiв споживання, що пiдтверджують, стверджують деякi автори [9, 58–59; 21,51].

Забезпечення із колективних господарських фондів носить додатковий характер по відношенню до забезпечення із загально-носуспільних фондів, регулюються лише актами конкретних колективних господарств. По цих ознаках забезпечення із фондів окремих колективних господарств не суттєво відрізняється від соціального забезпечення за рахунок загальноносуспільних громадських фондів споживання і входить в державну систему соціального забезпечення, що дає основу рахувати відношення по забезпеченні членів колективних господарств за рахунок внутрішньогосподарських суспільних фондів частиною предмета українського національного права соціального забезпечення.

Таким чином, ядро предмету права соціального забезпечення складають майнові відношення по наданню пенсій і матеріальної допомоги, що складаються між громадянами і органами, що здійснюють забезпечення при розподілі централізованих суспільних фондів споживання через індивідуальну форму.

В предмет права соціального забезпечення входять і інші відношення по соціальному обслуговуванню. Вони володіють специфічною природою і схожі з суспільною формою задоволення потреб. В цей же час, як вже зазначалося, соціальне обслуговування надається із тих же коштів, що і пенсії і матеріальна допомога, а суб'єктами не завжди виступають особи, які дістають пенсії і матеріальну допомогу. В силу цього відношення по соціальному обслуговуванню тяжіють до ядра предмету права соціального забезпечення. Більшість з них є майновими.

Разом з цим відношення по соціальному обслуговуванню не однорідні, ступінь зв'язку відношень по наданню окремих видів обслуговування з ядром предмета даної галузі різна. Крім того, відношенням по соціальному обслуговуванню характерний комплексний, характер. В склад соціального забезпечення, звичайно, включають утримання громадян в будинках-інтернатах, протезування, забезпечення засобами пересування, професійне навчання інвалідів, працевлаштування, пільги інвалідам і іншим, пенсіонерам. Окремі автори, на наш погляд, не безпідставно розширюють сферу соціального обслуговування. Наприклад, до соціального обслуговування зараховують експертизу працездатності і санітарно-курортне лікування [47, 35]. Видається, що експертиза працездатності як послуга і санаторно-курортне лікування – це специфічні види медичного обслуговування, які не знаходяться за межами права соціального забезпечення.

Складною є природа відношень по працевлаштуванню. Вони входять в предмет регулювання трьох галузей права: трудового, адміністративного і соціального забезпечення, що виражається

в системі якості права, його здібності регулювати різні сторони суспільних відносин. Так норми адміністративного права регулюють відносини органів управління з підприємствами по врахуванню попиту та пропозиції робочої сили і планування працевлаштування, а також відношення працевлаштовуючих органів з підприємствами по визначенню строків і порядку розміщення на роботу. В предмет трудового права входять відношення між громадянами і працевлаштовуючими органами по підшукавню роботи і направленню на роботу, між громадянами і підприємствами по закінченні трудового договору [24, 110–111]. На нашу думку, право ж соціального забезпечення регулює відношення по працевлаштуванні громадян, що частково втратили працездатність, тобто працевлаштування виступає як вид соціального забезпечення, що закріплено в законодавстві України.

В предмет права соціального забезпечення, як і в предмет інших галузей права [37, 169], входить значна кількість нематеріальних відносин. Вони сприяють виникненню і здійсненню матеріальних відносин, забезпечують їх нормальне функціонування.

Враховуючи вищенаведене Шайхатдінов В. Ш. визначає предмет права соціального забезпечення як – систему майнових і тісно зв'язаних з ними інших суспільних відносин, які складаються між громадянами і органами, які надають забезпечення і виникають при реалізації громадянами свого конституційного права на матеріальне забезпечення і обслуговування із фондів споживання в індивідуальній формі [49, 43].

Другий стан нашого аналізу – компонентно-структурне дослідження предмету права соціального забезпечення, яке включає в себе „виявлення різних об'єктивно взаємозв'язаних груп соціальних відносин, які являються елементами структури даного соціально-правового предмету“ [20, 7].

Структура предмета права соціального забезпечення визначається, по-перше, умовою виникнення і функціонування відношень по соціальному забезпеченню і об'єктами цих відносин. Історично склалося, що у вказаних відношеннях кожній події відповідає конкретне відношення, з допомогою якого задовольняються потреби громадян як об'єкту суспільних відносин. Звідси сформували різні по формі, але споріднені по змісту, а тому взаємозв'язані групи відносин, які складають ядро предмету права соціального забезпечення. Ці пенсійні відношення, в основі яких лежать досягнення громадянами встановленої вікової обмеженості, настання інвалідності, втрата годувальника і ін., отримання ними пенсій; відносини по наданню різного роду допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і поло-

гах, відношення в сфері допомоги сім'ї – допомоги на дітей і ін. До них відносяться відносини в сфері обслуговування пенсіонерів і інвалідів за рахунок суспільних фондів споживання.

Зв'язки, які виникають із дій суб'єктів названих відносин, утворюють групу нематеріальних відносин, наявність яких сприяє виникненню та існуванню майнових і деяких інших відносин по соціальному забезпеченню. Сюди входять відносини по встановленню фактів, які мають юридичне значення, по наданню забезпечення, по розгляду спорів [38, 39].

В свою чергу кожний із елементів структури предмета права соціального забезпечення складається із ряду взаємозв'язаних компонентів і має власну структуру. Так пенсійні відносини включають в себе відношення по забезпеченню пенсіями по віку, по інвалідності, в зв'язку з втратою годувальника і ін., мають внутрішню будову і інші елементи структури предмета права соціального забезпечення.

Елементи структури предмета права соціального забезпечення взаємопов'язані. Тут складається три види зв'язків: між відношеннями, які входять в ядро предмету; між іншими відносинами, які складають предмет; між відносинами, які входять в обидві частини предмету галузі.

Взаємозв'язки різних видів суспільних відносин утворюють предмет права соціального забезпечення, обумовлені єдністю їх природи і виступають як генетичні.

Більшість відносин, що входять в ядро предмета – майнові, а значить єдині в своїй природі. Особливості їх є в тому, що вони взаємодіють не просто в якості пенсійних відносин, відносин по забезпеченню грошової допомоги і ін., а як суспільні відносини по соціальному забезпеченні, є в той же час економічними, соціальними, політичними, правовими. В такій якості їх об'єднує спільність природи і матеріального утримання. Всі перераховані зв'язки несуть координаційний характер. Ось на цьому рівні структура предмета права соціального забезпечення інтегрує, зв'язує елементи і надає їм необхідної цілісності.

В сфері нематеріальних відносин також є певні взаємозв'язки. Наприклад, відносини по встановленню фактів, що мають юридичне значення, і по розгляду спорів в комплексі забезпечують охорону процедурних відносин.

Відносини, які входять в ядро предмета права соціального забезпечення, і не матеріальні відносини субординаційно взаємозв'язані, що визначає покликання останніх допомагати нормальному виникненню і функціонуванню конкретних відносин по соціальному забезпеченню.

Говорячи про структуру предмету права соціального забезпечення, необхідно відмітити належність в ньому двох основних громадських відносин. В першу входять відносини по забезпеченню робітників і членів їх сімей. Це складні по своїй природі відносини, значного впливу на які діють трудові, адміністративні відносини. Друга група охоплює суспільні зв'язки по забезпеченню непрацюючої частини населення: інвалідів з дитинства і ін. До них приєднуються відношення, в рамках яких забезпечення здійснюється незалежно від того працювала особа чи ні. Подібні обставини враховуються при їх правовому врегулюванні. На кінець треба мати на увазі динамізм суспільних відносин, які складають предмет соціального забезпечення. Він проявляється, насамперед, у виникненні нових груп відносин викликаних потребами життя. Такий приклад відносин по наданню матеріальної допомоги при народженні дітей, допомоги матерям, зайнятим доглядом за дитиною, не досягнувши певного віку. Разом з тим існують групи однорідних суспільних відносин, які не відповідають сучасним вимогам і потребують уніфікації. Це, насамперед, відносини по наданню різного роду допомоги на дітей. Тут необхідна організуюча діяльність держави. Предмет будь-якої галузі права дістає юридичне закріплення у відповідних нормативних актах. В більшості галузей законодавства предмет правової галузі безпосередньо відображається в розділах і інших підрозділах кодифікованих нормативних актів. По іншому стоїть справа в сфері права соціального забезпечення. На жаль, на сьогоднішній день в Україні кодифікація законодавства про соціальне забезпечення не проведена і тому предмет даної галузі нормативно незакріплений в цілому ряді актів. І це недолік.

Поняття правовідносин є одним із фундаментальних понять як в загальній теорії права, так і в галузевих науках. Традиційно під правовідносинами розуміють таку форму соціальної взаємодії, що об'єктивно виникає у суспільстві відповідно до закону, учасники якої мають взаємні кореспондуючі права-обов'язки і реалізують їх з метою задоволення своїх потреб та інтересів в особливому порядку, який не заборонений державою чи гарантований і охороняється нею в особі певних органів [27, 16].

Суспільні відносини в сфері соціального забезпечення є результатом дії норм права соціального забезпечення. За своєю природою і своїм соціальним призначенням право соціального забезпечення має гуманістичний характер. Свого часу соціально-забезпечувальні правовідносини відносили до системи трудового, колгоспного, адміністративного права. Визначальним кри-

терієм для включення цих відносин до предмету тієї чи іншої галузі служив характер суспільно корисної діяльності громадян, які потребують соціального матеріального забезпечення. Однак, розвиток суспільних відносин у сфері соціального забезпечення та галузевого законодавства в 50–70-ті роки започаткували поступове формування нової галузі права – права соціального забезпечення.

Вперше теоретичні засади формування системи соціально-забезпечувальних правовідносин дослідив В. С. Андреев у 1966 році. Він здійснив обґрунтування особливостей цих відносин: (1) аліментарний характер; (2) специфічний суб'єктний склад (громадяни та державні органи); (3) фінансове джерело – суспільні фонди; (4) підстава виникнення – особа не працює внаслідок непрацездатності (особа вже або ще не може працювати) або звільнення державою її від цього обов'язку [4, 7–8].

Згодом у галузевій правовій літературі з'явилось декілька концепцій обґрунтування сфери соціально-забезпечувальних правовідносин, що дозволяли виділити їх в окрему галузь права. Найбільш поширеними є чотири: концепція непрацездатності; соціальної аліментарності; індивідуальної форми розподілу, соціального ризику.

Автори першої концепції (В. С. Андреев, Я. М. Фогель) вважали, що соціальне забезпечення охоплює надання допомоги за рахунок суспільних фондів лише непрацездатним громадянам [5, 21]. У правовій літературі непрацездатність визначається, як неспроможність людини до праці за станом здоров'я, за віком та з інших причин [41, 71].

Прихильником концепції непрацездатності суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин тепер є С. Прилипка. „Право соціального забезпечення регулює відносини, пов'язані з наданням непрацездатним особам допомоги та матеріального забезпечення окремим категоріям громадян. Суб'єктами цих відносин є особи або ще непрацездатні, або вже непрацездатні. Повна або часткова втрата працездатності є підставою для поширення на названих суб'єктів права соціального забезпечення. При визначенні предмета даного права слід виходити з того, яку функцію у державі викликає певна галузь права. Право соціального забезпечення покликано матеріально забезпечувати та соціально обслуговувати непрацездатних осіб. Якщо держава надає матеріальну допомогу працездатним особам (стипендії студентам, пільгові кредити для купівлі та побудови житла тощо), то ці відносини не регулюються згаданим правом“ [33, 59].

Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що концепція непрацездатності не зовсім повно відображає особливість соціально-забезпечувальних правовідносин. Переконливим тут видається аргумент В. Ш. Шайхатдінова про те, що непрацездатність суб'єкта не дозволяє розмежувати соціальне забезпечення від інших видів забезпечення (у більш ширшому його значенні), хоча б тому, що за рахунок фондів соціального забезпечення також здійснюється фінансування соціальних виплат і працездатним громадянам [49, 5]. Як приклад можемо навести окремі положення національного законодавства про соціальне забезпечення.

Визначаючи систему видів правовідносин щодо соціального забезпечення громадян, більшість науковців включають правовідносини щодо охорони материнства та дитинства. Одним із засобів охорони материнства і дитинства є наявність системи державних допомог сім'ям з дітьми. На підставі аналізу законодавства приходимо до висновку, що підставою для виникнення суб'єктивного права на той чи інший вид допомоги є факт наявності неповнолітніх дітей. Слідуючи теорії непрацездатності, цілком логічним є висновок, що вказана сфера правовідносин не входить в систему соціально-забезпечувальних. Однак правова регламентація соціальної підтримки громадян, і не лише непрацездатних, в державі складає основну функцію такої галузі права як право соціального забезпечення. Доречно зауважити, що система права України не містить будь-якої особливої галузі права, яка врегульовувала б вказаний вид правовідносин (правовідносини щодо надання державних допомог надаються не залежно від перебування особи у трудових відносинах, тобто ці відносини виникають не як результат укладення трудового договору (отже не сфера трудового права); є імперативними за своїм характером (що не відповідає принципу диспозитивності цивільного права); не характеризуються владною підпорядкованістю суб'єктів (не адміністративне право і т. п.).

З огляду на вище сказане вважаємо, що не лише непрацездатність суб'єкта є фундаментальним критерієм визначення сфери соціально-забезпечувальних правовідносин. До аналогічного висновку можна прийти, проаналізувавши положення норм, що закріплюють право громадян на субсидії, право пенсіонерів на адресні допомоги з огляду на фактор малозабезпеченості тощо.

Найбільш поширеною у галузевій правовій літературі є концепція соціально-аліментарного характеру соціально-забезпечувальних правовідносин. Прихильники такої концепції (А. Д. Зайкін [12], Р. І. Іванова [15], А. Є. Пашерстник [28], В. К. Суббо-

тенко [42]) підкреслюють, що соціально-аліментарний характер соціально-забезпечувальних правовідносин є їх особливістю та дозволяє відмежувати від цивільних, трудових та інших правовідносин.

Єдині щодо критерію визначення сфери соціально-забезпечувальних правовідносин їх „соціально-аліментарний характер“, різні автори не однаково розуміють змістовне навантаження вказаного поняття. Так, М. І. Полупанов визначав правовідносини щодо матеріального забезпечення аліментарними, оскільки воно спрямовується на задоволення життєво необхідних потреб людини та надається безеквівалентно, а не в порядку відповідних дій за працю [32, 6]. Досліджуючи правову природу пенсійних правовідносин, А. Д. Зайкін підкреслює, що аліментарність в праві соціального забезпечення слід визначати як державне чи суспільно матеріальне забезпечення пристарілих громадян, які раніше виконували суспільно корисну працю, і непрацездатних громадян, а не як забезпечення за шлюбними та сімейними відносинами [12, 25]. Найбільш глибоко поняття „соціальної аліментарності“ досліджене Р. І. Івановою [16, 35–36]. Соціальну аліментарність вона визначає як спосіб надання державою чи за її дорученням громадськими організаціями всіх видів соціального забезпечення на справедливій основі безоплатно, безеквівалентно із врахуванням зв'язку з працею, але не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, в обсязі нормального рівня життя, який склався на даному етапі розвитку суспільства, без застосування договірних форм, з фонду соціального забезпечення. Враховуючи сучасні умови (зміни в порядку фінансування соціального забезпечення, обов'язок громадян щодо сплати страхових внесків в сфері соціального забезпечення), Є. Є. Мачульська підкреслює, що характер соціальної аліментарності змінився. Вона визначає соціальну аліментарність як спосіб надання матеріального забезпечення і послуг за рахунок державних позабюджетних фондів соціального призначення чи частини державного бюджету безоплатно, поза зв'язком з трудовою діяльністю чи сплатою страхових внесків, безеквівалентно, але з врахуванням трудового (страхового) стажу, чи частково нееквівалентно, як правило на недоговірній основі [25, 21].

Концепція аліментарності відображає деякі суттєві ознаки соціального забезпечення, однак вона не визначає особливість правової природи правовідносин щодо соціального забезпечення. „Якщо розуміти аліментарність як юридичний спосіб відносин між уповноваженими державою органами та громадянами, то за цією ознакою важко розрізнити від інших видів розподілу

із суспільних фондів (наприклад фінансування державної форми навчання)“ [49, 6]. „Соціальна аліментарність не є ознакою пенсійних правовідносин; вона характеризує відносини, що складають предмет права соціальної допомоги підгалузі права соціального забезпечення“, – стверджує С. М. Сивак [36, 13].

Соціальна аліментарність є переважною, однак не визначальною особливістю правової природи соціально-забезпечувальних правовідносин, а тому не може бути основним критерієм визначення сфери соціально-забезпечувальних правовідносин.

В. Ш. Шайхатдінов пропонує окреслити предмет права соціального забезпечення за допомогою визначення індивідуальної форми розподілу. „Істотною ознакою індивідуальної форми розподілу, – підкреслює автор, – є надання матеріальних благ безпосередньо в розпорядження громадян у вигляді відповідних грошових сум” [49, 7]. Така позиція автора не позбавлена сенсу особливо в умовах кардинальної реформи державної системи соціального забезпечення України. Указом Президента України „Про Основні напрями соціальної політики України на 2000–2004 роки“ проголошується курс на адресність надання всіх видів допомог (не абстрактному суб’єкту, а конкретній особі, що потребує соціальної підтримки).

Однак теоретичне обґрунтування вказаного критерію є також небезспірним. Одним із видів соціального забезпечення громадян в Україні є соціальне обслуговування. Соціальне обслуговування – це діяльність соціальних служб щодо соціальної підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, які знаходяться у важкій життєвій ситуації [25, 192]. Соціальне обслуговування є колективною формою споживання спеціальних соціальних фондів (в його систему входять: соціальне обслуговування громадян в будинках-інтернатах, будинках-пристарілих тощо), а відтак зрозуміло, що індивідуальна чи колективна форма споживання не може стати визначальним критерієм окреслення предмету права соціального забезпечення.

Для вирішення окресленої нами дискусії щодо визначення сфери соціально-забезпечувальних правовідносин спробуємо звернутися до теорії юридичного факту. Для соціально-забезпечувальних правовідносин характерним є комплексний юридичний факт (традиційно елементами його називають: об’єктивний факт та волевиявлення уповноважених та управомочених суб’єктів).

Фундаментальним у цій конструкції є об’єктивний факт, що визначає можливість реалізації особою права на соціальне

забезпечення, а отже, зумовлює виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Традиційно в сучасній юридичній літературі правовою підставою виникнення у особи права на соціальне забезпечення називають соціальний ризик, (у підручниках з права соціального забезпечення зустрічається термін „важка життєва ситуація“) [25, 192].

Одну з перших спроб у сучасній правовій літературі дослідити правову природу соціальних ризиків зробив В. Д. Роїк. На його думку, поняття „соціальний ризик“ включає в себе „вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати заробітку та внаслідок втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним)“ [34, 21].

Таке визначення соціального ризику за правом соціального забезпечення є не зовсім вірним. Обґрунтовуючи поняття соціального ризику саме так, автор обмежує коло потенційних суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин („тільки працівники“); а також звужує перелік підстав, що породжують право на матеріальне соціальне забезпечення („втрата зарплати внаслідок втрати працездатності“). Очевидним є той факт, що за сучасних умов поряд з соціально-економічними причинами зберігаються не менш важливі підстави здійснення державою функції соціального забезпечення: фізіологічні (наприклад, потреба соціального забезпечення дитини-інваліда) та демографічні (стимулювання дітонароджуваності).

У вітчизняній правовій літературі термін „соціальний ризик“, як підставу виникнення права на соціальне забезпечення, а отже, як об'єктивний чинник виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, використовує Н. Б. Болотіна.

Перелік соціальних ризиків, що зумовлюють право особи на соціальне забезпечення, визнаний міжнародним співтовариством (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська соціальна хартія (1961), Конвенції МОП та закріпленій у національному законодавстві (ст. 46 Конституції України). До них відносяться: вагітність і пологи; необхідність догляду за непрацездатним (малолітньою дитиною, дитиною-інвалідом, пристарілим членом сім'ї); старість; повна, часткова, тимчасова втрата працездатності; втрата годувальника; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; безробіття з незалежних від особи причин. „Соціальні ризики притаманні кожній людині як члену людського суспільства, вони зумовлені її біологічною, фізіологічною і соціальною природою“ [7, 39].

Не залежно від виду соціальні ризики є однотипними для людини: ними обумовлюється потреба в отриманні джерел життєзабезпечення.

Однак предмет права соціального забезпечення цим не вичерпується. Як правильно зазначає Н. Б. Болотіна: крім соціального забезпечення за правом, держава здійснює соціальне забезпечення ще і на „свій розсуд“ вразливих верств населення непрацездатних малозабезпечених громадян, інвалідів, ветеранів війни і праці, осіб, які постраждали від техногенно-екологічних катастроф тощо, стимулює відтворення народу своєї держави дітонароджуваність [6, 51–53].

Підсумовуючи наведені аргументи, вважаємо, що право соціального забезпечення здійснює правову регламентацію відносин, які виникають на підставі соціальних ризиків як об'єктивних обставин звернення особи за допомогою до суспільства і держави.

Суспільні відносини – суть, будова соціального забезпечення. Які види відносин тут необхідно враховувати? На перший погляд тільки економічні, так як соціальне забезпечення – це перш за все розподільча категорія. Але подібний висновок був би недійсним. В дійсності соціальне забезпечення утворює поверхневий прошар відносин, охоплює елементи надбудови. Воно складається з нерозривно зв'язаних між собою різних видів суспільних відносин, серед яких нас перш за все цікавлять економічні, соціальні, політичні і правові.

На думку Перфілева М. Н. та Орлової Л. В. соціальними рахуються відносини, пов'язані:

- а) з забезпеченням сукупної людини життєвими засобами;
- б) розширеним відновленням сукупної людини як індивіда;
- в) розширеним відновленням сукупної людини як виробничої сили;
- г) залучення сукупної людини до історично обумовленої системи суспільних відносин [30, 133].

Але деякі автори з ними не погоджуються і стверджують, що не дивлячись на проникнення соціальних відносин у всі сфери нашого життя, вони проявляються головним чином в наступних взаємопов'язаних площинах: підготовка до праці, в побуті, охороні здоров'я [40, 24].

Волков Ю. Є. та Роговін В. З. стоять на позиції, що саме соціальні відносини надають соціальному забезпеченню специфічних рис, а тому різноманітні форми допомоги суспільства громадянам для задоволення їх життєвих потреб і називаються соціальним забезпеченням [8, 8].

Відносини по соціальному забезпеченні, як і економічні, є частиною групи відносин розподілу. В її склад входять відносини, зв'язані з розподілом продукту, який служить:

а) задоволенню сукупних, суспільних потреб;

б) входить в необхідні індивідуальні потреби [29, 143].

Іншими словами, соціальне забезпечення складає ту частину відносин по розподілу продукту на індивідуальні потреби, яка складається на базі суспільних фондів споживання. Вирішальним фактором, що визначає стан і розвиток відносин соціального забезпечення, як економічних, виступає суспільний устрій і його основа – спосіб виробництва матеріальних благ.

Спосіб виробництва обумовлює спосіб життя не тільки працюючих членів, але і тих, які ще не можуть працювати. Великий вплив на природу і сутність соціального забезпечення надають економічні закони, які діють в даній суспільній формації, особливо головний економічний закон, який виражає найбільш суттєві риси і зв'язки в економіці, які визначають специфіку взаємовідносин виробництва, розподілу, обліку та споживання.

При сучасному способі виробництва головний економічний закон – прибутковий вартості. Від цього залежить місце соціального забезпечення в структурі економічних відносин суспільства.

Соціальне забезпечення в суспільстві обумовлено природою суспільного устрою і діючими в ньому економічними законами, перш за все головним економічним законом згідно якого ціль економіки – забезпечення повного благоустрою і вільного всестороннього розвитку всіх членів суспільства шляхом нерозривного росту і вдосконалення суспільного виробництва [50, 49].

Цей закон виділяє природу соціального забезпечення, його зміст і економічну сутність і виступає в даному випадку, як спільний закон руху соціального забезпечення в системі виробничих відносин, як передумова організації всієї системи соціального забезпечення, розвитку її форм і видів [13, 23].

Серед інших економічних законів, діючих на стан і розвиток соціального забезпечення, перш за все слід назвати закон планомірного, пропорційного розвитку, що проявляється у встановленні оптимального відношення між всіма (членами) частинами суспільного продукту, в даному випадку між засобами виробництва і предметами споживання, де він безпосередньо стосується визначення розмірів, засобів, які витрачаються на потреби соціального забезпечення. Вплив на соціальне забезпечення закону розподілення по праці полягає в тому, що завдяки її діям створюють матеріальні передумови соціального забезпечення,

формується його відповідний рівень. Крім того, він впливає на закономірності розподілення матеріального забезпечення та послуг в сфері соціального забезпечення.

Закон щодо підвищення потреб виражає причинно-наслідковий зв'язок між розвитком суспільного виробництва і процесом кількісного росту і якісного вдосконалення потреб суспільства [31, 93]. Він допомагає нерозривному підвищенню рівня потреб людей, в тому числі через канали соціального забезпечення, поступовому зближенню рівнів потреб різного роду груп і верств населення.

Відносини по соціальному забезпеченню представляють собою частини суспільних соціальних відносин. Не дивлячись на проникнення соціальних відносин у всі сфери життя, вони проявляються головним чином в наступних взаємозв'язаних сферах: підготовка до праці, в відпочинку, в охороні здоров'я, соціальному забезпеченні.

Соціальні відносини взаємодіють з економічними як частиною системи відносин по соціальному забезпеченню. Ця взаємодія визначає місце кожного з вказаних видів відносин в суспільстві. Соціальні відносини базуються на економічних, обумовлені ними, переплітаються з ними. На основі досягнень матеріального виробництва повинні вирішуватися соціальні завдання допомоги інвалідам, пенсіонерам, тимчасово непрацездатним та ін. В той час виникнення названих завдань сприяє підвищенню матеріального благоустрою населення, збереженості трудових ресурсів, укріпленню та розширенню виробництва. А це сприяє підвищенню життєвого рівня працюючих.

Питання соціального забезпечення постійно знаходиться в центрі уваги. Будучи політичними по характеру, відносини по соціальному забезпеченню знаходяться в тісній взаємодії з економічними і соціальними відносинами як елементами структури соціального забезпечення. Економічні відносини являються в даній структурі основними, через механізм інтересів вказують на політичні відносини, визначають вплив. Також суттєвим показником є сполучення юридично-нормативного методу з іншими методами і перш за все з соціологічним [1, 4].

Тому політика цілком і повністю повинна співпадати з тенденціями розвитку сучасних виробничих сил, з насущними потребами економічного і соціального розвитку.

Закономірності взаємовідносин економіки і політики також розповсюджуються на взаємному зв'язку економічних і політичних відносин в структурі соціального забезпечення. Соціальна політика, частина якої складає соціальне забезпечення, що роз-

глядалася в політичному аспекті, представляє сторону, причому одну із найважливіших всієї політики держави і, насамперед, всієї її економічної політики [35, 11]. Осередком соціальної політики здійснюється зв'язок соціального забезпечення з економічною політикою.

В політичному аспекті соціального забезпечення відбивається ціль держави задоволення потреб громадян за рахунок загальних фондів споживання. Воно охоплює ті сфери структури політичних відносин, які складаються між суспільством і колективами, суспільством і особою, між містом і селом.

Розвиток інститутів соціального забезпечення – насамперед результат такої частини загальної політики, як соціальне утримання і направлення якої на різних етапах соціально-демократичного суспільства різні. Різна економічна істотність соціального забезпечення визнає політику держави в даній сфері. В соціальну політику розвинутого суспільства входять міроприємства в соціальній сфері, в тому числі соціальному забезпеченні. Однак вони зводяться до проведення ліберальних реформ з ціллю послаблення інфляції руху і пом'якшення політичних антагонізмів, причому ці реформи проводяться під тиском об'єктивних умов. Як писав Шайхатдінов В. Ш.: „Ідеологічна функція включає в себе зворотній вплив на соціальне забезпечення“ [49, 6].

Сьогодні соціальна політика має принципово інші цілі. В основі її лежить забезпечення найбільш повного розвитку кожного члена суспільства, в курсі соціальної політики уряду соціально-демократичної держави, куди входить задоволення найважливіших потреб громадян в сфері праці, заробітної плати соціального забезпечення та інші. Тому в політичному аспекті соціального забезпечення є частина соціальної демократії, соціальної політики. Соціальна політика і соціальне забезпечення, як її частина, утримують реальне перевтілення в соціальній політиці. Це, по-перше, перспективна концепція росту народного благоустрою, по-друге, розділ планів економічного і соціального розвитку країни, по-третє, соціальні програми, що передбачають вирішення визначених соціальних програм.

Соціальна політика, як засіб прискорення економічного розвитку країни, є підіймачем трудової й суспільно-політичної активності мас, головний фактор політичної стабільності суспільства, сформування нової людини, адже кожний характерний спосіб життя в суспільстві [18, 5].

Зв'язок політичних та соціальних відносин виражається в наступному. Соціальні забезпечення безпосередня основа політичних відносин, вони визначають їх зміст. В рамках політичних

відносин вирішують соціальні проблеми, в тому числі проблеми соціального забезпечення. Політичні відношення являються формою соціальних відношень й впливають на них.

В даному випадку формою, методом організації соціальних відносин виступає соціальна політика. З її допомогою походить практична реалізація завдань в сфері соціального забезпечення, укріплення та подальший розвиток соціальних відносин.

Зміст правових відносин в структурі соціального забезпечення, в структурі соціальної політики визначають економічні, соціальні й політичні відносини. Правовий вплив на відношення по соціальному забезпеченню обмежено характером взаємовідносин економіки, соціальної сфери, політики й права. Як відомо, право похідне по відношенню до економіки і в кінцевому результаті залежить від базису, а в сфері соціального забезпечення правове регулювання обумовлює його економічною сутністю, а правові відносини економічними.

Правове регулювання в вищезгаданій сфері має і спільні й властиві будь-якому правому регулюванню, і специфічні риси. А саме правове регулювання в сфері соціального забезпечення відрізняється від юридичної регламентації суспільних відносин в сфері виробництва.

Сказане не означає, що відношення по соціальному забезпеченню фактично не існують.

Необхідно відрізнити правові відношення, й ті суспільні взаємозв'язки, які лежать в їх основі і на закріплення яких вони направлені [46, 66].

В структурі соціального забезпечення, як системи суспільних відносин, правові відносини представляють собою лише „верхній поверх“, ідучи за економічними, соціальними і політичними відносинами і взаємодіють з ними як елементами спільної структури. Цей висновок, здається, узгоджується з положенням Азарової Є. Г. котра стверджує, що це й гальмувало розвиток законодавства щодо вдосконалення прав громадян [2, 3].

Взаємодія правових і економічних відносин в сфері соціального забезпечення визначається взаємовідносинами економіки і права. Оскільки економіка має примат над правом, зміст юридичного або вольового відношення наданий самим економічним відношенням. Але цим зв'язок між даними відносинами не обмежується. В соціальному забезпеченні як частки процесу розподілення відображається самостійність права як надбудівного явища. Тут зв'язок між правовими і соціальними відношеннями в структурі соціального забезпечення укладається в наступному. Соціальні відношення створюють основу для виникнення існу-

вання і розвитку ідеологічних, в тому числі правових відносин. Але вони зв'язані з правовими відносинами не безпосередньо, а через політичні відносини і тому правові відносини – не „зліпок“ соціуму.

Право регулює тільки ті соціальні процеси, котрі відображають в політиці даний етап розвитку суспільства. Таким чином, ліквідуються відмінності в пенсійному забезпеченні робітників і службовців, з одного боку, і членів колективних господарств з іншого (шляхом встановлення загальних умов призначення пенсій, визначення їх розміру), в матеріальному забезпеченні сімей з дітьми і бездітних сімей (за допомогою виплати компенсацій на дітей). Одночасно право позитивно впливає на соціальні відносини шляхом нормативного закріплення соціальних прав громадян та їх реалізації в правовідносинах, воно сприяє вирішенню соціальних проблем, укріпленню і подальшому розвитку соціальних відносин.

Правові і політичні відносини по соціальному забезпеченню тісно взаємопов'язані, що зумовлено тісним зв'язком права з політикою. І це об'єктивний взаємозв'язок. Політика господарюючого права, яка виражена через державу, здійснює великий вплив на формування і розвиток зобов'язання. Воно ж визначає роль економіки по відношенню до права і зворотню дію права на економіку [44, 99]. Тому правове регулювання соціального забезпечення здійснюється під впливом політики [3, 99].

Політика, в даному випадку, потребує дій держави, застосування засобів, головним з яких є право. Іншими словами, право галузі соціального забезпечення виступає в якості засобу, з допомогою якого реалізується соціальна політика, яка не тільки користується правовими нормами, як засобом для реалізації своїх цілей, але й сприяє модернізації права.

1. **Азарова Е. Г., Козлов А. Е.** Личность и социальное обеспечение в СССР.– М: Наука, 1983.– С. 4.
2. **Азарова Е. Г.** Проблемы равноправия женщины и мужчины в социалистическом обеспечении в СССР.– М.: Наука, 1989.– С. 3.
3. **Алексеев С. С.** Проблема теории и права: В 2-х т.– Свердловск, 1972.– Т. 1.– С. 99.
4. **Андреев В. С.** Конституционные основы советского права социального обеспечения // Вопросы теории и практики социального обеспечения.– М.: НИИ труда, 1978.– С. 7–8.
5. **Андреев В. С.** Право социального обеспечения в СССР.– М., 1980.– С. 21, 35.

6. **Болотіна Н. Б.** Концепція кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення // *Право України.*– 1996.– № 7.– С. 51–53.
7. **Болотіна Н. Б.** Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // *Право України.*– 2000.– № 4.– С. 39.
8. **Волков Ю. Е., Роговин В. З.** Вопросы социальной политики.– М.: Политиздат, 1981.– С. 8.
9. **Гущин И. В.** Право социального обеспечения. Вопросы теории.– Минск: Наука и техника, 1982.– С. 58–59, 135.
10. **Гущин И. В.** Теоретические вопросы общей части науки советского права социального обеспечения: Учеб. пособ.– Гродно: Гродненский ун-т, 1981.– С. 54.
11. **Загорюлькин В. А., Камеников В. Й.** Фонд социально-культурных мероприятий и жилищного строительства.– М.: Профиздат, 1983.– С. 18.
12. **Зайкин А. Д.** Правоотношения по пенсионному обеспечению.– М.: Изд. МГУ, 1974.– С. 25, 192.
13. **Заславский И.С.** К вопросу об экономических закономерностях социального обеспечения при социализме // *Проблемы развития социального обеспечения на современном этапе.*– М.: НИИ труда, 1980.– С. 23.
14. **Иванкина Т. В.** Проблемы правового регулирования распределения общественных фондов потребления.– Л.: Изд. ЛГУ, 1979.– С. 28.
15. **Иванова Р. И.** Соотношение пенсионных и трудовых правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / МГУ.– М., 1974.– 19 с.
16. **Иванова Р. И.** Социальное обеспечение в государственном организованном обществе: генезис, развитие и функционирование (правовой аспект): Автореф. дис. ... докт. юрид. наук.– М., 1987.– С. 35–36.
17. **Исакова Г. С.** Социальное обеспечение колхозного крестьянства как одна из форм социалистических распределительных отношений: Автореф. дис. ... канд. экон. наук.– Минск, 1977.– С. 21.
18. **Кемеров В. Е.** Проблема личности: методология исследования и жизненный смысл.– М: Политиздат, 1977.– С. 5.
19. **Коньков В. А.** Общественно-политическая сущность социального обеспечения колхозного крестьянства в условиях коммунистического строительства: Автореф. дис. ... канд. истор. наук.– Киев, 1972.– С. 17.
20. **Красавчиков О. А.** Структура предмета гражданско-правового регулирования социалистических общественных отношений. Свердловск, 1970.– С. 7.
21. **Кузмина Т. М.** Советское право социального обеспечения.– Саратов, 1982.– С 38–44, 51.
22. **Лебедев В. М.** Воспитательная функция советского трудового права.– М.: Юридическая литература, 1981.– С. 20.
23. **Максимовский В. И.** Управление социальным обеспечением в СССР.– М.: Юридическая литература, 1974.– С. 49–50.
24. **Мальцев Н. А.** Проблемы распределения в развитом социалистическом обществе.– М.: Экономика, 1976.– С. 82, 110–111.

25. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения.– М., 1999.– С. 21, 192
26. Молодцов М. В. Система советского трудового права и система законодательства о труде.– М.: Юридическая литература, 1985.– С. 17, 34–36.
27. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред В. В. Лазарева.– М: Юрист, 1994.– С. 16.
28. Пашерстник А. Е. Правовые вопросы вознаграждения за труд рабочих и служащих.– М.-Л.: Изд. АН СССР, 1949.– 352 с.
29. Перфильев М. Н. Общественные отношения.– Л.: Наука, 1974.– С. 143.
30. Перфильев М. Н., Орлова Л. В. Социальные отношения: (методологические проблемы исследования).– Л.: Наука, 1973.– С. 133.
31. Политическая экономика. Словарь / Ред. Волкова М. Ш.– М.: Политиздат, 1979.– С. 93.
32. Полупанов М. И. Теоретические проблемы общей части науки советского права соц. обеспечения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.– М., 1969.– С. 6, 27.
33. Прилипко С. Розмежування права соціального забезпечення і трудового права // Право України.– 1999.– № 10.– С. 59.
34. Ройк В. Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис. ... докт. эконом. наук.– М., 1994.– С.21.
35. Руткевич М. Н. Социальные отношения и социальная политика в условия социализма // Науч. ком., 1978.– № 3.– С.11.
36. Сивак С. М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: Автореф. дис. канд. ... юрид. наук / Київський університет імені Т. Шевченка: 12.00.05.– К., 1999.– С. 13.
37. Скобелкин В. Н. Обеспечение трудовых прав рабочих и служащих.– М.: Юридическая литература, 1982.– С. 169.
38. Советское право социального обеспечения: Учеб. пособие / Под ред. Зайкина А. Д.– М.: Изд. МГУ, 1982.– С. 39–40.
39. Советское трудовое право / Под ред. Андреева В. С.– М: Высшая школа, 1976.– С. 5.
40. Социально-экономическая роль социалистического государства / Под. Ред. Д. А. Геришова., М. В. Черноголовкина, Л. И. Загайнова.– М.: Мысль, 1978.– С.24.
41. Сташків Б. І. Факти, що мають значення для забезпечення пенсіями // Соціальний захист.– 1997.– № 2.– С. 71.
42. Субботенко В. К. Процедурные правоотношения в социальном обеспечении.– Томск: Изд. Томского ун-та, 1980.– 197 с.
43. Тарасова В. А. Право соц. обеспечения в системе советского права // Советское государственное право.– 1984.– № 10.– С. 82.
44. Теория социалистического права / Ред. В. Янев. София: Софийский ци-т, 1972.– Т. 1.– С. 99.
45. Титова Н. И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий.– М.: Юридическая лит-ра, 1978.– С. 43.

46. **Толтой Ю. К.** К теории правоотношения.– Л.: Изд. ЛГУ, 1976.– С. 66.
47. **Фогель Я. М.** Социальное обеспечение инвалидов и лиц пенсионного возраста.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 35.
48. **Шайхатдинов В. Ш.** Право социального обеспечения. (на материалах зарубежных европейских социалистических стран): Учеб. пособие.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986.– С. 6.
49. **Шайхатдинов В. Ш.** Теоретические проблемы советского права социального обеспечения.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986.– С. 5–7, 36, 43.
50. Экономические законы социализма: Система особенности действия формы и методы использования Шульца Г. / Под. ред. **Л. И. Абалкина.**– М.: Мысль, 1981.– С. 49.

МЕТОДИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика методу галузі права. Поняття методу права соціального забезпечення. Види методу права соціального забезпечення. Диспозитивний метод права соціального забезпечення. Імперативний метод права соціального забезпечення. Структура методу права соціального забезпечення. Співвідношення прав та обов'язків і методів права соціального забезпечення. Відсутність єдиного порядку розгляду спорів. Наявність пільгового режиму. Наявність юридичної відповідальності. Відшкодування збитків в сфері соціального забезпечення. Особливості методу права соціального забезпечення. Співвідношення методу права соціального забезпечення з прийомами та засобами впливу споріднених галузей права. Стан проблем в юридичній літературі.

Метод правового регулювання є важливим диференціюючим критерієм уособлення галузі права. Він концентрує в собі основні юридичні можливості галузі, її правові якості [21, 70–71].

В правовій теорії панує погляд, що кожна галузь права володіє самостійним методом правового регулювання. В той час окремі вчені рахують, що для всіх галузей права метод правового регулювання один [19, 2]. При такому формулюванні питання змісту методу конкретної галузі дає можливість спільно з іншими ознаками (предмет, функції, принципи) відмежувати цю галузь від інших, в тому числі споріднених галузей, підкреслити специфіку регулюючих нею відносин, її юридичну своєрідність. Але важко погодитись з тими прихильниками, які стверджують, що обов'язковою ознакою кожної галузі є наявність методу правового регулювання, володіючи дуже вираженими індивідуальними ознаками, головною від'ємною рисою і, як правило, – специфічною назвою. Подібні методи на наш погляд, притаманні лише фундаментальним галузям права – конституційному, адміністративному, кримінальному, в яких виробились специфічні прийоми і способи правового впливу на суспіль-

ні відносини. В тому числі, кожній з цих галузей властиво застосування, в першу чергу, одного із основних способів регулювання.

Складніше виглядає справа в інших галузях права. Їх методи представляють собою комбінацію важливих прийомів регулювання з його основними методами. Конкретні комбінації регулювання в межах тої чи іншої правової галузі залежать від характеру регулюючих відносин. Крім того, важливо мати на увазі, що методи правового регулювання всіх галузей права, особливо споріднених, спільні по цілому ряду ознак. Це методи регулювання, характерні для декількох галузей, і методи тих галузей, які ще „молоді“ або знаходяться на стадії розвитку, повністю не викристалізувалися, в зв'язку з чим виявити специфічні ознаки, які дозволяють відокремити їх від методів інших галузей права дуже важко. Нарешті, методи правових галузей, які виділились із профільюючої або декількох профільюючих галузей, що володіють багатьма дуже важливими ознаками методів цих „родинних“ галузей.

Питання про метод права соціального забезпечення досліджений в літературі недостатньо. В той же час запроваджені окремими авторами спроби сформулювати його основні риси служать тією теоретичною базою, на якій можна будувати наступні дослідження проблеми. Передусім, неможливо не відзначити, що спрямованість багатьох дослідників до однозначної назви методу права соціального забезпечення або до короткої характеристики його головних особливостей не може досягнути бажаних результатів. Дійсно, безеквівалентне надання матеріальних благ характерне для деяких відносин по соцзабезпеченню (допомога багатодітним та одиноким матерям, інвалідам з дитинства та ін.), однак вони не є визначаючими. Крім того, як правильно відзначає Бегічев Б. К. безеквівалентність має місце не тільки в сфері соціального забезпечення, а і є представничо-зобов'язуючою рисою, притаманною і іншим галузям права [5, 42]. Тому навряд чи такий підхід допоможе визначити специфіку методу права соціального забезпечення.

Андрєєв В. С. пов'язує специфіку методів права соціального забезпечення з аліментарним характером регульованих даною галуззю права відносин, з суб'єктивним складом правовідносин по соціальному забезпеченню, а також з тим фактом, що при їх допомозі здійснюється забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання [3, 1–312].

Вказівку на обумовленість методу правового регулювання характером суспільних відносин, що складають предмет права

соціального забезпечення, слід визнати обґрунтованою. Але за причинами, викладеними вище, не можна підтримати тезу про аліментарність як специфіку розглядуваних відносин. Особливість предмету регулювання складається не в аліментарності суспільних відносин, а в тому, що за допомогою цих відносин здійснюється забезпечення за рахунок суспільних фондів споживачем. Що до суб'єктивного складу, то він, на наш погляд, також не специфічний як для даних відносин. Громадянин чи сім'я з однієї сторони, органи держави, профспілки чи колективні господарства з іншої сторони, можуть виступати в якості суб'єктів та інших відносинах (земельних, адміністративних і т. д.).

За думкою Фогеля Я. М., методом права соціального забезпечення є „соціальна реабілітація“. До такого висновку він прийшов, проаналізувавши зміст двох функцій соціального забезпечення, які за його думкою, воно виконує: функції найбільш повного задоволення матеріальних потреб непрацездатних громадян і суспільно-реабілітаційної функції [20, 208–211]. Які ж положення запропоновані Фогелем Я. М. викликають заперечення?

По-перше, звертає на себе увагу логічна невідповідність між посиланнями автора і його висновками. З двох виділених ним функцій соціального забезпечення, головною він вважає першу, але по незрозумілих причинах дійсність метода права соціального забезпечення визначає друга (неосновна) функція. Навряд чи метод галузі може бути універсальним, якщо він формується під впливом лише однієї функції. Яка ж роль іншої (а точніше інших) функцій в його формулюванні?

По-друге, якщо бути точним, метод галузі, що цікавить нас, формується під дією функції не соціального забезпечення, а права соціального забезпечення. Тоді як своєрідність методу регулювання передбачається функціями здійснюваними галузями права [7, 42]. Функції права соціального забезпечення ідентичні функціям соціального забезпечення.

Метод права соціального забезпечення визначається перш за все специфікою і своєрідністю суспільних відносин, складаючи його предмет. Тому необхідно знати які їх особливості, сторони, риси, що обумовили вибір державою даного методу правового регулювання [12, 294].

Метод даної галузі поєднує прийоми і способи характерні для методів правового регулювання „родинних“ галузей права – трудового, адміністративного. Право соціального забезпечення створює для своїх цілей відповідні інститути і фонди забезпечення всіх галузей права. Однак воно не тільки рецептує використовувані в „родинних“ галузях форми забезпечення, прийоми і спо-

соби регулювання, але також має свої специфічні форми забезпечення (наприклад, причетні соціальному обслуговуванню). Крім того, якщо в праві соціального забезпечення і застосовуються форми, запозичені з інших галузей права, вони поступово змінюються і пристосовуються до нових умов. Таким чином, наповнення методу права соціального забезпечення проходить і під впливом прийомів і способів, характерних для правового регулювання взагалі і його „родинних“ галузей зокрема, а також під впливом предмету, принципів і функцій всієї галузі.

Даючи загально-теоритичну характеристику права соціального забезпечення України, як галузі права в сучасний період, необхідно зупинитись на його внутрішніх зв'язках.

Формування методу права соціального забезпечення, як і інших галузевих методів, відбувається під впливом предмету правового забезпечення. Метод повинен бути відображенням даного виду відносин, і їх структури і разом з тим використовується як інструмент, засіб, прийом їх закріплення розвитку [6, 45].

Предмет права соціального забезпечення складають майнові відносини по розподілу матеріальних благ і послуг із громадських фондів споживання та інші зв'язані з ними відносини, які складаються в результаті владно-організуючої діяльності держави. Державні фонди споживання, які служать джерелом задоволення потреб працівників в сфері соціального забезпечення, представляють собою власність держави.

Все це обумовлено наявністю в праві соціального забезпечення детального регулювання громадських відносин, вживання імперативних норм.

В той же час майновий характер більшості відносин по соціальному забезпеченню, індивідуальна форма розподілу громадських фондів споживання, а також конституційне закріплення прав громадян на різні види соціального забезпечення привертають до себе використання в даній галузі прийомів і способів, притаманних регулюванню майнових відносин: наділенням учасників відносин суб'єктивними правами автономного характеру, диспозитивність в регулюванні та ін. На характер методу права соціального забезпечення здійснюють вплив і інші об'єктивні фактори економіка держави, демографічна ситуація в країні і т. д.

Сказане не означає, що метод повністю незалежний від факторів суб'єктивного порядку, від завдань, цілеспрямованих інтересів держави, які об'єктивно обумовлені наступними матеріальними умовами життя суспільства [12, 289]. Конкретно на метод правового регулювання впливають такі фактори, як політи-

ка, правові традиції, правосвідомість, система органів управління соціального забезпечення і т. д.

Фактором, що визначає характер і зміст методу правового регулювання галузі права, як вже зауважувалось, є виконуючі нею функції. Оскільки ці функції формуються під впливом об'єктивних факторів і разом з тим складають невід'ємну частину права, їх можна віднести до числа суб'єктивно-об'єктивних факторів. На формування методу галузі права безпосередньо впливає зміст її спеціально-юридичної функції – регулятивної і охоронної. Між методом і функціями права соціального забезпечення існує тісний взаємозв'язок. Кожна з цих здійснюється за допомогою методу, в той час, як метод формується з урахуванням змісту функцій, які в свою чергу визначаються основними цілями і завданнями правової галузі.

Право соціального забезпечення направлено, передусім, на те, щоб забезпечити реалізацію громадянами їх конституційних прав на матеріальне забезпечення із громадських фондів забезпечення. Цим визначається склад його регулятивної і охоронної функції, основний склад яких – найбільш надійно гарантував би права громадян надати їм передбачені законом види забезпечення і обслуговування. Метод права соціального забезпечення не може не враховувати цього. З цього випливає наявність в його складі способів, котрі створюють особливі взаємовідносини суб'єктів, правовідносини, при котрих громадяни виступають як уповноважені, а органи держави як зобов'язані. Тому диспозитивне регулювання, яке застосовується до громадян в методі права соціального забезпечення, переважає над імперативним, дозволені методи над забороненими, і на залишок – обмеженість юридичної відповідальності громадян та ін.

Основні зв'язки існують між галузевими принципами і методами галузі. Принципи галузі є носіями якісного своєрідного методу [2, 192]. Це означає, що набір і склад важливих прийомів і способів регулювання, основи правового становища суб'єктів в правовідносинах по соціальному забезпеченню, формуються, виходячи з галузевих принципів.

Найбільший вплив на метод права соціального забезпечення здійснюють такі принципи, як принципи свободи набуття громадянами прав і розпорядження ними, пріоритету в забезпеченні окремих категорій громадян, котрі обумовлюють застосування при регулюванні відносин по соціальному забезпеченні, головним чином, диспозитивного регулювання пільг тощо.

Важливі риси методу права соціального забезпечення, як і будь-якої іншої галузі виявляються в правовому положенні

(статусі) суб'єктів [1, 12, 180, 295]: основа формування правовідносин; способи захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання обов'язків. Правовий статус громадян в праві соціального забезпечення характеризується рисами, які обумовлюють його загальність. В цей час в правовому положенні суб'єктів даних правовідносин можна знайти такі особливості, які відрізняють його від правового положення громадян в суміжних відносинах (цивільно-правових, адміністративних, трудових). Наприклад, в праві соціального забезпечення, як і в цивільному праві учасники правовідносин наділяються суб'єктивними правами. І в цій і в іншій галузі регулювання носить дозвільний характер, в обох випадках суб'єкти наділені диспозитивністю. Так як вже зазначалось, громадянам, які мають право на різного роду види забезпечення, надана можливість вибору одного з цих видів, а особи, які мають право на забезпечення, можуть звертатися за ним в будь-який час після виникнення права на нього.

В цей час правовий статус суб'єктів в праві соціального забезпечення істотно відрізняється від їх цивільно-правового статусу, по-перше, в праві соціального забезпечення громадяни виступають носіями право-суб'єктивності, пов'язаної з користуванням матеріальними цінностями і послугами із соціальних фондів споживання в індивідуальній формі. Тому в правовідносинах по соціальному забезпеченню немає цивільно-правової рівності, яка дає сторонам можливість своїм узгодженням визначити об'єм прав [21, 70–112]. По-друге, застосування органами держави в праві соціального забезпечення для позитивності носить обмежений характер. Свободою [10, 147–148] розпоряджатися правами користується тільки одна сторона – громадянин. По-третє, відмінності від більшості цивільних відносин, в яких рух майнових прав характеризується початками взаємності, у відносинах по соціальному забезпеченню майнові права належать в основному громадянам, а обов'язки покладені, як правило, на органи держави і профспілки [18,46–53].

Правовий статус суб'єктів в праві соціального забезпечення не співпадає з їх статусом і в адміністративному праві. Різниця між ними полягає передусім в тому, що у правовідносинах по соціальному забезпеченню немає підлеглості, яка присутня в адміністративному праві. Суб'єктивні права громадян в праві соціального забезпечення не дозволяють визначити правове становище їх носіїв як суб'єктів підпорядкування, навпаки їх становище активне і привілейоване щодо суб'єктів влади [2, 213–232].

Компетентні державні органи зберігають своє становище суб'єктів, наділених офіційними повноваженнями в цей час, як особи, яким надаються пільги, стають носіями автономних суб'єктивних прав, що володіють в якійсь мірі абсолютним характером [14, 58, 213]. Тому громадяни можуть вимагати надання забезпечення незалежно від стану бюджету відповідного органу соціального забезпечення [9, 12].

Специфіка правового становища громадян в праві соціального забезпечення обумовлює формування особливого статусу інших суб'єктів правовідносин по соціальному забезпеченню. Так правосуб'єктність органів держави складається із адміністративно-правової і спеціальної (пенсійної) [13, 10,14,67]. Окрім цього, органи держави і профспілки, як правило, несуть тільки обов'язки. А свободою користування ними не володіють, їх діяльність опирається на чітко обов'язкові правові норми, не дотримання яких є порушенням законності, тобто в наявності зв'язки органів держави, регламентація їх діяльності і обмеження свободи потреб.

Порівнюючи правовий статус громадян в сфері соціального забезпечення з їх трудовим статусом, необхідно відмітити очевидні зв'язки між ними, котрі виявляються з залежності права на окремі види реального забезпечення від наявності в дійсному чи минулому трудових правовідносин [5, 37]. В цей час правове становище працівника, як суб'єкта трудового права, і громадянина, як суб'єкта права соціального забезпечення, істотно відрізняється. По-перше, в трудовому праві має місце рівність в становищі суб'єктів підпорядкування, чого не має в праві соціального забезпечення [4, 17]. По-друге, зміст прав і обов'язків громадян в трудових правовідносинах, і у відносинах по соціальному забезпеченню не однаковий. В якості суб'єктів трудового права громадяни володіють правом на гарантовану державою заробітну плату відповідну кількості і якості праці, вони зобов'язані виконувати норми виробітку, дотримуватися дисципліни праці і т. д. [15, 130–140]. У суб'єктів права соціального забезпечення правовідносини мають зовсім інший склад. Тут розмова йде про право на пенсію, допомогу і т. д.

З викладеного можна робити висновок, що в науці є думки про використання в праві тільки двох прийомів (юридичної рівності суб'єктів та відносин влади і підлеглих) [17, 69]. В праві соціального забезпечення в наявності специфічне становище суб'єктів, котрі виявляються в відсутності їх рівності і в підпорядкованості.

Подібні висновки базуються на можливостях правового статусу громадян в праві соціального забезпечення і в господарському праві. Не зважаючи на очевидний зв'язок правового статусу особи і члена колективного господарства за його юридичним статусом, як суб'єкта правовідносин по соціальному забезпеченні, між цими двома становищами є істотна різниця. Вони проявляються в різному змісті прав громадян в тій чи іншій галузі права, в способах їх реалізації. Важливою є і та обставина, що в багатьох випадках члени колективних господарств реалізують своє право на різні види соціального забезпечення в колективному господарстві. Таким чином є всі підстави розмовляти про специфічний апарат – правовий статус суб'єктів в праві соціального забезпечення, як головної риси окремо, і галузі в цілому.

Специфічність методу права соціального забезпечення проявляється також в специфіці фізичних факторів, як підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин. Роль юридичних фактів в праві соціального забезпечення виконують такі життєві обставини і становища правового характеру, як досягнення встановленої в законодавстві вікової межі, наявність трудового стажу певної тривалості, настання тимчасової (непостійної) і також давнотривалої втрати працездатності, вагітність, пологи. Правовідносини по соціальному забезпеченню передбачають сукупність юридичних фактів (фактичний склад). При цьому обставини, котрі юридично важливі, супроводжують специфічні наслідки: втрата заробітної платні чи доходів, підвищення втрат, спад працездатності та ін. До юридичних факторів, які тягнуть за собою припинення правовідносин по соціальному забезпеченню, можна віднести поновлення працездатності, смерть пенсіонера, досягнення повноліття членами сім'ї працівника. Фактичні склади, як підстави виникнення правовідносин по соціальному забезпеченню – це переважно склади, які мають елементи волевиявлення [11, 39–40]. Допомога волевиявлення громадян зливається тут з рішенням органів держави або профспілкових органів. Нарешті, для формування правовідносин в соціальному забезпеченні характерно те, що склад юридичних органів, час появи і зникнення правовідносин по певних, конкретних видах забезпечення, зароджуються і зникають в чітко встановлений законодавством термін. Інша справа – процедури правовідносин, виникнення яких залежить від бажання громадян.

Методу права соціального забезпечення притаманні специфічні способи визначення складу правовідносин. Права і обов'язки суб'єктів в цій галузі створені безпосередньо правовими нормами, які приймаються державою, а не згодою сторін і не адміні-

стративними актами. Між іншим, зміст правовідносин не може спрямовуватись і змінюватись за згодою їх учасників.

Особливості методу галузі виражені в юридичних санкціях, як видах захисту суб'єктивних прав, а також в порядку вирішення суперечок. Галузева санкція є тільки результатом об'єктивно існуючих громадських відносин і вироблених в результаті цього. Це найбільш ефективно впливає правовими методами на поведінку людей [8, 353]. Із вищесказаного можна зробити висновок, що вибір тієї чи іншої санкції залежить не від волі законодавця, а в першу чергу – від характеру предмету права соціального забезпечення. Це майнові відносини, якщо мати на увазі, що будь-який інститут майнових відносин не може обійтись без санкції цивільного права [16, 369]. Стає зрозумілою необхідність використання в праві соціального забезпечення заходів відповідальності майнового характеру. Несправедливим було б рахувати, що санкції в праві соціального забезпечення аналогічні цивільно-правовим санкціям, їх подібність полягає в тому, що в обох галузях права майнові санкції направлені, в першу чергу, на повернення заповдіяної шкоди. Але відмінностей між ними набагато більше. Перш за все майнове вилучення в праві соціального забезпечення може бути повернено тільки на громадян, які в результаті своєї вини переплатили суми пенсій, допомог і т. д. Щодо інших видів суб'єктів правовідносин, то в випадку невиконання з їх вини грошових сум громадян, відновлення прав громадян проходить шляхом виплати належних їм засобів. Таку примусову виплату не можна рахувати санкцією, тому що конкретний орган держави не несе матеріальної шкоди, а тільки виконує свої обов'язки. Учасники цивільно-правових зв'язків несуть в одному – взаємну, а в іншому випадку рівну відповідальність. Санкції в праві соціального забезпечення застосовані до громадян в відношеннях, де об'єктом виступають пенсії і допомоги. Так у випадку невиконаних утримувачами пенсій і допомог, які входять в їх обов'язки, винні особи повинні повністю повернути державі належну суму. При цьому, незалежно до виниклої майнової шкоди вони не несуть ніякої матеріальної відповідальності з чого і складається відмінна особливість санкцій вказаної галузі права по відношенню до цивільно-правових санкцій, для яких характерна репресивна функція. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що санкції даного виду в праві соціального забезпечення відносяться до числа правовідновлюваних, а не штрафних.

Санкції іншого виду використовуються в сфері надання допомог на час працездатності, особи, які порушують режим вста-

новлення лікарем, або які з'являються без поважних причин в призначений строк на лікарський огляд, або огляд „ВТЕК“, а також, які покинули лікування без згоди лікаря, залишаються без допомоги з того дня, коли було допущено порушення. Тут немає майнової шкоди, а отже і обов'язку загладити цю шкоду. При пред'явленні інших, окрім пенсій, допомог, видів забезпечення, застосовуються специфічні для кожного з них санкції. Наприклад, до осіб, які систематично порушують правила внутрішнього розпорядку в буденних інтересах, може бути застосована така міра, як виписка з цього закладу (відповідні норми законодавства про протезно-ортопедичні вироби).

Майнові санкції в праві соціального забезпечення відрізняються і від аналогічних санкцій, які застосовуються в трудовому і господарському праві. Ця різниця полягає не тільки в тому, що вказані санкції застосовуються в рамках різного роду видів правових відносин, але і в функціях, які виконуються санкціями в кожній із поданих галузей права. Окрім цього, санкції в трудовому і господарському праві на відміну від санкцій в праві соціального забезпечення передбачають матеріальну відповідальність і в повному, і в обмеженому, і в підвищеному розмірі.

Одним з елементів галузевого методу правового регулювання є порядок вирішення суперечок [8, 191]. Особливість методу права соціального забезпечення полягає в тому, що в ньому відсутній єдиний порядок вирішення суперечок. В одних випадках суперечки вирішуються тільки профспілковими органами (по питаннях призначення і виплати допомоги по державному соціальному страхуванню працівникам, допомоги по соціальному забезпеченні членів колективних господарств). В інших – державними адміністраціями (по питаннях призначення, вирахування і виплати пенсій, допомоги багатодітним (одиноким) матерям на дітей малозабезпеченим сім'ям). Суперечки розглядаються органами соціального забезпечення (по питаннях призначення, вирахування і виплати пенсій і допомоги членам колективних господарств), а також спеціальними органами відомчого управління соціального забезпечення. Таким чином, в праві соціального забезпечення в наявності адміністративний і цивільний порядок вирішення спорів, а також судовий порядок.

В праві соціального забезпечення відсутнє децентралізоване регулювання, йому притаманне централізована регламентація суспільних відносин, при котрій регулювання зверху донизу здійснюється на приватно-імперативних началах. Юридичний

вплив надходить на дану сферу правової діяльності тільки зверху від державних органів [1, 294]. Однак це не означає, що становище суб'єктів права соціального забезпечення характеризується відносинами субординації прямого підпорядкування [7, 294]. Не змінює наведене положення і факт доплати до пенсій одиноким пенсіонерам, які призначаються виконкомом районних рад народних депутатів. В цих випадках має місце недецентралізоване регулювання, а застосування норм, прийнятих в централізованому порядку.

В теорії права основними способами регулювання є дозвіл, позитивне зобов'язання і заборона [16, 296]. Метод правового регулювання одержує своє вираження в правових нормах. Тому уяву про нього можна одержати при аналізі структурних частин норм права і специфіки суб'єктивного складу відносин, що регулюються цими нормами [7, 82]. У відповідний спосіб регулювання в складі галузі права в залежності від характеру правил поведінки входять управлінські, зобов'язуючі і забороняючі норми, а по формі вираження всі вони розділяються на категоричні, диспозитивні і регламентуючі [16, 230].

В праві соціального забезпечення переважаючим способом регулювання є дозвіл, а основним видом норм – уповноважуючі норми, які містять в своїх диспозиціях правомочних громадян на одержання різних видів соціального забезпечення при наявності в гіпотезах норм як умов. Як правило диспозиції даних норм абсолютно визначені і не передбачають можливості зміни умов виникнення пенсій і допомог. В цей час у частини дозволяючих норм диспозиції відносно визначені. До їх числа відносяться ті норми, котрі містять в собі варіант забезпечення: один вид із декількох (середньомісячний заробіток для вирахування пенсій за період, коли він був найбільшим). Одночасно вказані норми несуть зобов'язуючий характер для інших учасників правовідносин соціального забезпечення органів держави (профспілок, кооперативних органів).

Особливість змісту норм права соціального забезпечення, на відміну від норм інших галузей права, полягає в тому, що їх переважна кількість містить в собі лише можливості громадян на одержання забезпечення і передбачає (рідко – прямо вказує) обов'язки відповідних органів надати це забезпечення. Кількість норм, що передбачають обов'язки громадян в правовідносинах по соціальному забезпеченню, вкрай обмежено. Це норми про виплату різних видів забезпечення, а також норми, які включають в себе правила поведінки осіб, які перебувають в установах соціального забезпечення.

Таке співвідношення прав і обов'язків в правовідносинах по соціальному забезпеченню роз'яснюється тим, що в рамках даних правовідносин реалізуються соціальні права працівників. Це можна пояснити і тією обставиною, що більшість правовідносин по соціальному забезпеченню за своїм характером порівняно прості. Такі майже всі правовідносини, в рамках яких виконується виплата грошових засобів в вигляді пенсій, допомог.

Сказане не означає, що в праві соціального забезпечення немає норм, які б не містили правомочності. Інша справа – органи держави. Активна правомочність має органи держави при вирішенні питань про надання так званого факультативного забезпечення (деякі одноразові допомоги, поселення в будинки-інтернати).

Правомочний характер більшості норм права соціального забезпечення ще не говорить про те, яка форма виразу міститься в тих правилах. В залежності від цього критерія, норми права можуть бути категоричними, диспозитивними і рекомендуєчymi. Аналіз норм права соціального забезпечення показує, що більшість їх є категоричними. Право громадян на окремі види забезпечення реалізується імперативно, їх обмеження волею учасників правовідносин не допускається.

Особливість методу права соціального забезпечення полягає і в тому, що в складі даної галузі права відсутні рекомендуєчі норми. Це викликано, на наш погляд, високим рівнем з захопленням відносин по соціальному забезпеченню правовим регулюванням, де практично не залишено місця для рішень, що враховують місцеві особливості і умови.

Серед правомочних норм права соціального забезпечення немало тих, диспозиція яких містить пільговий режим забезпечення. Ці норми про забезпечення осіб, які були зайняті на роботах з шкідливими і тяжкими умовами праці, осіб, що мають безперервний робочий стаж або загальний трудовий стаж. Формування тотожних норм не безпосередньо пов'язано з наявністю в праві соціального забезпечення, як правило, а з працею і принципом пріоритету. В якості пільг в праві соціального забезпечення виступають зниження віку, який дає право на пенсію, підвищення розміру пенсії, допомоги. Існуючий пільговий режим забезпечення змушує працівників вибрати відповідний вид суспільно дозволеної діяльності.

Пільговий режим розповсюджується також на забезпечення жінок пенсіями по віку, допомогами при вагітності і родах, по догляду за дитиною. На перший погляд ці норми є заохочуючи-

ми тому, що надають відповідним категоріям громадян перевагу в забезпеченні. Однак рахувати їх такими, на наш погляд, було б невірно. Заохочуючі норми більш динамічні. Вони передбачають перевагу в забезпеченні лише тих громадян, які своїми діями сприяли досягненню правових умов забезпечення. У приведеній в гіпотезі заохочувальної норми пільгові положення розповсюджуються лише на категорії громадян, які мають право на пільги.

В праві соціального забезпечення має місце і регулювання за допомогою такого способу впливу на поведінку людей, як позитивний обов'язок. Його використання можна очевидно пояснити наявністю в праві соціального забезпечення на рівні з майновими і матеріальними відносинами. Однак справа не в тому. Застосування зобов'язань в праві соціального забезпечення, на наш погляд, викликано також, а можливо і в першу чергу, природою майнових відносин, котрі складають ядро даної галузі, як відносин що виникають в результаті правової організаційної діяльності держави.

Нарешті, це пов'язано з тією обставиною, що в рамках відносин по соціальному забезпеченню проводиться розподіл суспільних фондів, що становлять загальнонародну власність.

Позитивне зобов'язання, як вже зазначалося, одержує конкретне вираження в обов'язкових нормах, перш за все, в диспозиції норм. Право соціального забезпечення характеризується тим, що його норми містять обов'язки адресовані переважно органам, які надають забезпечення. Це своєрідний прийом, за допомогою якого законодавець формулює обов'язки. Так, в переважній більшості диспозиції норм права соціального забезпечення містять лише правовідносини громадян. В диспозиції норм нібито немає суб'єкта, якому адресується зобов'язання. В дійсності воно адресовано органу, який надає забезпечення, і є для нього обов'язковим. За таким принципом побудовані диспозиції інших норм права соціального забезпечення, хоча в цей же час є і норми, диспозиції яких зобов'язують відповідний орган до відповідних дій.

Зобов'язальні норми в праві соціального забезпечення адресуються і громадянам. Серед них можна назвати норми про порядок виплати пенсій, про дотримання в регулюванні соціального забезпечення, використовуються дуже рідко, а число забороняючих норм обмежено. Однак право соціального забезпечення, як і будь-які інші правові галузі, не може обійтись без забороняючих норм. При цьому заборона застосовується і у відношенні до громадян, органів держави, так як право соціального забезпе-

чення, з однієї сторони охороняє законні права громадян від порушень, а з іншої – покликано його здійснювати.

1. **Алексеев С. С.** Общая теория права. В 2-х т.– М.: Юридическая литература, 1981.– Т. 1.– С. 12, 180, 294–295.
2. **Алексеев С. С.** Структура советского права.– М.: Юридическая литература, 1975.– С. 192, 213–232.
3. **Андреев В. С.** Право социального обеспечения в СССР.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 1–312.
4. **Бегичев Б. К., Зайкина А. Д.** Советское трудовое право.– М.: Юридическая литература, 1985.– С. 17.
5. **Бегичев Б. К.** Трудовая правовозможность советских граждан.– М.: Юридическая литература, 1972.– С. 37, 42.
6. **Брагусь С. Н.** Соотношение системы права и системы законодательства.– Система Советского законодательства / Под ред. **Самощенко И. С.**– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 45.
7. **Горшенев В. М.** Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе.– М.: Юридическая литература, 1972.– С. 42, 82, 294.
8. **Иванов С. А., Лившин Р. З., Орловский Ю. П.** Советское трудовое право: вопросы теории.– М.: Наука, 1978.– С.191, 353.
9. **Иванова Р. И.** Соотношение пенсионных и трудовых правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.– М., 1974.– С. 12.
10. **Иванова Р. И., Тарасова В. А.** Предмет и метод гражданского права социального обеспечения.– М.: Изд. МГУ, 1983.– С. 147–148.
11. **Исаков В. Б.** Фактический состав в механизме правового регулирования.– Саратов: Изд. Саратовского ун-та, 1980.– С. 39–40.
12. **Керимов Д. А.** Философские проблемы права.– М.: Мысль, 1972.– С. 289, 294.
13. **Красильникова Г. В.** Пенсионные правоотношения и общая основа их возникновения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.– Свердловск, 1972.– 14. С. 10, 14, 67.
14. **Полупанов М. И.** Право социального обеспечения – самостоятельная отрасль права // Советский час и право.– М., 1971.– С. 58, 213.
15. **Процевский А. И.** Метод правового регулирования трудовых отношений.– М.: Юридическая литература, 1972.– С. 130–140.
16. **Смирнов В. Н.** Внутреннее трудовое расписание на предприятии.– Л.: Изд. ЛДУ, 1980.– С. 69.
17. **Снигирева И.О.** Роль профсоюзов СССР в социальном обеспечении. Вопросы социального обеспечения / Под ред. **Фогеля Я. М.**– М.: ЦИЕТИН, 1979.– С. 46–53.
18. **Собо И.** Социалистическое право: Пер. с венг.– М.: Прогресс, 1964.– С. 230, 296, 369.
19. **Сорокин В. Д.** Метод правового регулирования. Теоретические проблемы.– М.: Юридическая литература, 1976.– С. 2.

20. **Фогель Я. М.** О методе правового регулирования социального обеспечения. XXV съезд КПСС и развитие науки трудового права и социального обеспечения. / Под ред. **Иванова С. А.** – М.: ИДПАН СССР, 1978. – С. 208–211.
21. **Яковлев В. Ф.** Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. – Свердловск: Юридическая литература, 1972. – С. 70–112.

СИСТЕМА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика системи права. Система права соціального забезпечення. Ієрархічна будова права соціального забезпечення. Загальна частина права соціального забезпечення. Система права і система законодавства права соціального забезпечення. Загальна частина згідно природи. Загальна частина згідно структури. Загальна частина згідно мети права соціального забезпечення. Хронологічні риси права соціального забезпечення. Особлива частина права соціального забезпечення України. Соціальне забезпечення окремих категорій громадян в Україні. Окремі види соціального забезпечення в Україні. Система соціального страхування. Стан проблеми в юридичній літературі.

Багато авторів сходяться на тому, що система права характеризується визначеною узгодженістю норм між собою, де існує залежність норм права від економічного і політичного устрою, а також і поділ норм права на окремі елементи.

Так, наприклад, Зайкін А. Д. вказує, що під „Системою права в юридичній науці розуміється об’єктивне існування права, що виражене в розподілі єдиного соціального права на окремі частини (галузі), зв’язані між собою“ [7, 7–8].

Таке ж визначення по своїй суті дає Смолярчук В. І.: „В юридичній науці прийнято рахувати, що система права – це об’єктивний розподіл діючих норм згідно визначених галузей права. Сам поділ на галузі права обумовлений характером загальних відносин та економічним базисом суспільства“ [11, 8].

На наш погляд, більш чітко визначення системи права дає Шебанов А.Ф. Він відзначає, що „система права в юридичній науці і практиці звичайно розуміється як внутрішня структура права, що виражає єдність і взаємозв’язок юридичних норм і разом з тим їх диференціацію, розподіл на галузі і інститути згідно сфер та видів регулюючих суспільних відносин, об’єктивно обумовлена економічним і соціальним устроєм суспільства“ [13, 16–17].

Красавчіков О. А. рахує, що „система права є по своїй суті об’єктивно існуючим взаємозв’язком правових норм“ [9, 68].

Васильєв А.М. таке дає визначення системи права, виходячи з її характерних особливостей: „Це об’єктивно існуюча внутрішня побудова права визначеного історичного типу, обумовлена системою спільних відношень, яка властива даному способу виробництва, і виражається в об’єднанні і розміщенні проникнутих внутрішньою єдністю, узгоджених юридичних норм по інститутах і галузях права в зв’язку специфікою регулюючих ними загально-спільних відношень“ [12, 477].

Смірнов О.В. в своїй роботі „Основні принципи радянського трудового права“ визначає систему права наступним чином: „Система права, як відомо, представляє собою сукупність правил поведінки (норм), яка виражає волю державного суспільства (класу), в соціально-демократичній державі – волю усього народу, які встановлені або санкціоновані державою для регулювання суспільних відношень в інтересах цього класу, а в соціал-демократичному суспільстві – всього народу“ [10, 11].

Це є єдине визначення правової категорії „Система права“, де не вказується в якості характерної риси внутрішня єдність норм і їх узгодженість, а також класифікація їх по галузях права і по правових інститутах.

Система, властива праву, складає його об’єктивно-якісну особливість, невід’ємну закономірність. Тому системність є прикметою, яка входить в загальні поняття права. Право діє завжди у вигляді визначеної системи юридичних норм і правових інститутів.

Система права є частинороздільною єдністю права [1, 209].

Наведений ряд понять „Система права“ дає можливість зробити висновки, що не всі автори однозначно розуміють дану правову категорію. Видається необхідним розглянути риси, які характеризують таку правову категорію, як „Система права“.

Мова йде про систему права, а право, в свою чергу, є сукупністю норм, встановлених державою, або санкціонованих, через які вона виражає свою волю. Норма права – це правило поведінки, яке встановлюється в інтересах того, хто володіє реальною владою, видає і слідкує за виконанням приписів цих норм. Все це, в кінцевому результаті, обумовлено економічним базисом. Тому слід вказувати, що система права відображає дійсність суспільного розвитку тієї чи іншої економічної і політичної системи.

Для виділення окремої галузі права як елемента з загальної системи права необхідно, крім двох вказаних критеріїв (наяв-

ність самостійного предмету і специфічного методу), наявність об'єктивних передумов, які проявляються в зацікавленості і необхідності виділення самостійної галузі права [5, 9].

Система права як ціле ділиться на свої складові частини (елементи). Найбільш великими елементами системи є системи галузей права.

Одним з таких елементів є система права соціального забезпечення. При цьому необхідно вказати, що поняття системи окремих галузей права опосередковано впливає з поняття системи всього права, але і має свої специфічні риси, які відображають особливості предмету і методу правового регулювання тієї чи іншої групи норм права.

Серед представників права соціального забезпечення не має єдиної думки про поняття системи права соціального забезпечення.

Андреев В. С. дає наступне визначення системи права соціального забезпечення: „Система права соціального забезпечення науково-обґрунтована, об'єктивно існуюча послідовність зв'язку інститутів і норм права соціального забезпечення, які складають в цілому єдину галузь права“.

Автор вказує на таку рису системи права соціального забезпечення, як науково-теоретичний зв'язок норм правових інститутів.

Виходячи з загальноновизначеної системи права, а також аналізу наукової літератури, слід вказати, що системі права соціального забезпечення, як самостійній галузі права, властиві характерні тільки для неї риси: науково-обумовленість внутрішньої структури системи, диференціація норм права [6, 13].

Говорячи про першу рису, слід підкреслити, що внутрішня структура системи права соціального забезпечення не тільки науково обґрунтована, але й доведена на практиці.

Говорячи про другу специфічну рису системи права соціального забезпечення, слід вказати, що під впливом норм права сформувались правові інститути, котрі входять в більш загальні структурні ланки – в Загальну або Особливу частини.

В свою чергу, в середині кожного правового інституту може бути виділена окрема група норм.

Таким чином, під системою самостійної галузі права соціального забезпечення слід розуміти сукупність норм права соціального забезпечення, які видавались державою або по її згоді громадськими організаціями, взаємозв'язані між собою, структурно розташовані в визначеному порядку, науково заснованому, при чому ці норми диференційовані по їх ціленаправленості, та по правових інститутах і групах [6, 13].

Дане визначення системи права соціального забезпечення дає можливість більш докладно розглянути її внутрішню будову (структуру).

До загальної частини відносяться норми, які регулюють правила поведінки загального характеру, так як вони характеризують зміст та форму всієї галузі права. Як було вже сказано, норми прийнято групувати за правовими інститутами. До такого роду інститутів слід віднести предмет, метод правового регулювання, систему і історію розвитку права соціального забезпечення, джерела даної галузі права, принципи права, поняття і види правовідношень, поняття і види трудового стажу.

Наприклад, в розділі щодо принципів права соціального забезпечення мова піде тільки про керівні засади соціального забезпечення. Ці розділи можна назвати правовими інститутами і це не суперечить теорії права. Друга причина полягає в тому, що немає необхідності ламати сталий стереотип структури системи права взагалі і права соціального забезпечення зокрема. Ось чому розділ Загальної частини можливо називати правовими інститутами.

Структура загальної частини права соціального забезпечення, яка склалася на сьогоднішній день, відповідає об'єктивності і послідовності розміщення правових інститутів.

Насамперед розглядаються такі інститути, як предмет і метод правового регулювання системи права.

Після цих правових інститутів слід розташувати такий інститут, як історія розвитку права соціального забезпечення. Насамперед необхідно ознайомитися з історією розглянутого питання, а тільки після цього приступити до його вивчення, так як без знання історії даного питання неможливо зрозуміти сучасне і тим більше передбачити розвиток в майбутньому.

Історію розвитку права соціального забезпечення необхідно розглянути раніше інших інститутів і тому, що, наприклад, правові принципи відображають у своєму внутрішньому змісті не тільки дійсність, але і направленість розвитку галузі права.

Те ж саме можна сказати і про джерела права. В структурній системі після правових інститутів „предмет“, „метод“ і „історія розвитку“, повинен знаходитись інститут „джерело права соціального забезпечення“.

Причина розташування останнього перед інститутом „правові принципи“ полягає в тому, що принципи знаходяться в самих нормах права або впливають з них.

Для кращого їх розуміння все-таки слід спочатку вивчити і зрозуміти джерела права соціального забезпечення.

Критерієм такого розташування правових інститутів в загальній частині права соціального забезпечення є науково обґрунтована послідовність, яка дозволяє в кращій формі зрозуміти суть всього права соціального забезпечення.

Таким чином, пропонується наступна структура Загальної частини права соціального забезпечення: предмет, метод правового регулювання, система галузі права, історія розвитку, джерела галузі права, принципи права.

Особлива ж частина права соціального забезпечення структурно складається з конкретних правових інститутів: наприклад, „порядок призначення пенсій і допомоги“, „пенсій“, „допомоги“, „соціально-трудова реабілітація інвалідів і пристарілих“.

В свою чергу, кожен правовий інститут складається із кількох груп норм. Так, наприклад, правовий інститут „соціально-трудова реабілітація інвалідів і пристарілих“ складається із кількох елементів, які включають і медичну допомогу і соціальне забезпечення.

Таким чином, особлива частина права соціального обслуговування складається з наступних правових інститутів: „порядок визначення пенсій і допомог“, „пенсій“, „соціально-трудова реабілітація інвалідів і пристарілих“ і „порядок утримання і виховання підростаючого покоління“, яке знаходиться в дитячих садках і у навчальних закладах соціального забезпечення.

І на цих позиціях стоїть цілий ряд авторів. Так, наприклад, такої ж точки зору притримується Єгоров А. Н. [6, 6–12], Захаров М. Л. визначає систему як науково обґрунтовану внутрішню класифікацію та групування правових норм [8, 9]. Далі Захаров М. Л. у визначенні системи відзначає і диференціацію норм права соціального забезпечення.

В якійсь мірі дана структура системи права соціального забезпечення задовольняє і Андреева В. С., адже він стверджує, що загальна система складається з „робочих норм права“. Але сам зміст того чи іншого елемента впливає із законодавства [1, 36].

На цих же позиціях стоїть цілий ряд інших авторів [4].

Це зв'язано з тим, щоб виділити ту чи іншу систему в суспільстві – значить відділити частину з цілого, а потім вивчити його також як систему, визначити його параметри (структуру, функцію) [3, 279]. Будь-яка система має внутрішню організацію, яка є способом взаємозв'язку, взаємодії утворюючих її елементів [3, 107]. З таких же компонентів складається соціальне забезпечення.

1. **Алексеев С. С.** Общая теория социалистического права.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1963.– Вып. 1.– С. 209.
2. **Андреев В. С.** Право социального обеспечения в СССР.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 36.
3. **Афанасьев В. Г.** Системность и общество.– М.: Политиздат, 1980.– С. 107, 279.
4. Див., наприклад: **Зайкин А. Д.** Советское трудовое право.– М., 1979; **Батыгин К. С.** Социальное страхование в СССР.– М., 1973; **Смирнов О. В.** Основные принципы советского трудового права.– М.: 1977; **Смолярчук В. И.** Источники советского трудового права.– М.: Юридическая литература, 1978; **Васильев А. М.** Правовые категории.– М., 1976; **Иванова Р. И., Тарасова В. А.** Предмет и метод советского права социального обеспечения.– М.: Изд. МГУ, 1978.– № 8.
5. Див., наприклад: **Павлов І. В.** Правова система радянського соціалістичного права / Советское государство и право.– 1958.– № 11.– С. 9.
6. **Егоров А. Н.** Основные принципы советского права социального обеспечения.– М.: Изд. МГУ, 1984.– С. 6, 12–13.
7. **Зайкин А. Д., Войленко В. Й., Гейхман В. Л.** Основы трудового законодательства СССР.– М., 1978.– С. 7–8.
8. **Захаров М. Л.** Предмет і система права соціального забезпечення.– М., 1976.– С. 9.
9. **Красавчиков О. А.** Система права и система законодательства (общественно-правовой аспект).– М.: Правоведение, 1975.– № 2.– С. 68.
10. **Смирнов О. В.** Основные принципы советского трудового права.– М.: Юридическая литература, 1977.– С. 11.
11. **Смолярчук В. И.** Источники советского трудового права.– М.: Юридическая литература, 1978.– С. 8.
12. Теория державы и права / Под ред. **Мокичева К. А.**– М., 1970.– С. 477.
13. **Шебанов А. Ф.** Система отрасли законодательства: основа построения – правоведение.– М., 1976.– № 4.– С. 16–17.

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика принципів права. Поняття принципу права соціального забезпечення. Риси принципу права соціального забезпечення. Класифікація принципів права соціального забезпечення. Принципи права соціального забезпечення. Значення викристалізування права соціального забезпечення. Юридичні концепції принципів права соціального забезпечення. Міжнародні акти по принципах права соціального забезпечення. Принципи права соціального забезпечення від теорії до практики. Загальні принципи права соціального забезпечення України. Міжгалузеві принципи права соціального забезпечення України. Галузеві принципи права національного забезпечення України.

Однією з важливих ознак самостійної галузі права є наявність галузевих принципів. Тому визначення та дослідження принципів права соціального забезпечення має важливе теоретичне та практичне значення саме в умовах формування нових економічних відносин. Особливого значення набувають вони і в процесі кодифікації соціально-забезпечувального законодавства.

Принципами права соціального забезпечення є такі правові засади, які визначають сферу його правового регулювання, порядок та умови встановлення прав та обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їх прав та законних інтересів.

Потрібно зазначити, що у галузевій літературі небагато авторів звертались до визначення суті принципів права соціального забезпечення. Ця проблема досліджувалась у працях К. С. Батигіна, В. А. Тарасової, А. Д. Зайкіна, О. Є. Мачульської, Р. І. Іванової, Є. І. Астрахана.

Ґрунтовними дослідженнями поняття та правової природи принципів радянського права соціального забезпечення є монографії В. Ш. Шайхатдинова „Теоретичні проблеми радянського права соціального забезпечення“ [8] та А. Н. Єгорова „Основні принципи радянського права соціального забезпечення“ [3].

Безперечно, поняття принципів будь-якої галузі права слід визначати із загального вчення про принципи права. Труднощі полягають у тому, що відсутність єдиних загальнотеоретичних поглядів на проблему принципів права призвели до того, що в окремих галузях права та юридичної науки це питання взагалі упускається або підміняється іншим. Так, у науці адміністративного права розглядаються принципи державного управління; в науці трудового права принципи суспільної організації праці; в науці конституційного права – не принципи цієї галузі права, а принципи державного будівництва; в науці кримінально-процесуального права принципи кримінального процесу або судочинства і т. п. Досліджуючи наукову правову літературу з права соціального забезпечення, зустрічаємо аналогічну ситуацію: у галузевій літературі не склалось єдиного підходу до визначення системи принципів права соціального забезпечення.

Багато дослідників принципів права соціального забезпечення отожднювали принципи права та принципи функціонування його окремих елементів. Саме тому наявність різноманітних принципів у праві соціального забезпечення характеризується великою досліджуваністю принципів його інститутів, а не принципів соціального забезпечення як системи юридичних норм, що врегульовує однорідну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання. Більшість авторів розглядають принципи окремих частин, елементів, інститутів, а не комплексно всієї галузі права. Нерідко за основу аналізу брались різноманітні об'єкти: система соціального забезпечення в цілому, її підсистеми, організаційно-правові форми тощо.

Так Є. І. Астрахан вважає, що принципи є найбільш загальними характерними ознаками правової організації соціального забезпечення [1, 6]. Запропоновані автором визначення принципів права соціального забезпечення та їх система є лише принципами інституту соціального забезпечення як одного з напрямків соціальної політики держави.

Принципи права (у галузевому їх розумінні) зумовлюються специфікою предмету тої чи іншої галузі. Принципи права соціального забезпечення – це галузеві принципи, які потрібно виводити з самої природи соціального забезпечення та суспільних відносин щодо реалізації основного права людини на соціальне забезпечення.

Принципи права соціального забезпечення – це основні ідеї, що виражають об'єктивні закономірності та визначають науково обґрунтовані напрямки розвитку галузі. Це: „закріплені в нормах даної галузі права керівні начала, які виражають суть

і зміст галузевих норм, які регулюють суспільні відносини щодо надання громадянам матеріальних благ і послуг із суспільних фондів споживання в індивідуальній формі [8, 80]; керівні засади, які з одного боку характеризують внутрішню єдність даної системи права, а з іншого – вказують основні напрямки подальшого розвитку [6,26]; об'єктивно зумовлені нормативні керівні положення, які визначають найбільш характерні ознаки змісту права соціального забезпечення та вказують на загальну спрямованість в майбутньому та правозастосовчу діяльність в сфері законодавства про соціальне забезпечення в широкому розумінні даного поняття [2, 55] і такі інші.

Галузеві принципи права соціального забезпечення являють собою такі керівні положення, які визначають конкретний зміст та особливості його норм. Історично принципи права як загально-соціального феномену виникають раніше галузі права. Принципи права об'єднують різні елементи системи права в єдину структурну організацію; обумовлюють значимість, законність і соціальну цінність суспільних відносин в сфері соціального забезпечення; віддзеркалюють сутність, характер та основні риси цієї галузі. Значення їх також полягає у впливі на нормотворчу діяльність: зміни у законодавстві не повинні суперечити його принципам. „Принципи права як вихідні положення права є тим підґрунтям, на якому утворюються норми права, саме вони визначають, якими мають бути норми, щоб забезпечити належне регулювання суспільних відносин“ [5, 60].

Використовуючи загальнотеоретичні підходи, спробуємо визначити основні ознаки принципів права соціального забезпечення. Ними, на нашу думку, є:

1. Є найбільш загальними, вихідними положеннями, ідеями, які мають фундаментальне значення при регулюванні соціально-забезпечувальних правовідносин;
2. Визначають спрямованість, зміст інститутів права соціального забезпечення;
3. Виражають переважаючі в даній державі правові ідеї, які складають завдання інституту соціального забезпечення;
4. Вони поширюються на всі правовідносини, що складають предмет відповідної галузі права;
5. Прямо або опосередковано відображені в нормах права.

Спробуємо визначити систему принципів права соціального забезпечення.

Вчені, які займались дослідженнями в сфері соціального забезпечення не однаково визначають систему принципів цього права. У галузевій літературі запропоновані різноманітні прин-

ципи, які на думку фахівців з права соціального забезпечення, відображають соціальне призначення права соціального забезпечення; об'єктивні закономірності його функціонування та розвитку. Вперше система принципів права соціального забезпечення була запропонована та обґрунтована В. С. Андрєєвим. Систему їх складають:

- 1) всезагальність та різноманітність видів забезпечення громадян;
- 2) забезпечення за рахунок державних та суспільних фондів;
- 3) забезпечення у високих розмірах, відповідно рівню забезпечення потреб громадян в суспільстві;
- 4) здійснення забезпечення самими працівниками через органи державного управління та суспільні громадські організації.

Згодом, досліджуючи загальну частину права соціального забезпечення А. Н. Єгоров, В. А. Тарасова, А. Д. Зайкін, підтвердили доцільність виділення такої системи принципів права соціального забезпечення, уточнивши лише четвертий принцип: забезпечення в розмірах, які відповідають рівню забезпечення потреб громадян, яка склалась на даному етапі розвитку суспільства [3, 25].

У згадуваній вже нами монографії А. Н. Єгорова [3, 65] зустрічаємо більш уточнену та деталізовану систему принципів права соціального забезпечення. Це: право на соціальне забезпечення і поширення його на всіх громадян; різноманітність видів і форм соціального забезпечення; здійснення соціального забезпечення за рахунок суспільства; єдність і диференціація у соціальному забезпеченні громадян; здійснення соціального забезпечення в обсязі, який задовольняє основні матеріальні і духовні потреби громадян; участь громадян у реалізації права на соціальне забезпечення; стимулювання суспільно корисної праці інвалідів і пенсіонерів; охорона прав громадян при соціальному забезпеченні.

З інших принципів, що так чи інакше зустрічаються у літературі можна відзначити такий, як побудова системи соціального забезпечення на основі принципу матеріальної зацікавленості [7, 68–73].

В. Ш. Шайхатдінов до галузевих принципів права соціального забезпечення відносить: 1) зв'язок забезпечення, як правило, з працею; 2) забезпечення не тільки самих працівників, а й їх сімей; 3) свобода набуття громадянами своїх прав та розпорядження ними; 4) пріоритет у забезпеченні деяких категорій працівників [8, 81].

У більш сучасному дослідженні О. Є. Мачульської до системи основних принципів права соціального забезпечення віднесено: всезагальність соціального забезпечення; фінансування соціального забезпечення за рахунок обов'язкових страхових внесків, а також за рахунок державного бюджету; диференціація соціального забезпечення в залежності від умов праці (шкідливі, тяжкі і т. д.), природнокліматичної зони, тривалості трудового (страхового) стажу та інших факторів; універсальність та комплексність, тобто гарантування соціального забезпечення при настанні всіх соціально-важливих обставин, встановлених у законі [4, 32].

Є. Г. Тучкова визначає та обґрунтовує наступну систему принципів права соціального забезпечення: 1) справедливість, тобто гарантування оптимального узгодження інтересів особи, суспільства і держави; 2) диференціація рівня, умов та видів забезпечення в залежності від трудового внеску, причин непрацездатності та інших соціально-важливих обставин; 3) обов'язок держави гарантувати рівень соціального забезпечення не нижче прожиткового мінімуму; 4) гарантування соціальної допомоги у всіх випадках, визнаних соціально-важливими; 5) різноманітність видів соціального забезпечення [6, 25–30].

Без сумніву, що запропоновані вченими-правознавцями системи принципів права соціального забезпечення, заслуговують на увагу. Та видається, що не всі вище вказані положення можна беззаперечно віднести до принципів права соціального забезпечення як самостійної галузі. Більшість з них не завжди відображають правову природу тих суспільних відносин, що складають предмет права соціального забезпечення. Важливою ознакою галузевих принципів є те, що вони об'єднують в єдине ціле всі інститути та норми галузі права. Для прикладу візьмемо згаданий принцип свободи набуття громадянами своїх прав. Традиційно загальна теорія права визначає зміст будь-якого суб'єктивного права особи як можливість, а не обов'язок цієї особи здійснювати свої права і обов'язки власними діями. Свобода реалізації свого права суб'єктом не є особливістю суб'єктивних прав громадян в сфері соціального забезпечення, а тому, очевидно, не доцільно виділяти таке положення як принцип права соціального забезпечення.

Перехід до ринкових відносин, інтеграція України до світової економічної системи, зміни у політичній сфері, а також переорієнтація з юридичного позитивізму на доктрини природного права потребують нових підходів і до поняття та системи принципів права соціального забезпечення.

Якщо спробувати визначити систему принципів права соціального забезпечення як вихідні положення, які відображають сутність суспільних відносин, то такими на нашу думку є:

1) сфера правового регулювання визначається відносинами, що виникають внаслідок настання соціального випадку;

2) переважаюча роль централізованого правового регулювання умов та порядку здійснення соціального забезпечення;

3) уніфікація та диференціація правового забезпечення;

4) гарантії права на достатній життєвий рівень.

Звичайно, аналізуючи законодавство про соціальне забезпечення, можна виділити ще ряд положень, які в тій чи іншій мірі можна віднести до принципів права соціального забезпечення. Однак ми намагаємось приділити увагу найбільш важливим положенням, які відносяться до всієї системи права соціального забезпечення. А тому вважаємо, що не доцільно відносити в систему права соціального забезпечення ще й інші, хоча важливі положення.

Усі ці принципи тісно пов'язані між собою, постійно взаємодіють та доповнюють один одного. Чітке дотримання принципів права соціального забезпечення є неодмінною умовою ефективності правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, а реалізація правових принципів може привести до виконання завдань соціального забезпечення.

1. Астрахан Е. И. Принципы пенсионного обеспечения рабочих и служащих. – М.: Госюриздат, 1961. – С.6.
2. Егоров А. Н. Основные принципы советского права социального обеспечения. – М.: Изд. МГУ, 1984. – С. 55.
3. Егоров А. Н., Тарасова В. А., Зайкин А. Д. Методические разработки по курсу права социального обеспечения СССР. – М., 1975. – Ч. 1. – С.25, 65.
4. Мачульска Е. Е. Право социального обеспечения. – М., 1999. – С.32.
5. Пилипенко П. Д. Проблемы теории трудового права. – Львів, 1999. – С. 60.
6. Право социального обеспечения: Практикум, нормативные акты, образцы документов / Под ред. Э. Г. Тучковой. – М.: Новый юрист, 1997. – С.25–30.
7. Таращанский А.С. Право социального обеспечения членов колхозов. – Кишинев: Штиинца, 1972. – С. 68 –73.
8. Шайхатдинов В. Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. – Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986. – С. 80–81.

ФУНКЦІЇ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика функції права. Поняття та ознаки функції права. Місце функції права соціального забезпечення в системі функції права. Функціональне забезпечення та функції права соціального забезпечення. Класифікація функції права соціального забезпечення. Економічні функції права соціального забезпечення. Соціальні функції права соціального забезпечення. Політичні функції права соціального забезпечення. Культурні функції права соціального забезпечення. Побутові функції права соціального забезпечення. Соціальний захист як одна з основних функцій політичних формувань по шляху до соціалізації суспільства. Право соціального забезпечення: від функцій права до функцій держави. Стан проблеми в юридичній літературі.

Функції соціального забезпечення є каталізатором права соціального забезпечення як галузі права.

Компонентний (елементний) аналіз соціального забезпечення дозволяє нам перейти до його функціонального забезпечення та аналізу. Така послідовність викликана тим, що не вивчивши елементів в їх зв'язку з цілим, не можна зрозуміти функції системи окремо від її структури, так як найбільш адекватна суть системи виражається на основі уявлення її як діалектичної єдності структури і функцій [4, 43].

Проблема функції соціального забезпечення є однією із важливих проблем науки. Дослідження функцій виконуючих соціального забезпечення в суспільстві, дозволяє глибше усвідомити суть і значення цього інституту, створює більш широкі можливості для прийняття оптимальних практичних рішень в даній сфері суспільного життя.

Питання функції соціального забезпечення недостатньо вивчені в науковій літературі. В той же час є ряд положень, на основі котрих можна будувати подальші вчення в цій проблемі.

Деякі вчені звертають увагу на функції соціального забезпечення перш за все як економічної категорії. Так на думку Піот-

ровського Є., соціальному забезпеченню присутні двоякі функції: задоволення певних потреб окремих осіб і виконання загальних завдань в інтересах суспільства в цілому (індивідуальна і суспільна функції). До функцій соціального забезпечення Піотровський Є. відносить задоволення основних потреб, підвищення матеріального і культурного рівня життя; свідоме управління потребами; коректування і розподіл національного прибутку [28, 256]. Науковець Слобожанін В. П. теж обмежує сферу діяльності соціального забезпечення його економічними функціями. Сюди відноситься відшкодування затрат виробництва; матеріальне стимулювання праці; розвиток суспільного виробництва; а також включається функція щодо виробництва; утримання економічно не активної частини населення [17, 8–10].

Дещо по іншому підходить до питання Пісца Л. Приділяючи основну увагу економічним функціям, він виділяє також етичні і соціально-психологічні функції [27, 43–50]. Козлов А. Є. розрізняє дві основні функції соціального забезпечення: особисту (індивідуальну) і соціальну (суспільну), але вказує, що розмежувати ці функції можливо лише умовно. В цей час він визнає функції соціального забезпечення інших авторів [8, 185, 187–189].

Нарешті Фогель Я. М. основними функціями соціального забезпечення рахує функцію матеріального забезпечення в старості або по непрацездатності і соціально-відновлюючу функцію [24, 25–26].

При дослідженні поняття функцій соціального забезпечення на думку В. Шайхатдінова, необхідно виходити із етимологічного значення слова (функція) [25, 28]. В філософському словнику функція визнається як внутрішній прояв якостей будь-якого об'єкту в даній системі відношень [23, 101]. В словнику рос. мови під функцією розуміють явище залежне від іншого, виступаючи формою його прояву [18]. Філософська енциклопедія вміщує визначення функції, як способу поведінки, характерної будь-якому об'єкту, що сприяє збереженню існування цього об'єкта чи цієї системи, в яку він входить в ролі елемента [22, 418]. Думається, що всі наведені дефініції правильні, але відображають різноманітний підхід до поняття функції. В першому випадку функція розуміється як форма взаємодії об'єкта з оточенням, в другому як залежність одного об'єкта від іншого, в третьому – як спосіб життєдіяльності об'єкту [3, 133].

З нашої точки зору, функції соціального забезпечення повинні розглядатися як прояв його ролі в суспільстві, як направлення його взаємодії на суспільство в цілому на окремі його компоненти. Під впливом втілення функцій виконується роль

соціального забезпечення в суспільстві, реалізуються поставлені перед ним завдання в суспільстві, здійснюється його вплив на різноманітні суспільні процеси і явища. Але для пояснення поняття функцій соціального забезпечення, те, що було сказано недостатньо. Тут крім того, необхідно врахувати обумовленість функцій природою соціального забезпечення перехідної держави, їх зв'язок з структурою, яка встановлює зміст і напрямок функцій. В даному випадку мова йде про те, що зміст функцій залежить від цілісного призначення суспільних фондів, як джерела соціального забезпечення, а також від призначення окремих видів забезпечення: пенсій і т. п. Це пояснюється тим, що функції системи, як цілого проявляється функціями, які виконують в системі кожної з її компонентів. Шайхатдінов В. Ш. в зв'язку з цим пише: таким чином, можна дати наступні визначення функцій соціального забезпечення. Функції соціального забезпечення – це зумовлені його природою і цільовим призначенням направлення його дії на суспільство [25, 29].

Зовнішнє функціонування кожної системи має двосторонній характер. Його можна виразити в кібернетичних поняттях прямого і зворотного зв'язку системи з оточенням: оточення сприяє на розміщену в ній систему, а система активно впливає на оточення [7, 24].

Тому аналіз функцій соціального забезпечення та їх класифікацію потрібно здійснювати шляхом вивчення прямих і зворотніх зв'язків соціального забезпечення з тими елементами суспільної системи, які визначають його стан і розвиток.

Між соціальним забезпеченням, з одного боку, і суспільною системою та її елементами, з другого, існують зв'язки. Суспільство як система і його складові діють на соціальне забезпечення. Цей вплив є первинним і визначним. Одночасно має місце система зворотніх зв'язків: соціальне забезпечення впливає на зумовлюючі його фактори, що проходить з допомогою функцій соціального забезпечення. Виконуючи свої функції, соціальне забезпечення є активним фактором розвитку суспільства.

Вплив на суспільство здійснюється соціальним забезпеченням як суспільної системи. В той же час кожна з основних сфер суспільства є об'єктом впливу функцій. Взагалі, суспільство поділяється на п'ять основних сфер: економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну, сімейно-побутову. Але така класифікація в значній мірі умовна, оскільки в реальній дійсності соціальне забезпечення з допомогою різноманітного роду виплат і послуг здійснює вплив одночасно на декілька компонентів суспільної системи.

Економічна функція соціального забезпечення полягає в його позитивному впливі на економіку, на інтереси і потреби людей, як дійових осіб процесу виробництва. Вона має складну внутрішню структуру і складається з роду взаємопов'язаних елементів розподільчої, забезпечувальної і виробничої підфункцій.

З допомогою розподільчої підфункції здійснюється доведення до споживача специфічних матеріальних благ і послуг особливим економічним способом (через суспільні фонди споживання) [12, 25], а також і в індивідуальній формі. Дана підфункція поглинає в собі способи акумуляції засобів в суспільних фондах споживання і їх розподілу на різні цілі – це дії органів держави по підрахуванню страхових внесків від доходів підприємств, дотацій з державного бюджету, за направленням вказаних засобів для виплати пенсій, обслуговування пенсіонерів та інвалідів і ін.

Дійсність забезпечувальної підфункції полягає в наданні достойного рівня матеріального благоустрою особам, для яких засоби соціального забезпечення є основним або одним з основних джерел існування (пенсії).

Виробнича підфункція включає в себе вплив соціального забезпечення на участь громадян в праці, на підвищення виробництва праці і укріплення трудової дисципліни. Охоплення робітників соціальним забезпеченням і залежність розмірів забезпечення від заробітку є ефективним засобом стимуляції праці, більш повного і раціонального використання трудового потенціалу суспільства [10, 48].

Виробнича підфункція полягає також в стимулюючому сприянні пільгового пенсійного забезпечення, при існуючій технології виробництва, доки ще немає можливості ліквідувати підвищену небезпеку праці на ряді виробництв. Тому в цілях залучень кадрів необхідне введення доповнюючих мір стимулювання і створення системи пільг для працівників на таких ділянках [9, 6].

Соціальна функція відображає взаємозв'язки соціального забезпечення і соціальної підсистеми суспільства. Сфера соціального забезпечення охоплює все те, що безпосередньо торкається людини в процесі спільної з іншими людьми життєдіяльності – становище, місце в суспільстві, умови і спосіб його життя, формування і реалізацію його життєвих потреб, розвиток особи. Соціальне забезпечення направлене, перш за все, на ліквідацію або пом'якшення різноманітності між людьми в їх положенні в суспільстві, в рівні життя, в зв'язку з хворобою, старістю, інвалідністю, втратою годувальника, народженням дитини і ін.

В залежності від конкретної ситуації в соціальній функції соціального забезпечення можна виділити елітарну, реабілітаційну і комерційну підфункції.

Елітарна підфункція полягає в створенні рівних можливостей для всебічного розвитку сімей з дітьми, пенсіонерів по віку і інвалідності з одного боку, та інших сімей і громадян – з іншого. За допомогою пенсій, допомог на дітей, обслуговування зменшується різниця в прибутках окремих груп робітників, в результаті чого досягається надання всім громадянам приблизно рівних можливостей для всебічного розвитку.

В юридичній літературі розрізняють функції права та функції державної системи. Згідно з цією структурою ми також пробуємо розчленити функції соціального забезпечення та функції галузі права соціального забезпечення.

Функції галузі права разом з предметом правового регулювання є головним системотворчим фактором, який служить основою реального виділення галузей права, визначає її „обличчя, загальний фон, вигляд“.

Дослідження функції конкретної правової галузі нерозривно зв'язані з вивченням функцій, що виконуються соціальним правом як цілісної соціальної системи. Сказане обумовлене тим, що обидва види функцій співвідносяться як окреме і загальне.

Проблема функцій права ще не стала предметом комплексного аналізу сучасної теорії права що до їх понять і видів. Функції сучасного права, як сукупності правових норм, інколи ототожнюють з функціями правового регулювання [14, 21–28]. А також з функціями юридичної надбудови в цілому. Має місце також змішана функція права з функціями застосування права [1, 22]. Звідси різноманітний склад функцій у різних авторів. Отже, ряд вчених відрізняють соціально-юридичні і соціально-політичні або соціальні функції. До перших відносять регулятивну і охоронну функцію, в другу групу включають економічну, політичну, виховну і охоронну, в третю – економічну, політичну і ідеологічну функції.

Відсутність єдиної теорії відбивається і на розробці функцій окремих галузей права. Переважну більшість наукових робіт по галузевих функціях присвячено функціям трудового права. Так Александров Н. Г. ділить функції трудового права на виробничу, захисну і керуючу. Вчений Андреев В. С. досліджує соціальну, захисну, виховну і народногосподарську функції [19, 21].

Іванов С. А. виділяє виробничі і захисні функції [6, 48], в свою чергу Пашков А. С. – економічну, соціальну, політичну, виховну функції [11, 69].

Короткий огляд в юридичній літературі по даній проблемі свідчить про її складність та багатоаспектність, а також про можливість різних підходів до її вирішень. З усіх викладених найбільш правильною видається думка, згідно якій під функціями права розуміють напрямки її впливу на суспільні відносини [2, 101]. Сказане підтверджується тим, що згідно методології системного підходу функцій є прояв властивостей, якостей системи в взаємовідносинах з іншими об'єктами, засіб вирішення постійного протиріччя між системою і середовищем [3, 133], що відбиває її значення в суспільстві і є різні напрямки в залежності від об'єктів такого діяння.

При дослідженнях правових функцій необхідно виходити з визначення їх в якості системи, що включає в себе ряд елементів, які володіють специфічною структурою – особливим засобом взаємозв'язку цих елементів. Система функцій сьогоденного права є його направлений вплив на середовище. В силу природи права як загально-соціального регулятора даний вплив здійснюється на декількох рівнях. Звідси для функціонування права характерна наявність ряду елементів – груп функцій, кожна з яких володіє внутрішньою будовою і одночасно взаємозв'язана з іншими компонентами, що складає з ними і їх елементами ряд взаємопов'язаних структур.

Функціональна політична будова права як цілісної системи обумовлена його функціями: загальними і спеціально-юридичними. В залежності від об'єкту впливу – підсистеми суспільства (економічної, політичної, духовно-ідеологічної і сімейно-побутової), загальні функції поділяються на економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну і демографічну. За допомогою ж спеціально-юридичних функцій, право впливає на поведінку людей в загальних відносинах. В залежності від того, чи бажана чи небажана для держави поведінка, функції можна розділити на регулятивну і охоронну. Всі функції здійснюються правом в цілому і кожна його галузь відокремлено в залежності від галузевого предмету, конкретних завдань галузі і її ролі в регулюванні загальних відношень. В головній функції галузі завжди виражається зміст основних функцій права в цілому [21, 45].

Наступний елемент системи правових функцій – специфічні функції правових галузей. Ці функції, які притаманні окремим галузям права, виражають своєрідність кожної галузі і є однією з її відмінних прикмет. Структура функціонування правової системи охоплює взаємозв'язки між її елементами (функціями галузей і загальноправовими функціями).

Основою даної структури є зв'язки між загально-правовими функціями і іншими елементами системи функцій права. Загальні і спеціально-юридичні функції виконуються правом в цілому, його галузями, підгалузями. Кожна конкретна галузь виступає як сторона, елемент, частина цих функцій [15, 29], звідси зв'язок між загально-правовими і галузевими функціями носить безпосередній характер – кожна з загальноправових функцій одночасно є функцією окремих галузей. Однак не можна сказати, що всі функції здійснюються галузями права однаково. Кожна із правових галузей забезпечує виконання загальноправових функцій з притаманними їй юридичними засобами і засобами згідно загальноправової функції, предмету регулювання, ролі і завдань тієї чи іншої галузі. Отже, економічна функція виконується головним чином з допомогою норм галузей права (цивільного, трудового, земельного, аграрного і ін.), безпосередньо зв'язаних з обслуговуванням виробництва.

„Нижній поверх“ системи правових функцій складають специфічні функції окремих галузей, вироблення яких дає можливість обґрунтувати самостійність і відносно відокремлення сукупності взаємозв'язаних правових норм, регулюють сферу однорідних відносин. Функції конкретних галузей, виражаючи своєрідність кожної галузі, її цілі і завдання, входять в один єдиний механізм правового функціонування, взаємодії з іншими його елементами. Взаємодія галузевих і загальноправових функцій заключається передусім в тому, що галузева функція в більшій або меншій мірі конкретизує ту чи іншу основну функцію, в залежності від її характеру і призначення галузі права [15, 60–61]. При цьому в змісті галузевої функції фіксується зміст загальноправової. Більш повний зміст функції права і їх взаємозв'язок може бути відкрито в процесі аналізу функціонування механізму конкретної правової галузі, в даному випадку – права соціального забезпечення.

Як вже відзначалося, необхідно розрізняти функції соціального забезпечення і функції права. А звідси можна сказати те, що кожна з галузей права діє на складові: предмет (загальні відносини), метод тощо. Ось чому склад і зміст галузевих функцій багато в чому визначається характером предмета регулювання галузі. Конкретно, предмет відповідної галузі обумовлює зміст специфічних для неї функцій, які дозволяють відмежувати її від інших галузей права.

Предметом права соціального забезпечення охоплюється загальне відношення, складене при розподілі матеріальних благ і послуг з загальних фондів споживання через індивідуальну

форму. Вплив права соціального забезпечення на ці відносини полягає в тому, що з його допомогою виникає здійснення функцій соціального забезпечення. Роль даної галузі права полягає в реалізації даних функцій з допомогою юридичних явищ, в силу чого функції соціального забезпечення набувають правового змісту і становляться функціями права в цій [23, 183] ступені, в якій можливий його вплив на економічні і соціальні процеси, політику, духовно-ідеологічну і сімейно-побутову сферу суспільства. Ось чому функції права соціального забезпечення не можуть повністю співпадати з функціями соціального забезпечення, як функції форми не співпадають з функціями змісту.

Відношення між функціями соціального забезпечення і права соціального забезпечення обмежується також різницею між системами відносин по соціальному забезпеченню. В предмет права соціального забезпечення, як ми вже встановили, входять не всі відношення, що склалися в сфері соціального забезпечення, а лише ті із них, які виникають між громадянами, органами держави і іншими органами з приводу надання окремих видів забезпечення. Ось чому право соціального забезпечення впливає лиш на вказані відношення. Що стосується інших видів загальних відношень, що склалися при здійсненні соціального забезпечення, то вони знаходяться під дією інших галузей права. Так на відносини по утворенні фондів, призначених для соціального забезпечення, діють норми фінансового права, а на відносини управління соціальним забезпеченням діють норми адміністративного права, на відносини принципів соціального забезпечення – норми суміжних галузей права (наприклад, конституційного).

Правові функції отримують свій нормативний вираз в важливих законодавчих актах у вигляді постановки цілей і завдань правового регулювання [11, 67], в зв'язку з чим необхідно дещо уяснити.

Право соціального забезпечення, як частина соціального права перш за все виконує загальноправові суспільні функції: економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну і демографічну, а також спеціально юридичні: регулюючу і охоронну. В процесі здійснення названих функцій з їх структур викристалізуються галузеві функції.

Економічна функція відображає вплив права соціального забезпечення на економіку. Ця роль складна і багатогранна. В структурі економічної функції соціального права норми права соціального забезпечення визначають міру споживання і рівень забезпечення загальних фондів споживання, співпрацюють

в нормальному функціонуванні загального виробництва, що дає підставу виділити відповідні його функції – розподіл забезпечення і виробничу. Вказана функція одночасно виступає в якості елементів економічної функції соціального права, галузевої функції права соціального забезпечення.

Економічна функція права виконується правом соціального забезпечення відповідно з його цілями і завданнями. Під дією його норм здійснюються близькі цілі галузі (надання на достатньому рівні малозабезпеченим допомоги з суспільних фондів матеріального забезпечення і обслуговування через індивідуальну форму: судові рішення). Одночасно створюються передумови для реалізації перспективних і кінцевих економічних цілей.

Основним в здійсненні економічної функції права соціального забезпечення є розподіл загальних фондів споживання, що виконує розподільча функція. Ця функція характерна і для інших галузей права, в тому числі і для трудового і суміжних галузей. Проте її зміст в окремих галузях права не однаковий. Так норми трудового права торкаються оплати праці, виплат за час чергової відпустки і ін., забезпечують розподільчі функції, але з їх допомогою трудове право виконує свої специфічні завдання. Воно покликане бути регулятором при розподілу по праці як основного виду розподілу соціального забезпечення, та розподілу загальних фондів споживання. Крім того, цей вид розподілу має місце в рамках трудових правовідносин, що торкається господарського права, з допомогою його норм походить розподіл по праці і їх загальних фондів споживання окремим господарствам в рамках господарських відносин.

Розподільча функція права соціального забезпечення виконує одну із основних завдань галузі – встановлення видів і форм задоволення громадян, що потребують допомоги суспільства, за рахунок загальних фондів споживальним шляхом індивідуального розподілу. Вказане завдання виконується по засобу визначення конкретних видів забезпечення, які надаються громадянам в певних життєвих ситуаціях. Ці види є специфічними для даної галузі і виступають в грошовій або натуральній формі, а також у формі послуг, маючи матеріальний зміст: пенсії, допомоги утримання в будинках-інтернатах, працевлаштування інвалідів, постачання їх протезно-ортопедичними виробами і засобами пересування і ін. Ці суспільні цілі виражають основне призначення аналізуючої галузі права, її місце в системі сучасного права, її місце в системі держави соціально-демократичного типу. В цих умовах потрібно виробити єдиний нормативний акт регулювання та впливу у відповідності з єдиними принци-

пами щодо основних положень Конституції. Регулювання матеріального забезпечення в рамках соціального страхування аналогічне: положення повинні бути і в загальному законі про соціальне забезпечення. В даному випадку право соціального забезпечення виступає регулятором через індивідуальну форму суспільних фондів.

Забезпечувальна функція направлена на здійснення такого важливого завдання галузі права соціального забезпечення як надання належного рівня забезпечення і обслуговування пенсіонерам по віку і стажу, інвалідам, сім'ям з дітьми та ін. Вона реалізується з допомогою загальних норм про правосуб'єктність і правовий статус суб'єктів (громадян і органів, які представляють забезпечення), юридичні факти, а також спеціальних норм про порядок надання і розміри забезпечення. В нормах зазначається перелік громадян, яким належить забезпечення, підстави для виникнення права на забезпечення, розміри пенсії, допомоги, об'єм послуг, які надаються в будинках-інтернатах та ін. Особливе значення мають норми, які становлять розміри пенсій і допомоги.

Всі перераховані цілі здобуваються з допомогою норм права соціального забезпечення і через галузеві функції, при чому близькі цілі реалізуються постійно, перспективні поступово, а реалізація кінцевої цілі підготовляється в ході здобування ближчих і перспективних.

Виробнича функція права соціального забезпечення – це сукупність правових засобів, які скріплюють і розвивають виробництво. За змістом вона відрізняється від аналогічної функції, яка виконується трудовим правом, хоч і тісно взаємодіє з нею. Теж саме можна сказати про виробничу функцію господарського права. Норми трудового і господарського права діють на виробництво безпосередньо, так як регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі ринкової кооперації праці. У сферу їх впливу попадають відносини по встановленню і зміні трудової функції працівників, межі праці і дозвілля, умов праці, дисципліни праці. Сюди можна віднести і охорону праці, професійну підготовку працівників на виробництві, працевлаштування та інше.

На відміну від них норми права соціального забезпечення впливають на виробництво посередньо, впливаючи на поведінку людей шляхом регулювання умов рівня матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок суспільних фондів споживання. При цьому, якщо трудове право реалізує виробничу функцію в період дії трудового правовідношення, право соціаль-

ного забезпечення може виконувати аналогічну функцію задовго до виникнення конкретних правовідносин. Це характерно, наприклад, для норм права соціального забезпечення, які мають пільговий характер (про надбавки за безперервний або тривалий стаж та ін.). Безпосередньо діють норми права соціального забезпечення на виробництво лише в сфері відтворення робочої сили, де його вплив, як трудового права є прямим.

Виробнича функція права соціального забезпечення допомагає виконанню важливого завдання галузі сприяти зміцненню і розвитку ринкової економіки. Цю функцію виконують правові норми, сприяючи відтворенню робочої сили, збереженню і примноженню трудових ресурсів, матеріальному стимулюванню праці, росту її ефективності, зміцненню трудової дисципліни, запобіганню плинності кадрів, скороченню нераціонального використання робочої сили.

Так сприяння відтворенню робочої сили, збереженню і примноженню трудових ресурсів досягається за допомогою правових норм про пенсії по інвалідності, на випадок втрати годувальника, по тимчасовій непрацездатності, вагітності і пологах, на дітей.

Кожна із галузевих функцій забезпечує притаманними юридичними засобами проведення в життя цілей даної галузі в різного роду сферах загальної системи. Матеріальна стимуляція праці забезпечується нормами, що торкаються віку, в залежності від величини стажу і величини заробітку, про умови виплати пенсій працюючим пенсіонерам. А це в свою чергу сприяє всебічному розвитку особистості. Але трудове право виконує названі завдання шляхом регулювання міри праці, розподілу по його кількості і якості і з суспільних фондів споживання окремих підприємств, охорони праці, часу відпочинку та інше. Право ж соціального забезпечення реалізує соціальну функцію права іншими правовими засобами регулювання: пенсійне забезпечення, надання допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах, на дітей, обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів за рахунок централізованих громадських фондів споживання.

Право соціального забезпечення впливає на соціальну сферу суспільства за допомогою трьох відносно самостійних функцій: елітарної, реабілітаційної і компенсаційної.

Елітарна функція включає в себе правові засоби, направлені на усунення різниці у прибутках робітників і службовців, багатодітних сімей і малодітних або бездітних, повних і неповних сімей, непрацюючих інвалідів і пенсіонерів, а також не праце-

здатних і працюючих громадян та інше. Схожий вплив здійснюється перш за все за допомогою правових норм, які передбачають єдині умови соціального забезпечення робітників, службовців.

Таким чином, через свою елітарну функцію право соціального забезпечення активно допомагає науково-технічному прогресу, розвитку виробничих сил.

Право соціального забезпечення бере участь у здійсненні соціальної функції. Роль його у впливі на соціальну підсистему суспільства полягає в позитивному впливі на становище людей в суспільстві, умови і спосіб їх життя і т. д. Воно сприяє вирішенню соціальних завдань (основна мета), створює умови для зближення соціального забезпечення груп і верств суспільства (перспективна мета), для забезпечення всіх потребуючих допомогою громадянського суспільства (кінцева мета).

При впливі на соціальні відносини право соціального забезпечення покликане виконувати завдання попередження, пом'якшення або виключення небажаних життєвих ситуацій (інвалідність, тимчасова непрацездатність та інше), усунення або зменшення криз пов'язаних з різницею в сімейному стані, заробітні платі та інше, відмінностей у прибутках окремих громадян, а також різних верств суспільства.

Перспективні цілі права соціального забезпечення відображають тенденції розвитку відношень, що складають його предмет (поступовий рух нашої економіки, ріст загальних фондів споживання). Вони полягають в підвищенні рівня забезпечення, розширення його видів, в зближенні соціального забезпечення верств та соціальних прошарків суспільства, їх юридичною базою є програмні положення Конституції України та інших актів про найбільш повне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб потребуючих людей, як вищої цілі загального виробництва держави соціальної демократії, про ріст загальних фондів споживання, а також про визначення різниці між соціальним забезпеченням і соціальним страхуванням.

Реабілітаційна функція права соціального забезпечення виконує завдання по відновленню працездатності осіб, що втратили здатність по праці, по задіяння їх в трудову і громадську діяльність. Це завдання здійснює ще декілька галузей права, в тому числі адміністративне (про захист здоров'я, народну освіту), трудове і господарське (про регулювання праці інвалідів). Проте право соціального забезпечення застосовує тут специфічні правові засоби, форми і види забезпечення. Так особи, що тимчасово втратили працездатність, утримуючи грошову допомогу

взамін втраченого заробітку, мають можливість відновити здатність до виконання своїх трудових функцій. Інвалідам надаються послуги лікарсько-трудової експертизи, пенсії по інвалідності, допомоги. Інваліди з дитинства отримують допомогу, вивчаючи професії у спеціальних навчальних закладах, утримуються в будинках-інтернатах, їх працевлаштовують відповідно здібностей до праці, в тому числі у спеціально пристосовані цехи і дільниці, їм виплачується (разом із заробітком) пенсія (повністю або частково), виділяються протезно-ортопедичні вироби, спеціальні засоби пересування, надаються пільги. Пенсіонери по віку мають можливість працювати і отримувати заробіток і пенсію (в повному обсязі або частково) або не утримувати пенсії, але в майбутньому отримати надбавку до неї за кожен рік роботи після призначення пенсії.

Компенсаційна функція галузі впливає на соціальні відносини по виконанні завдання відшкодування втраченого заробітку, підвищених витрат, які виникли з причин, визнаних законодавством поважними. Правові норми діють тут не автоматично, а лише у випадках, коли мова йде про заздалегідь визначені ситуації, при настанні яких проводяться забезпечення за рахунок кооперативної демократії, залучення членів колективних господарств до управління суспільним господарством.

Духовно-ідеологічна функція права соціального забезпечення є елементом аналогічної функції соціального права. Суть функції полягає у регулюванні суспільних відносин в духовній сфері життя людей за допомогою правових норм [14, 24], у здійсненні та вирішенні завдань, пов'язаних не лише зі зміцненням правосвідомості, але і з вихованням суспільного відношення до права, суспільної власності, викорінення командно-адміністративної психології, пережитків минулого в свідомості людей [13, 34].

Право соціального забезпечення виконує перераховані завдання за допомогою своїх норм і притаманних для нього способів впливу. Правові норми про соціальне забезпечення впливають і на ідеологію в цілому і на її складові. Так норми про матеріальне забезпечення пенсіонерів по віку, інвалідів, сімей з дітьми сприяють зміцненню правової моралі, понять про блага, добробут та інше.

Сімейно-побутова сфера суспільства охоплюється демографічною функцією права соціального забезпечення. Демографічна функція права покликана стимулювати ріст населення країни і впливати на відтворення робочої сили. Право соціального забезпечення впливає на ріст населення країни за допомогою норм

про допомоги по вагітності і пологах, про допомоги матерям, зайнятих доглядом за дитиною, що не досягла певного віку, по тимчасовій непрацездатності (по догляду за хворою дитиною), норм про допомоги при народженні дитини, малозабезпеченим сім'ям, на дітей військовослужбовців строкової служби, багатодітним і самотнім матерям. Деяке значення тут мають і норми про пенсії на випадок втрати годувальника, про надбавки до пенсії по віку і по інвалідності, на непрацездатних членів сім'ї, пенсіонерів. Виплати по соціальному забезпеченню позитивно впливають на збільшення народжуваності, зниження захворюваності і смертності серед дітей, створюють умови для нормального розвитку населення.

Юридичні особливості права соціального забезпечення знаходять втілення у змісті його соціально-юридичних функцій: регулятивної і охоронної. В юридичній літературі зазначалось, що поділ на галузі права зумовлено типами функцій, які здійснюють повноваження в ході регулятивної дії на суспільні відносини. Отже, це означає, що специфічні особливості кожної галузі виділяють її у самостійне структурне відділення права, що необхідно шукати перш за все в її регулятивній функції.

Регулятивна функція в першу чергу направлена на виконання одного із основних завдань галузі, яка полягає у сприянні громадянам правового демократичного суспільства у здійсненні їх суб'єктивних прав на різні види соціального забезпечення. Тому в її нормах отримують закріплення і конкретизацію встановлені Конституцією України права громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадку захворювання, втрати працездатності, також втрати годувальника, права сімей з дітьми на допомогу від держави, право вагітних жінок та матерів на пільги. Це знаходить вираження у визначенні правосуб'єктивності громадян, у компетенції органів, що здійснюють забезпечення, в юридичних фактах, як основах виникнення, зміни і припинення правовідносин, у видах регулювання, у характері і змісті правовідносин по соціальному забезпеченню. Особливості регулятивної функції найбільш чітко виявляються в дотриманні методу права соціального забезпечення.

Специфічне наповнення в праві соціального забезпечення отримала і охоронна функція соціального права. Що ж охороняється правом соціального забезпечення? Охоронна функція будь-якої галузі, по суті справи, інформує, які соціальні цінності взяті під охорону держави під посередництвом правових приписів [16, 23]. Загалом можна сказати, що право соціального забезпечення охороняється конституційними правами громадян

на матеріальне забезпечення та обслуговування із громадських фондів споживання в індивідуальній формі. Крім того, воно охороняє досягнутий рівень благоустрою визначених категорій суб'єктів (інвалідів, пенсіонерів по віку і стажу, сімей з дітьми, тимчасово непрацездатних, та інше) і одночасно покликане охороняти від незаконної розтрати народного статку – засобів суспільних фондів споживання.

До складу охоронної функції права соціального забезпечення входить декілька підфункцій, що забезпечують охоронну дію правових норм у різних напрямках, і, що виконують відповідні завдання.

Перспективна підфункція регламентує процес здійснення громадянами своїх прав на окремі види забезпечення. Норми її здійснення повинні гарантувати безперешкодне отримання громадянами пенсій, допомог і т. д., а при наявності встановлених в гіпотезах правових норм і умов забезпечення. Сюди ж можна віднести норми, які заважають здійсненню громадянам своїх прав, а також санкцій за здійснення цих дій. До вказаних норм належать також адресовані громадянам заборона і санкції у відношенні дій, які можуть привести до незаконної витрати засобів із фондів, що призначені для соціального забезпечення.

Контролюючи підфункцію реалізують норми про розміри забезпечення, про порядок виплати грошового забезпечення і обсяги натуральних видів забезпечення. За їх допомогою визначається чітка доля кожного працюючого в суспільних фондах споживання, створюються гарантії їх правильного використання.

Підфункція правової відповідальності виконується безпосередньо нормами про відповідальність громадян за порушення правил, що принесли матеріальну шкоду державі. Ці норми наділені рисами, які дозволяють говорити про їх специфічність. Хоча відповідальність по праву соціального забезпечення є різновидом майнової відповідальності, вона відрізняється від майнової відповідальності, передбаченого нормами цивільного, трудового і господарського права. Перш за все, як було сказано, норми про відповідальність розповсюджуються тільки на громадян, що переотримали грошові засоби у вигляді пенсій, допомог і т. д. Така відповідальність виникає не в рамках договірних відносин або трудових (господарських) правовідносин і не є відповідальністю, що виникає внаслідок припинення шкоди. Вона має місце в межах правовідносин по матеріальному забезпеченню громадян і засобів суспільних фондів споживання в індивідуальній формі. Врешті, своєрідний порядок реалізації заходів відповідальності [25, 74].

Схожі функції вирішує цивільне та трудове право. Його норми націлені на забезпечення рівних правових можливостей для виявлення і розвитку здатності до праці і творчої активності.

Реабілітаційна підфункція складається з встановлення фізичних і інших здібностей непрацездатних, пристосування їх до суспільної праці. Вона здійснюється з допомогою таких видів забезпечення, які сприяють встановленню працездатності громадян і залученню їх до трудової діяльності (пенсії по інвалідності, допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і родам, працевлаштування і професійне навчання інвалідів, постачання їх протезно-ортопедичними виробами та ін.).

В результаті виникає не тільки збереження і примноження трудових ресурсів країни, але й створення умов для розвитку особистості.

Комерційна підфункція відшкодування втраченого заробітку або прибутку, а також підвищених видів (витрат) у випадках втрати заробітку або прибутку, зниження рівня матеріальної забезпеченості в зв'язку з виходом на пенсію по віку, по інвалідності, при втраті годувальника, у випадку народження дитини та ін.

В політичну функцію входять зв'язки між соціальним забезпеченням і політикою, перш за все соціальною політикою. Соціальне забезпечення є засобом, за допомогою якого реалізуються цілі соціальної політики. Його інститути і установи сприяють практичному здійсненню соціально-політичних заходів, які плануються державою. Соціальне забезпечення здійснює важливу роль у вирішенні ряду загальних завдань соціальної політики: подолання розбіжностей між містом і селом, ліквідація малозабезпеченості та ін.

До числа функцій соціального забезпечення відноситься ідеологічна функція, її існування зумовлено зв'язком між соціальним забезпеченням і духовно-ідеологічною сферою суспільства. Соціальне забезпечення взаємодіє як з вказаною сферою в цілому, так і з взаємними компонентами, різноманітними формами і рівнями суспільної свідомості, передусім з ідеологією, мораллю, соціальною психологією. Тому в складі духовно-ідеологічної функції соціального забезпечення можна умовно виділити ідеологічну і соціально-психологічну підфункції.

Ідеологічну підфункцію складають відносини між соціальним забезпеченням й ідеологією (ідеологія як система поглядів та ідей: політичних, правових, естетичних, релігійних, філософських). Ідеологія відображає погляди на різноманітні сторони життя суспільства, в тому числі і на соціальне забезпечення,

активно впливає на його характер і суть. В свою чергу досягнення в галузі соціального забезпечення позитивно діє на свідомість людей, зміцнює віру працюючих в правильності ідеології держави, уряду, їх довір'я до держави.

Моральна підфункція охоплює собою зв'язки між соціальним забезпеченням і етичними поглядами, що існують в суспільстві. Соціальне забезпечення формується під впливом не тільки об'єктивних фактів, але й його етичних норм і правил. Істотне значення тут мають етичні погляди суспільства на відношення до непрацездатних, на відношення між батьками і дітьми, між чоловіком і жінкою і інші. Соціальне забезпечення сьогодні охоплює собою надання матеріальної допомоги економічно неактивним громадянам забезпечення сімей, що втратили годувальника, допомоги у вихованні дітей та інші. Крім цього, через моральну підфункцію соціальне забезпечення діє на зміцнення моральних починань. Повага до людини, що потребує допомоги і підтримки, визнання державою постійного піклування про неї є найбільшими моральними починаннями – принципами взаємовідносин людей в соціально-демократичному суспільстві [5, 41]. Сьогодні соціальне забезпечення грає поважну роль у вихованні народних мас у розвитку правової свідомості, допомагає виконанню принципів демократичного життя, розвитку прогресивних, духовних і етичних якостей громадян, розуміння ними відповідальності перед суспільством, виховання поваги в сім'ї, створення кращих моральних відносин між батьками і дітьми.

В сучасний період значного розвитку дістала соціально-психологічна підфункція соціального забезпечення. Вона базується на взаємовідносинах соціального забезпечення з соціальною психологією. Соціальна психологія є сукупністю почуттів, настроїв, розвитку думок, направленості волі, особливих рис характеру, притаманних людям завдяки спільності соціально-економічних умов їх життя в суспільстві, серед яких особливе значення має таке відчуття, як впевненість людей в завтрашньому дні. Соціальне забезпечення допомагає реалізації даної вимоги по забезпеченню впевненості у майбутньому [26, 31], надає позитивний вплив на розвиток соціальної психології. Кожний член суспільства відчуває, що йому і його сім'ї гарантована соціальна захищеність [20, 273]. І з такою точкою зору неможливо не погодитись.

Демографічна функція включає в себе вплив соціального забезпечення на демографічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Системі соціального забезпечення належить важлива роль в відтворенні населення [10, 48] для праці, чим і обумовлений

зміст даної функції. Тут також є ланка прямих і зворотних зв'язків. З однієї сторони, стан і розвиток соціального забезпечення залежить від демографічної структури населення, від характеру демографічних процесів. На зміст соціального забезпечення впливає склад населення, співвідношення між кількістю працездатних і непрацездатних, відношення числа дітей до числа працездатних, співвідношення між кількістю осіб різної статі, середня тривалість життя і інше. Велике значення має народжуваність, смертність, одруження, розлучення.

В свою чергу соціальне забезпечення має активний позитивний вплив на демографічні процеси. В поняття демографічної функції входить матеріальне стимулювання створення, розвитку і зміцнення сім'ї, підвищення народжуваності, що здійснюється з допомогою матеріальної допомоги по вагітності, по тимчасовій непрацездатності, багатодітним і самотнім матерям, при народженні дітей, матерям, зайнятим доглядом за дитиною, пенсії на випадок втрати годувальника і інше. Крім цього, соціальне забезпечення позитивно впливає на такі демографічні процеси і ситуації, як зміна поколінь, одруження і інше.

1. Александров Н. Г., Зайкин А. Д. Труд и право.- М: Знание, 1973.- С. 22.
2. Алексеев С. С. Общая теория права.- М.: Юридическая литература, 1975.- С. 101.
3. Афанасьев В. Г. Системность и общество.- М.: Политиздат, 1980.- С. 133.
4. Егоров Ю. Л. Хасанов М. И. Система, структура, функция // Философские науки.- 1978.- № 5.- С. 43.
5. Захаров М. Л. Роль социальных служб в системе социального обеспечения социалистических стран.- М., 1974.- Вып. 6.- С. 41.
6. Иванов С. А. Функции советского трудового права // Советское государство и право.- 1976.- № 12.- С. 48.
7. Коган М. С. Человеческая деятельность: (Опыт системного анализа).- М., 1974.- С. 24.
8. Козлов В. Е. О функциях социального обеспечения / Под ред. Мозолина В. П.- М.: ИГПАН СССР, 1982.- С. 185, 187-189.
9. Ланцев М. С. Политика в обществе соц. обеспечения и его роль в решении проблем труда.- М., 1980.- С. 6.
10. Ланцев М. С. Развитие социального обеспечения и его воздействие на трудовую активность занятых в общественном производстве // Социалистический труд.- М., 1981.- С. 48.
11. Пашков А. С. Основные функции советского трудового права // Правоведение.- 1977.- № 5.- С. 67, 69.

12. **Пешехонов Ю. В.** Ресурсы соц. развития в 11-ой пятилетке.– М., 1981.– С. 25.
13. **Ратько Г. Н.** Конституция СССР и идеологическая функция советского права // Советское государство и право.– 1978.– № 6.– С. 34.
14. **Реутов В. П.** О разграничении функций права и правового регулирования // Правоведение, 1974.– № 5.– С. 21–28.
15. **Родько Т. Н.** Методологические вопросы познания функций права.– Волгоград, 1974.– С. 29, 60–61.
16. **Родько Т. Н.** Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права.– М., 1978.– С. 23.
17. **Слобожанин В. П.** Система соц. обеспечения при социализме.– Минск, 1973.– С. 8–10.
18. Словарь современного русского литературного языка. В 17 т.– М.– Л.: Изд. АН СССР, 1950.– Т. 1.
19. Советское трудовое право: Под ред. **Андреева В. А.**– М., 1976.– С. 21.
20. Социальная политика / Под ред. **Райкевича А.**: Пер. з польского.– М., 1977.– С. 273.
21. Теория не социалистического права: Под. ред. **Янев В.**– София, 1973.– С. 45.
22. Философская энциклопедия. В. 5 т.– М., 1970.– Т. 5.– С. 418.
23. Философский словарь / Под ред. **Розенталя М. М., Юдина П. Ф.**– М: Политиздат, 1963.– Т. 5.– С. 101, 183.
24. **Фогель Я. М.** Социальное обеспечение инвалидов и лиц пенсионного возраста.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 25–26.
25. **Шайхатдинов В. Ш.** Теоретические проблемы советского права социалистического обеспечения.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986.– С. 28–29, 74.
26. *Ceskoslovenske pravo socialneho zabezpečenia.*– Bratislava, 1969.– С. 31.
27. **Pisca L.** *Socialne zabezpečenie v socialistickej spoločnosti.*– Bratislava: Academia, 1964.– С. 43–50.
28. **Pitrowski J.** *Zabezpieczenie społeczne: problematyka i metody.*– Warszawa: Ksi'zka i wiedza, 1966.– С. 256.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика джерел права. Поняття та ознаки джерела права соціального забезпечення. Конституція України – як основне джерело права соціального забезпечення України. Джерела права соціального забезпечення. Джерела права соціального забезпечення в англійській системі права. Джерела права соціального забезпечення в романо-германській системі права. Джерела права соціального забезпечення в Україні. Міжнародно-правові акти як джерело права соціального забезпечення України. Відомчі акти як джерело права соціального забезпечення, співвідношення національних та міжнародних джерел права соціального забезпечення, закони та підзаконні нормативно-правові акти як джерело права соціального забезпечення. Акти принципи. Акти декларації. Акти-імперативи. Стан проблеми в юридичній літературі.

Говорячи про джерело права соціального забезпечення як галузі права України на сучасному, етапі не можна не сказати про систематизацію джерел та норм, які регулюють дану сферу суспільних відносин.

Ступінь кодифікації законодавства про соціальне забезпечення не задовольняє як і науковців, так і практиків.

Питання кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, на наш погляд, повинно здійснюватись ВР України, цілеспрямовано розглядатися з методами порівнюючого експериментування, який „має не мале значення для аналізу загальних закономірностей розвитку форми права, конкретно для вивчення проблеми витоків права“ [9,48].

Ось чому при подальшому викладі ми будемо використовувати акти кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, прийняті в соціально-правових європейських розвинутих країнах.

Швидкий розвиток в Україні державної системи соціального забезпечення, формування самостійної галузі соціального забезпечення наполегливо ставлять на порядок денний проблему кодифікації законодавства, яка опосередковує дану сферу суспіль-

них відносин. Причин тому декілька. Насамперед – це відсутність в галузевому законодавстві всеоб’ємного „стержневого“ акту, наявність великої кількості актів різної юридичної сили, труднощів в пошуках необхідного нормативного матеріалу і його використання. Не менш важлива і та обставина, що основні нормативні акти, які стосуються соціального забезпечення, а також суміжних правових відносин, були прийняті в ті роки, коли в нас ще не склалась єдина державна система державного забезпечення, ідея галузі права соціального забезпечення не була обґрунтована, а наукові розробки по названих проблемах велись недостатньо. Тому вказані закони „морально застарілі“ [19, 48] і не відображають багатьох досягнень правової науки і законодавчої техніки. В них не враховані положення, які містяться в Конституції України 1996 р., не дістали чіткого вираження нові тенденції перспективи розвитку соціального забезпечення.

Необхідність кодифікації визнають багато вчених, але питання про форму кодифікаційного акту вирішується ними по-різному. Одні рахують оптимальною формою подібного акту – кодекс [13, 84], інші ж автори – основи законодавства [2, 29–30]. Але подібні пропозиції є недостатньо переконливими.

В українському законодавстві про соціальне забезпечення між актами різної форми історично склався такий „розподіл праці“, при якому, на наш погляд, прийняття основ не раціональне. Основи законодавства приймаються в тих випадках, коли мова йде про відношення, регулювання яких проводиться тільки загально-союзно, або основи законодавства створюють юридичну базу для федеральних законів і кодексів. В останніх вказуються загальні положення основ, конкретизуються їх окремі норми, показуючи специфіку адміністративних одиниць, їх компетенцію.

Недостатньо обґрунтованою є пропозиція про прийняття односторонньо основ законодавства про соціальне забезпечення і пенсійного кодексу [12, 64]. При такому вирішенні проблеми буде прийнято два акти однакової юридичної сили, що роздвоїть дану галузь. Крім того, прийняття пенсійного кодексу чи кодексу соціального забезпечення потягне за собою зниження динамізму.

В законодавстві про соціальне забезпечення переважають дві форми актів – закони і постанови. На наш погляд, нема основ відмовлятися від цих форм і в майбутньому. Інша справа – зміст актів, сфера їх дії. Закони щодо соціального забезпечення, як вже наголошувалося, були прийняті в роки не сформованої єдиної державної системи соціального забезпечення.

На наш погляд, єдиним, основним актом про соціальне забезпечення повинен бути загальний закон про соціальне забезпечення, тому що така форма повністю відповідає специфіці аналізуючих відношень. Акти типу законів регулюють відносини правового статусу громадян, відносини по використанні громадянами основних своїх прав і свобод.

Розробка проекту закону повинна передувати рішенням ряду питань теоретичного і практичного плану. Перш за все, це питання про верховенство закону як форми нормативного акту в ієрархії актів соціального забезпечення. При наявності в даний час великої кількості не зрозумілих нормативних актів, які ніби (теоретично) повинні бути нижчі від законів вони їх фактично підміняють. Закони не увійдуть в дію, так як названі положення не тільки повторюють норми, але і розвивають їх. Тим самим припиняється роль законів як основоположних актів, їх верховенство над постановами. Не відчувається, що ми позбудемось подібного і в майбутньому. Необхідно сконцентрувати всі основоположні норми в одному законі і застосовувати їх безпосередньо. В підзаконні акти на зразок постанов треба включати лише норми процедурного, процесуального характеру (про порядок звернення за забезпеченням, документи про вирахування стажу і заробітку, про порядок забезпечення, про порядок надання допомог, про порядок розгляду спірних питань, виплати пенсій і допомог чи обмеження нормотворення органів управління) [10, 18–19].

З питанням про підняття ролі закону в галузі законодавства про соціальне забезпечення пов'язане питання про розмежування компетенції в сфері соціального забезпечення. Однак точного розподілу компетенції тут не існує, що знижує якість правового регулювання, допомагає закриттю білих плям, викликає невідповідність регламентації окремих інститутів [17, 46].

Потрібно було б, на наш погляд, більш конкретніше встановити права органів місцевого самоврядування по регулюванню надання окремих видів соціального обслуговування. В той самий час не можна не згодитися з ідеєю про вилучення з компетенції виконкомів питань призначення щомісячних допомог особам, які не мають права на державну пенсію [17, 46].

На основі вирішення двох попередніх питань можливе вирішення питання і про форму інших, крім законів, актів галузевого законодавства, і про органи, котрі правомочні їх прийняти. В одній із статей загальної частини потрібно вказати, що відношення по соціальному забезпеченню регулюється законом і тими, що видаються у відповідності з ним загальнодержавними постановами Кабінету Міністрів, а також підзаконними актами

місцевих органів влади. Кращий і цілком реальний шлях для підготовки закону – ретельно обґрунтувати і поетапно сформулювати кодифіковані акти відповідно з частинами права соціального забезпечення [8, 44]. Першим з таких актів повинен стати загальнодержавний закон про пенсії. Надалі його розробка дозволить вирішити цілий ряд проблем і перш за все закріпити в галузевому акті факт існування в країні єдиної пенсійної системи. Наслідком цього стане включення закону про пенсії до правових норм про забезпечення не тільки працівників і службовців та їх сімей, а також ін.

Прямі зв'язки існують між галузевими принципами і методом галузі. Право соціального забезпечення, як одна із основних галузей соціального права, володіє структурою що включає в себе елементи, притаманні іншим основним галузям права і зв'язки між ними. Структуру права соціального забезпечення складають його загальна і особлива частина.

Загальна частина кожної галузі права складається з загальних правових інститутів норми, яких в концентрованому вигляді виражають специфіку даної галузі. Головним з них є так званий основний інститут – комплекс нормативних понять, присвячених визначенню предмета галузі, її цілям [1, 167].

Основа даного законодавства про соціальне забезпечення – це дві частини: загальна частина та особлива частина. Перша вміщує основні положення, інша – конкретні.

В загальну частину галузі права соціального забезпечення входять і ряд функціональних інститутів і в першу чергу – інститут правосуб'єктності. Його норму визначають коло учасників правовідносин по соціальному забезпеченню, основи правового статусу. В загальній частині права соціального забезпечення, як правило, утримується вказівка на суб'єктивний склад. В якості правових суб'єктів називаються міжнародні органи, держава, її органи, громадські організації, насамперед професійні спілки, трудові колективи, органи самоврядування. Зміст їх правосуб'єктивності – надання громадянам матеріального забезпечення і обслуговування при наявності обставин встановлених в гіпотезах відповідної правової норми особливої частини. Норми інституту правосуб'єктності виділяють коло громадян суб'єктів правовідносин по соціальному забезпеченню і їх галузеву правосуб'єктність, яка встановлює їм конституційні права на матеріальне забезпечення і обслуговування. В ній закріплюються статус громадян як правомірних суб'єктів, об'єм їх прав на різні види забезпечення, загальні положення їх поведінки в правовідносинах; це проявляється в наданні громадянам таких пра-

вових можливостей, які включають їх участь в якості другої сторони правовідносин, в свободі вибору ними виду забезпечення, часу звернення за забезпеченням та інші, а також юридичні факти.

В загальну частину галузі права соціального забезпечення входять норми про види фактів функції, основи виникнення різних правовідносин по соціальному забезпеченню. Включають сюди також інститути основ правосуб'єктності, видів забезпечення і юридичних фактів трудового стажу і середньомісячного заробітку. Всі вони виступають показниками юридичного характеру даної галузі, реалізатором їх існування в якості виражених правових суспільностей [1, 144]. Вони повинні, на наш погляд, отримати зовнішнє оформлення в майбутньому загальному законі про соціальне забезпечення в вигляді першого розділу „Загальні положення“.

Особлива частина права соціального забезпечення представляє свій комплекс взаємопов'язаних інститутів загальної частини між собою, що відображають структуру предмета галузі. Основою для їх класифікацій, як інститутів особливої частини галузі, треба бачити види підстав та основ для надання пільг та допомог [2, 26–27]. Розклад даних інститутів залежить від закріплення регулюючих відносин.

Головним тут є питання про місце норм, регулюючих пенсійні відносини в структурі особливої частини права соціального забезпечення, що обумовлено особливою важливістю названих відносин в структурі галузі. Деякі вчені визнають групу правових норм про пенсійне забезпечення підгалуззю [4, 40]. І дехто з ними погоджується [14, 53]. Можливо, що для такого висновку необхідна велика кількість підстав. На перший погляд пенсійне забезпечення має ознаки підгалуззі. Вони утворюють ряд правових інститутів, регулюючих однорідні по природі норми, що видають диференціацію пенсійних відносин. Серед них є норми, які можуть бути віднесені до норм загального характеру. В той час, існує немало обставин, заперечуючих проти призначення сукупності пенсійних норм підгалуззю права соціального забезпечення.

Спочатку норми підгалузей регулюють однорідні відносини різних видів. Пенсійні ж відносини, будучи диференційованими, все ж таки є відносинами одного виду. Далі. Підгалуззі існують двох видів. Перша фундаментальна, основна, з складною структурою предмету, високою ступінню розвитку правових норм, де можуть розвиватися більшість або навіть всі інститути особливої частини. Наприклад: адміністративне, конституційне,

кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне право, які виконують роль інститутів груп підгалузей і окремих правових інститутів [1, 168]. По-друге, при наявності в складі предмету основної галузі, крім ядра, є інші види правовідносин. Причому ці галузі, хоча й не відносяться до числа фундаментальних, але мають немалу історію розвитку. В подібних випадках річ іде про підрозділ галузі, які регулюють відносини, котрі не входять в ядро галузевого предмета, це може привести до поступового уособлення підгалузей в основні галузі.

Підходячи до права соціального забезпечення з вказаних позицій потрібно зробити висновок, що воно не входить в число фундаментальних галузей і звідси видно, що не може мати підгалузей в складі свого предмета. Якщо ж дивитися на нього в якості основної галузі, якою вона і є, то підгалуззями його можуть бути лише ті об'єднання інститутів, які регулюють відносини, що не входять у ядро предмету. Але сукупність подібного типу в складі права соціального забезпечення не обґрунтована, оскільки воно відноситься до числа „молодих“ галузей. Є ще один аргумент проти винесення норм про пенсії в підгалузь. В літературі відзначається, що підгалузь є загальним інститутом або навіть групою загальних інститутів, які закріплюються в загальній главі кодифікованого нормативного акту.

Число норм загального характеру, які торкаються пенсійного забезпечення, в праві соціального забезпечення настільки незначні, що говорити про наявність загального інституту, а тим більше групи загальних інститутів, не можна.

Яке ж місце пенсійних норм в структурі права соціального забезпечення? Думається, що вони утворюють основний, генеральний інститут галузі, про що свідчать всі її ознаки. Насамперед, норми генерального інституту, на відміну від підгалузі регулюють неоднорідні відносини різних видів, а не диференційовані відносини даного виду.

Крім того роль, генерального інституту полягає ще і в тому, щоб виразити те юридичне єдине, яке характерне окремим гілкам диференційованого правового регулювання.

Інститут пенсійного забезпечення виконує якраз таку роль. В його надрах відчувається єдина і в той самий час диференційована регламентація значної групи суспільних зв'язків, що складаються з основних елементів структури предмету права соціального забезпечення.

Норми про пенсійне забезпечення, на наш погляд, повинні бути розміщені в другому розділі майбутнього кодифікованого акта „Пенсії“.

Структуру генерального інституту забезпечення пенсіями утворюють предметні інститути, норми яких регулюють окремий вид пенсійного забезпечення: по старості, інвалідності, у випадку втрати годувальника, пристарілим, що не мають права на пенсію тощо.

Інститути пенсійного забезпечення в майбутньому акті в соціальному забезпеченні повинні об'єднуватися в якості самостійних частин розділу другого „Пенсії“.

Кожен з предметних інститутів також має свою структуру. Так в інститут пенсій по старості входять дві групи спеціалізованих норм, в основі яких лежить облік характеру праці робітника і інших факторів, причому кожна з груп утворює суб'єктивний інститут загальні норми про забезпечення [1, 38–39]. В склад цих суб'єктивних інститутів, на наш погляд, включені й норми загального характеру, що встановлюють коло суб'єктів, які при наявності юридичних фактів мають право на забезпечення, норми про розміри забезпечення. Сюди ж відносяться норми про надбавки до пенсій, про забезпечення, про неповний стаж тощо.

В структуру інституту пенсій по старості входять і норми про виплату пенсій. В діючих нормативних актах про пенсійне забезпечення вони утримуються в особливих главах про виплату всіх видів пенсій. Здається, це навряд чи виправдано. Норми про виплату пенсій не представляють собою інститут, так як регулюють відносини, що виникають при виплаті різних видів пенсій, для кожного з котрих діють специфічні правила, не зв'язані з виплатою інших видів пенсій. Головне регулювання здійснюється тільки в рамках відповідних інститутів, в тому числі інституту пенсій по старості. Нарешті, даний інститут повинен, на наш погляд, охоплювати норми про перерахунок пенсій, оскільки в його рамках здійснюється законне регулювання відносин, які виникають між органами соціального забезпечення і отримувачами пенсій. Звідси – можна включити норми про виплату пенсій по старості і перерахунок в главу майбутнього закону про соціальне забезпечення.

При розгляді структури інституту пенсій по віку неможливо залишити без уваги питання про місце в його рамках норм, що регулюють вимоги пенсійного забезпечення різним категорій громадян. Ці норми знаходяться в залежності від виду суспільно корисної діяльності різного роду робітників, членів колективного господарства та інших, а також від особистого внеску громадян. Виходить, що всі названі норми входять в склад відповідних суб'єктивних інститутів, інституту забезпечення пенсія-

ми (за віком), так як регулюють різні сторони розглядаючого виду відносин і не можуть створити відносно самостійні суб'єктивні інститути, як стверджує Гущин І. В. [7, 92]

В даному акті про соціальне забезпечення всі вказані норми повинні бути в відповідних підрозділах глави „Пенсії за віком“, як це зроблено, наприклад в актах про соціальне забезпечення, прийнятих в ряді зарубіжних країн.

Структура інституту пенсій за віком охоплює взаємозв'язки між всіма системами. В його регулюванні норми утворюють добре відлагоджений механізм. Якщо в громадянина наявні вимоги пенсійного забезпечення, то при зверненні його в органи соціального забезпечення і встановленні факту наявності цих умов послідовно спрацьовують норми про розміри пенсій, про виплату пенсій, а в ряді випадків – і про перерахунок.

Таким чином в структуру інституту пенсій за віком входять взаємопов'язані групи норм про встановлення вимог виникнення права на пенсію і визначення розміру забезпечення про виплату пенсій, про перерахунок пенсій. Відповідно сказаному глави „Пенсії за віком“ майбутнього українського кодифікованого акта повинна включати такі підрозділи і загальні вимоги призначення пенсії, перерахунок пенсії.

Структурою головного інституту пенсій охоплюється і другий по значенню в системі – інститут пенсій по інвалідності. Його склад дозволяє говорити про нього як про складний інститут, який має ряд підрозділів, в такому числі суб'єктивних інститутів. Насамперед, в інститут що розглядається, входять норми про загальне забезпечення – про суб'єктів, про причини, групи інвалідності і в цьому відношенні його будова співпадає з будовою інституту забезпечення пенсіями за віком. Але обидва інститути значно відрізняються. Якщо в пенсійному забезпеченні за віком загальною ознакою диференціювання норм на суб'єктивні інститути є категорії праці трудівників та інші фактори, то в забезпеченні по інвалідності такою ознакою є причина інвалідності. В зв'язку з цим субінститути утворюють групу норм, регулюючих забезпечення в залежності від причини інвалідності, внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва і професійного захворювання, причин, пов'язаних з військовою службою, причому вони поділяються на більш дрібні частини: норми про забезпечення по групі інвалідності, норми про забезпечення в залежності від категорії праці інвалідів.

Виходить, що в склад кожного субінституту повинні входити норми про вимоги забезпечення (для пенсії по інвалідності в зв'язку загального захворювання: названою умовою є наяв-

ність трудового стажу конкретної тривалості), про розміри забезпечення. Норми ж про виплату пенсій і про їх перерахунок необхідні помістити в інститут, що розглядається, не включаючи їх в ці субінститути, так як вони відносяться (за рідкісним виключенням) до всіх пенсій по інвалідності.

В зв'язку з викладеними фактами, треба вирішувати питання про структуру глави „Пенсії по інвалідності“ майбутнього українського закону. В неї повинні входити такі підрозділи: загальні вимоги, що визначають право на пенсію, пенсію по інвалідності в зв'язку з загальним захворюванням, пенсію по інвалідності внаслідок трудового каліцтва і професійного захворювання: пенсію по інвалідності військовослужбовців, основний мінімальний і максимальний розміри пенсії і надбавки до пенсії, виплата пенсії, перерахунок пенсії.

До інституту пенсій по інвалідності приєднується правовий інститут пенсій по випадку втрати годувальника. Забезпечення на випадок втрати годувальника виконується в вигляді єдиної пенсії, тому даний інститут досить простий за структурою. Він складається із загальних норм про суб'єктів і вимоги забезпечення, про розміри пенсій, про їх виплату і перерахунок. Цим визначається і розташування в нормативних актах відповідних норм – вони є в главах, присвячених вказаному виду забезпечення без яких-небудь підрозділів.

При розробці проекту нового закону про соціальне забезпечення потрібно, на наш погляд, врахувати норми про забезпечення у випадку втрати годувальника і відповідно структурі однойменного правового інституту розписати в главі „Пенсії у випадку втрати годувальника“. Таким чином встановити порядок: загальні вимоги, що визначають право на пенсію, пенсія у випадку втрати годувальника сім'ям осіб, померлим внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пенсія сім'ям військовослужбовців, максимальний, мінімальний розмір пенсії, виплата пенсії, перерахунок пенсії тощо.

В головний інститут пенсій входять ще два правових інститути: пенсії за вислугу років і щомісячні пільги інвалідам з дитинства, іншим інвалідам і пристарілим, які не мають права на пенсію. Відокремлення їх в якості елементів структури права соціального забезпечення пов'язані з специфікою юридичних фактів, що лежать в основі виникнення права на вказані пенсії. Так пенсія за вислугу років призначається за наявністю спеціального стажу визначеної продовженості і в ряді випадків без урахування віку і трудової спроможності громадянина. Щомісячні пільги навпаки надаються громадянам, які досягли

пенсійного віку, або інвалідам, в тому числі з дитинства, які не мають права на пенсію: першим за віком, іншим за інвалідністю, третім через відсутність трудового стажу.

Специфіка даних юридичних фактів не дозволяє визнати пенсії за вислугу років і допомоги ні пенсіями за віком, ні пенсіями за інвалідністю, тому регулюючі їх норми утворюють самостійні правові інститути. За своєю структурою вони дуже прості. Кожен з них охоплює норми про загальний стан суб'єктів забезпечення і юридичних актів, норми про розміри пенсій і про їх виплату. Але було б неправильним зрівнювати названі інститути. Інститут пенсій за вислугу років складніший, ніж інститут щомісячних пільг. В склад інституту за вислугу років входять норми, які містять перерахування суб'єктів забезпечення, а також багаточисельні норми про спеціальний трудовий стаж, невиконання трудових функцій в результаті настання фактичної або часткової недієздатності. Причиною, яка перешкоджає виконанню трудових функцій, може бути необхідність догляду за хворим членом сім'ї, в тому числі за дитиною до певного віку. У випадку призначення допомоги по догляду за дитиною незалежно від стану здоров'я матері чи здоров'я її дитини. Крім того, право на допомогу по догляду зумовлено наявністю загального трудового стажу, не менше вказаного, допомога по хворобі призначається незалежно від трудового стажу. Також різні строки і розміри цих допомог по догляду за деякими ознаками наближені до допомоги по вагітності і родах. І та і інша допомога виплачується за період, на який жінці надається відпустка. В обох випадках жінка здійснює догляд за дитиною. Все ж таки жінці допомога по вагітності і родах виплачується їй на період знаходження її у відпустці і зв'язку з вагітністю, родами, доглядом за новонародженим, а допомога по догляду – тільки для догляду за дитиною по досягненню нею певного віку. Допомога по вагітності і родах призначається жінкам працюючим незалежно від їх стажу, враховується з їх заробітку і відноситься до числа короткотермінових. Допомога по догляду надається при загальному стажі роботи жінки не менше року, призначається в сталому розмірі і є щомісячною допомогою з раніше встановленим строком виплати.

В інститут сімейних допомог входять норми про допомогу на поховання. Вони не багаточисельні, але специфічні за своїм змістом. Суб'єктами права на допомогу є побічник, член колективного господарства (в разі смерті члена його сім'ї допомога встановлюється у твердій (сталій) сумі незалежно від того помер сам робітник чи член його сім'ї).

За обліком сказаного норми про сімейні допомоги доцільно було б розмістити в законі про соціальне забезпечення в наступному порядку.

Види допомог: щомісячні допомоги та одноразові допомоги. Допомога на дітей. Умови, які визначають право на допомогу. Розмір і виплата допомоги. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею певного віку, умови, які визначають право на допомогу. Розмір і виплата допомоги.

Короткотермінові допомоги повинні включати в себе наступні види. Допомога при народженні дитини. Умови, які визначають право на допомогу. Розмір і виплата допомоги. Допомога на поховання. Умови, які визначають право на допомогу.

В структуру права соціального забезпечення входить значне число правових норм, регулюючих відносини по наданню громадянам натуральних видів забезпечення. Що являє їх сукупність підгалузі, генеральний інститут, правовий інститут, чи групу інститутів? В науковій і навчальній літературі це питання не знайшло однозначного вирішення. При дослідженні відносин, що виникають в даній сфері, автори завжди бажають знайти їхні загальні ознаки і прийти до однієї їхньої назви. Так деякі вчені називають сукупність натуральних видів соціального обслуговування [18, 46], чи соціально-трудовою реабілітацією, з чим можна погодитись, коли йде мова про їх загальну характеристику в навчальних цілях. Але при визначенні місця норм соціального обслуговування в структурі права соціального забезпечення, на наш погляд, підхід повинен бути іншим. Навряд чи буде правильно вважати, що вони складають єдиний правовий інститут [11, 55].

При дослідженні змісту правових норм про соціальне обслуговування не важко встановити, що всі вони можуть бути розбиті на класи по декілька груп. Основою такої класифікації є такі види обслуговування: працевлаштування і підготовка інвалідів до праці, протезування, пільги і переваги для інвалідів, пенсіонерів за віком і багатодітних сімей.

Важлива і та обставина, що всі вказані забезпечення, не дивлячись на загальність суб'єктів і натуральний характер помітно відрізняються одне від одного по цілях і призначенні та змісту правовідносин. Насправді, зовсім різне призначення мають утримання інвалідів та інших пенсіонерів у будинках-інтернатах, їх працевлаштування, професійне навчання чи їх протезування. Це говорить про те, що ми маємо справу з різними видами забезпечення. Норми, що регулюють відносини по наданню вказаних видів забезпечення обумовлюють відносну автономність регулю-

вання кожного з них, що дає підставу визнати групу норм по наданню різних видів соціального забезпечення правовими інститутами або групою правових інститутів.

Утримання в будинках-інтернатах, відмінність від пенсій чи допомоги не може бути віднесена до обов'язкового забезпечення. Правильнішим було б сказати чи вважати його факультативним забезпеченням. Особливість факультативного забезпечення полягає в тому, що воно не може бути надано одночасно потребуючим громадянам. Ця обставина певним чином впливає на правове становище суб'єктів забезпечення, що проявляється в нормах про суб'єкти забезпечення, в умовах виникнення права на забезпечення, про права і обов'язки забезпечуваних, будинки-інтернати.

Суб'єктами виду, що розглядається як забезпечення, є, як правило, особи, які досягли пенсійного віку або інваліди I, II групи. Основна умова надання забезпечення – це потреба громадян в приміщенні стаціонарного закладу. В ряді випадків ця умова доповнюється іншими відсутністю у громадян родичів, зобов'язаних по закону їх утримувати. В будинках-інтернатах громадяни отримують право на забезпечення житлом, харчуванням, медичне і культурне обслуговування. Ці обов'язки по обслуговуванню покладають на адміністрацію. При розробці єдиного акту про соціальне забезпечення необхідно, на наш погляд, включити в нього самостійний розділ „утримання громадян в будинках-інтернатах“ з наступною структурою: види будинків-інтернатів; передумови виникнення права на утримання в будинках-інтернатах тощо.

Правовий інститут працевлаштування і підготовки інвалідів до праці включає в себе групу норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з працевлаштуванням громадян, частково не дієздатних, а також в зв'язку з професійним навчанням інвалідів. Об'єднує ці норми загальноцільове призначення обох видів забезпечення (працевлаштування і профпідготовки), залучення в соціальний процес праці осіб з обмеженою дієздатністю.

Але характер відносин, які виникають при розгляді цих видів забезпечення мають деякі відмінності між собою. При працевлаштуванні осіб, які частково втратили дієздатність, проводять агітацію щодо залучення їх до загальносуспільної корисної справи по мірі їх фізичної і розумової можливості. Професійна підготовка охоплює процес підготовки громадян з пониженою дієздатністю в конкретну сферу виробництва. Дані відмінності обумовили обставини, що в даний інститут входять дві групи

правових норм, які утворюють субінститути працевлаштування інвалідів і підготовка їх до праці.

Вказані інститути мають правові норми згідно умов виникнення права на забезпечення. В обох випадках можуть бути особи, визнані інвалідами. Але це коло осіб може співпасти в залежності від того, про який вид забезпечення йде мова. Коло працевлаштування охоплює інвалідів в віці не молодше 16 років, а коло осіб, бажаних навчатися в училищах-інтернатах – у віці від 16 до 40 років. Умовами забезпечення є для бажаних працевлаштуватися для отримання пенсій, наявність відповідного заключення лікарсько-трудова експертної комісії, для бажаних навчатися в училищах-інтернатах відсутність спеціальності, наявність рекомендації лікарсько-трудова комісії тощо.

Особливістю норм по працевлаштуванню є те, що вони передбачають для бажаних працевлаштуватися лише право, а для відповідних органів держави обов'язки. Норми про підготовку інвалідів для праці також вміщують в основному права тих, хто вчиться і обов'язки адміністрації училищ-інтернатів. В той же час вони передбачають і деякі обов'язки тих, хто навчається по навчанню і опануванню професіями, по дотриманню внутрішнього розпорядку.

Пропонується, що в новому українському законі про соціальне забезпечення працевлаштування інвалідів і підготовку їх до праці потрібно відвести у спеціальний розділ з наступною структурою: підготовка інвалідів до праці і працевлаштування інвалідів.

Правовий інститут працевлаштування охоплює групу норм, які регулюють відносини, які виникають в зв'язку з забезпеченням пенсіонерів і інвалідів протезами, ортопедичними виробами і пристосованими засобами пересування. Ці норми утворюють субінститути, які регулюють відносини по забезпеченню працюючих відповідними видами соціальної допомоги і забезпечення протезами, забезпечення спеціальними засобами пересування і забезпечення ортопедичними виробами.

Норми про протезування, як і норми про утримання в будинках-інтернатах, про підготовку інвалідів до праці, їх працевлаштування розміщені, як правило, в актах про окремі види забезпечення. При розробці ж єдиного акту про соціальне забезпечення необхідно, на наш погляд, ці норми розмістити в основному розділі з виділенням норм про умови їх надання.

Останній інститут, пов'язаний з наданням натуральних видів забезпечення – інститут пільг для інвалідів і пенсіонерів. Він включає в себе правові норми, які передбачають або встановлю-

ють пільги по побутовому обслуговуванню, забезпеченню житлом, користуванню транспортом і т. д.

В даний інститут входять норми по видах пільг і послуг, умовах і порядку надання забезпечення, дотримання прав і свобод, обов'язків громадян і компетентних органів держави. Коло таких норм є дуже широким. Вони містяться в різних нормативних актах. Тому при розробці проекту закону про соціальне забезпечення необхідно упорядкувати названі норми, розмістивши їх в спеціальному розділі з наступною структурою: види пільг, умови і порядок надання пільг.

В структуру особливої частини права соціального забезпечення, крім предметних, входять спеціалізовані інститути, інститут юридичної відповідальності, а також процедурно-процесуальні інститути.

Інститут юридичної відповідальності „складають правові норми, які містять санкції за порушення обов'язків в правових відносинах по соціальному забезпеченню. Його наявність в правових відносинах по соціальному забезпеченню є одним з показників рівня розвитку даної матеріальної сфери права, її юридичної особливості“ [1, 139]. Даний інститут включає в себе загальні норми про відповідальність, а також правила про відповідальність окремих суб'єктів.

Особливість актів про соціальне забезпечення полягає в тому, що переважна більшість їх має норми про відповідальність. Ця обставина сама по собі ще не говорить про відсутність інституту відповідальності в праві соціального забезпечення, і в той же час не можна не погодитися з тим, що „виділення в кодексі державних примусових заходів є проявом консолідації правоохоронних приписів, що націлюється на вироблення загальних, об'єднаних нормативних положень і тим самим утворює важливий момент у формуванні правоохоронних інститутів“ [1, 140].

При розробці нового закону про соціальні забезпечення потрібно, на наш погляд, передбачити в ньому розділ присвячений питанням відповідальності з такими підпунктами: загальні положення про відповідальність в соціальному забезпеченні, відповідальність державних органів і організацій, що здійснюють соціальне забезпечення за порушення законодавства, відповідальність громадян, відповідальність підприємств, закладів, організацій.

Норми, які регулюють процедурні і процесуальні відносини в праві соціального забезпечення, утворюють правові інститути по встановленню юридичних фактів, правовій діяльності і вирішенню суперечок [3, 20].

Інститут встановлення юридичних фактів включає в себе правові норми, що регулюють процедуру діяльності органів держави по виявленню обставин, що впливають на виникнення права у громадян на різні види забезпечення. Це норми по встановленню груп і причин інвалідності, факту тимчасової непрацездатності і т. д.

Отже, в новому законі про соціальне забезпечення норми по встановленню юридичних фактів повинні бути сконцентровані в самостійному структурному підрозділі і розміщені в наступному порядку: органи, що встановлюють юридичні факти, їх права і обов'язки, порядок встановлених юридичних фактів, вирішення суперечок.

Норми, які регулюють дотичну діяльність в сфері соціального забезпечення, складають групу правових приписів, що визначають процедуру здійснення громадянами своїх прав на різні види забезпечення. Сюди входять норми, які встановлюють порядок звернення за забезпеченням, права і обов'язки громадян і органів, які надають забезпечення.

В нормативних актах про соціальне забезпечення правові приписи зосереджені в особливих розділах, що виправдовує себе. Але і тут є свої недоліки. По-перше, дані норми містяться в різного роду актах. Звідси необхідність консолідації їх в єдиному загальнодержавному акті. По-друге, нерідко вказані норми вміщуються в частинах і розділах НПА. Тому, на наш погляд, в майбутньому акті про соціальне забезпечення доцільно було б передбачити спеціальний розділ з такими інститутами як органи, які надають соціальне забезпечення і їх компетенція, права і обов'язки підприємств, організацій і установ, права і обов'язки громадян, документи, необхідні для надання різних видів забезпечення.

В інститут вирішення суперечок про соціальне забезпечення входять правові норми, які регулюють відносини, що виникають в процесі врегулювання суперечок, незгоди між громадянами і органами, які регулюють відносини забезпечення. Сюди відносяться норми, які визначають види суперечок, коло органів, які вирішують суперечки, порядок вирішення, права і обов'язки сторін, порядок оскаржень [15, 50]]. Недолік діючих актів про соціальне забезпечення в тому, що в більшість з них не включені підрозділи, які присвячені порядку вирішення суперечок.

В новий закон про соціальне забезпечення, на наш погляд, повинно входити: розділ про порядок вирішення суперечок, який буде містити наступні підрозділи: види спорів про соціаль-

не забезпечення; органи, які вирішують спори, права і обов'язки сторін, оскарження рішень по суперечках.

При розробці проекту про соціальне забезпечення необхідно передбачити можливість судового оскарження громадянами рішень з питань соціального забезпечення [16, 151–153]. В ряді соціально-правових держав судове вирішення суперечок по питаннях соціального забезпечення діє і повністю оправдало себе [6, 29–52]. І не тільки.

Новий акт про соціальне забезпечення повинен мати розділ, який включає положення по міжнародних договорах про соціальне забезпечення, а також заключні положення з нормами про порядок введення закону в дію.

1. **Алексеев С. С.** Структура советского права.– М.: Юридическая литература, 1975.– С. 38–39, 139–140, 144, 167–168.
2. **Андреев В. С.** Социальное обеспечение в СССР. Правовые вопросы. М.: Юридическая литература, 1971.– С. 26–27, 29–30.
3. **Андреев В. С.** О системе советского права социального обеспечения // Вопросы социальн. обеспечения / Под ред. **Фогеля Я. М.**– М.: ЦИЕТИН, 1976.– С. 20.
4. **Андреев В. С.** Право социального обеспечения в СССР.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 40.
5. **Андреев В. С.** Социальное обеспечение в СССР. Правовые вопросы. М.: Юридическая литература, 1971.– С. 29–30.
6. **Верш Ф.** Правосудие в области социального страхования в Венгерской Народной Республике // Обзор венгерского права, 1977.– № 1–2.– С. 29–52.
7. **Гущин И. В.** Советское право социального обеспечения. Вопросы теории.– Минск: Наука и техника, 1982.– С. 92.
8. **Захаров М. Л.** Основные направления совершенствования нормативных актов Союза СССР о социальном обеспечении // Проблемы совершенствования советского законодательства / Под ред. **Кузнецова И.Н.**– М.:ВНИИСЗ, 1981.– Вып. 22.– С. 44.
9. **Зивс С. М.** Источники права.– М: Наука, 1981.– С. 48.
10. **Казмин И. Ф., Гиголкин А. С.** Развитие советского законодательства на современном этапе // Сов. государство и право.– 1972.– № 5.– С. 18–19.
11. **Кузьмина Т. М.** Советское право социального обеспечения.– Саратов, 1982.– С. 55.
12. **Максимовский В. И.** Управление социальным обеспечением в СССР.– М.: Юридическая литература, 1974.– С. 64.
13. **Столярчук В. И.** Источники советского трудового права.– М.: Юридическая литература, 1978.– С. 84.
14. Советское право социального обеспечения: Учеб. пособие / Под ред. **Зайкина А. Д.**– М.: Изд. МГУ, 1982.– С. 53.

15. **Субботенко В. К.** Процедурные правоотношения в социальном обеспечении.– Томск: Изд. Томского ун-та, 1980.– С. 50.
16. **Тучкова Е. Г.** Рассмотрение споров рабочих и служащих по пенсионным вопросам // XXV съезд КПСС и актуальные вопросы по совершенствованию законодательства о труде / Под ред. **Андреева В. С.**– М.: ВЮЗА, 1978.– С. 151–153.
17. **Фогель Я. М., Виноградова З. Д.** Правовая система социального обеспечения.– М.: ВНИИ Центр, 1983.– С. 46.
18. **Фогель Я. М.** Социальное обеспечение инвалидов и лиц пенсионного возраста.– М.: Юридическая литература, 1980.
19. **Шайхатдинов В. Ш.** Теоретические проблемы советского права социального обеспечения.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986.– С. 48.

ПРАВОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика правової форми. Правова форма і форма права. Правова форма: поняття та юридична природа. Поняття та ознаки правової форми соціального забезпечення, нормативно-правове закріплення права людини на соціальне забезпечення, нормативно-правове державне гарантування соціального забезпечення, нормативно-правова турбота держави про тимчасово або постійно непрацездатних. Нормативно-правове соціальне забезпечення, нормативно-правовий соціальний захист. Нормативно-правове соціальне страхування. Акти про гарантії. Акти про координацію. Стан проблеми в юридичній літературі.

Існування в Україні єдиної системи форм соціального забезпечення, та її структура законодавчо закріплена Конституцією Основним законом. Але в літературі по соціальному забезпеченню єдиного поняття державної системи форм соціального забезпечення до цих пір не вироблено [6]. Так В. С. Андреев розуміє це, як складну систему забезпечення громадян різноманітними видами пенсій, допомог і послуг, що здійснюються державними і громадськими органами, а також спеціалізованими установами [1, 28]. На наш погляд, в цьому визначенні дається тільки загальна характеристика предмета, який вивчається. Також увага приділяється тільки одному з компонентів вказаної системи – видам забезпечення. При формуванні поняття державної системи форм соціального забезпечення необхідно виходити з потреб системного підходу, беручи до уваги зміст конституційних положень, а також основних нормативно-правових актів, які регулюють питання форм соціального забезпечення.

Системний підхід передбачає, що будь-яка система складається із структурних одиниць, які взаємодіють одна з одною і утворюють цілісність, єдність між конкретними його частинами де і одним цілим повинні існувати відносини рівності, єдності без протиріч [2, 74]. Це означає, що компонентами системи можуть бути тільки ті об'єкти, котрі знаходяться в стійких зв'язках одні з одними.

Аналіз відповідних статей Конституції показує, що до форм системи соціального забезпечення тісно пов'язаних між собою, відносяться види забезпечень, а також способи створення засобів, за рахунок котрих воно здійснюється. Крім того, компонентом системи соціального забезпечення є процес, точніше, та його частина, яка стосується регламентації соціального забезпечення. І нарешті, ще один компонент системи – органи, які надають забезпечення.

Таким чином, державна система форм соціального забезпечення – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих фондів, органів і установ, видів забезпечення і правових актів [15, 18].

Основними компонентами даної системи є підсистеми: фінансування, управління, види соціального забезпечення. Кожна з них утворює відносно самостійну систему з своєрідним внутрішнім складом і завданнями, і в той самий час всі вони активно взаємодіють, в результаті його здійснюється нормальне функціонування системи в цілому.

Під правовими формами соціального забезпечення в юридичній літературі розуміють організаційно-правові способи створення фондів, куди включені не тільки суспільні відносини по формуванню тих чи інших фондів, але й відносини по відрахуванні з цих фондів конкретних видів забезпечення [3, 19,24; 10, 131], а також форми закріплення та регулювання відносин (система НПА).

З питання про поняття правових форм соціального забезпечення погляди більшості вчених в загальному співпадають, чого не можна сказати про види цих форм. Так, В. І. Максимовський до форм соціального забезпечення відносить соціальне страхування та соціальне забезпечення у вузькому розумінні [7, 10–11].

На думку В. С. Андрєєва, до їх складу входять: державне соціальне страхування робітників і службовців; соціальне страхування членів колективного господарства за рахунок прямих асигнувань із державного бюджету. К. С. Батигін, нарівні з традиційними називає соціальне забезпечення членів колективних господарств, їх соціальне страхування, забезпечення передових кадрів колективних господарств за рахунок засобів державного соціального страхування [3, 21].

Своєрідно підходять до проблеми А. І. Процевський і І. С. Сищенко. Перший відносить до форм: соціальне страхування, працевлаштування і турботу за пристарілими громадянами і інвалідами [10, 131]. В свою чергу, другий – соціальне страхування, пенсійне забезпечення і соціальне обслуговування.

Позиції вказаних авторів потребують уточнення. Перш за все, що потрібно розуміти під формами соціального забезпечення [3, 19]. Традиційно під цим поняттям розуміємо суспільні відносини, що виникають в зв'язку з акумуляцією суспільних фондів і їх розподілу. Аналіз законодавства вказує, що в сучасний період акумуляція суспільних фондів споживання, призначених для соціального забезпечення, проходить двома основними способами: страховим і способом підрахувань безпосередньо з державного бюджету. Але правових основ для розширення даного переліку немає. В Конституції України форми розглядаються як економічні гарантії втілення права громадян на соціальне забезпечення. Що стосується пенсій, працевлаштування, турботи про пристарілих громадян і інвалідів, то вони в силу тієї ж Конституції виступають формами задоволення потреб громадян.

Однією з основних форм соціального забезпечення є соціальне страхування. Ним, фактично, охоплені всі працівники. Між іншим, наявність різноманітних форм власності обумовлює наявність в соціальному страхуванні двох варіантів забезпечення: забезпечення робітників, службовців та їх сімей, а також привіряних до них осіб і забезпечення членів колективних господарств за рахунок централізованих фондів соціального забезпечення і соціального страхування вище названих. Інша правова форма соціального забезпечення – за рахунок прямих бюджетних асигнувань. Особливими критеріями розмежування зазначених правових форм є способи і джерела виникнення фондів, які закладені в законодавстві. Фонди соціального страхування створюються шляхом вилучення внесків з державного бюджету, і засобами інших правових форм.

Між цими формами є багато спільного, що в свою чергу торкається складу фонду. Так, фонд державного соціального страхування з внесками державних підприємств складає засоби державного бюджету, джерелом якого є праця робітників, службовців, членів колективних господарств. В централізованій державній фонд соціального забезпечення членів колективних господарств, крім відрахувань від прибутків колективних господарств, входять засоби державного бюджету, які мають аналогічні джерела формування. Фонд, який створюється безпосередньо з державного бюджету, цілком складається з засобів, джерело яких – праця робітників, службовців і членів колективних господарств.

Джерелом усіх засобів соціального забезпечення є те, що створюється працею зайнятого в народному господарстві населення. В цьому значенні методи, при допомозі яких держава спрямовує

частину національного прибутку на потреби соціального забезпечення, не такі вагомі.

В ряді випадків всі фонди призначені для одних і тих самих видів забезпечення, наприклад, з фонду державного соціального страхування надаються пенсії працівникам, військовим і їх сім'ям, а також безпосередньо за рахунок державного бюджету, виплачуються пенсії військовослужбовцям і їх сім'ям, інвалідам війни і строкової служби з числа робітників, службовців, членів колективних господарств і їх сім'ям. Із централізованого державного фонду соціального забезпечення членів колективних господарств пенсії призначаються не тільки членам колективних господарств, але й колишнім членам колективних господарств, тим, котрі перед зверненням за пенсією там працювали. Колишнім військовослужбовцям і офіцерам, а також колишнім працівникам МВС пенсії можуть бути назначені щодо Закону, котрий торкається державних пенсій. Допомога багатодітним і самотнім матерям виплачується із державного бюджету незалежно від соціальної приналежності матері.

Сказане свідчить про те, що розвиток соціального забезпечення об'єктивно привів до усунення істотних відмінностей в забезпеченні окремих груп працюючих, до зближення умов і рівня забезпечення в порядку державного соціального страхування робітників і службовців, забезпечення за рахунок прямих бюджетних асигнувань, соціального забезпечення членів колективних господарств. Правові форми соціального забезпечення набули іншого змісту та зблизились між собою. В той час створення єдиної системи соціального забезпечення значно ослабило зв'язки між способами формування фондів соціального забезпечення і особливостями правовідносин по наданню забезпечення з них. І хоча такі особливості ще зберігаються, вони вже не мають вирішального значення, як раніше [15, 21].

Підсистема управління соціальним забезпеченням представляє собою сукупність органів і закладів, що здійснюють соціальне забезпечення і складається із відносно самостійних компонентів, що створюють в свою чергу взаємопов'язані підсистеми: державних органів соціального забезпечення, профспілкових органів, органів соціального забезпечення військовослужбовців, органів соціального забезпечення працівників СБУ і МВС. Названі компоненти також можуть бути розподілені на елементи. Наприклад, в підсистему державних органів соціального забезпечення входить чотири ланки: загальнодержавні, міські (між), обласні, районні. Відповідні ланки є і в інших системах управління.

Види соціального забезпечення як підсистеми – це сукупність державних виплат і послуг, що надають громадянам із суспільних фондів споживання в індивідуальній формі. Основними компонентами її є пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, соціальне обслуговування. Кожен із компонентів може розглядатися як відносно самостійна система (пенсійна, грошова допомога, соціальне обслуговування), в той же час розподіляється на елементи (пенсії різного роду видів, допомоги і т. д.).

В рамках підсистеми видів між її окремими елементами також існують зв'язки правового характеру. Вони обумовлені функціями, котрі виконує певний вид забезпечення, його місцем в задоволення потреб громадян. Так пенсії і допомоги по тимчасовій непрацездатності компенсують втрачений заробіток, тому одночасна виплата пенсій, допомоги і заробітку взагалі виключається.

Допомога ж різного виду на дітей надається в заміну заробітній платі, і в доповнення до неї може виплачуватись особам, що отримують пенсію. В даному випадку взаємодія пенсії і допомоги заснована на єдності цілей (задоволенні потреб пенсіонера і його утриманців-дітей). Що стосується натуральних видів забезпечення і послуг, то вони в більшості випадків відіграють допоміжну по відношенню до грошового забезпечення, створюючи разом з останнім необхідні умови для існування потребуючих в допомозі суспільства.

Зв'язки між підсистемами фінансування і видами соціального забезпечення полягають в наступному. Певні види соціального забезпечення фінансуються за рахунок відповідних організацій згідно правових форм. Іншими словами, форми соціального забезпечення є джерелами, за допомогою яких функціонує підсистема видів забезпечення. Чим більші ресурси, утворені в результаті дії механізму форм соціального забезпечення, тим вищий рівень забезпечення і ширше їх коло. В свою чергу розширення видів забезпечення, збільшення контингенту забезпечуваних, підвищення рівня забезпечення потребує відповідного поповнення засобів, що акумулюються за допомогою окремих правових форм соціального забезпечення.

Правова підсистема господарської системи соціального забезпечення складається із правових актів, норми яких регулюють суспільні відносини в сфері соціального забезпечення. Сукупність цих актів утворює особливого роду систему галузь законодавства про соціальне забезпечення. В юридичній літературі розрізняють три види даної системи законодавства: горизонтальну, вертикальну і адміністративну (останню можна назвати територіальною) [8, 38].

Горизонтальна структура системи законодавства про соціальне забезпечення закріплює її службове призначення в складі державної системи соціального забезпечення. Відповідно до цього в неї входять акти, що регламентують фінансове забезпечення, управління і організацію роботи в даній сфері, а також умови надання і розміри виплат і послуг.

Система актів про фінансову базу соціального забезпечення відображає, в основному, своєрідне „притягнення“ і „розхід“ засобів спеціальних фондів (державного соціального страхування, централізованих фондів державного бюджету, соціального страхування і забезпечення членів колективних господарств.).

В систему актів про управління і організацію роботи в сфері соціального забезпечення включені акти, що встановлюють повноваження органів державної влади і державного управління (загальної компетенції по управлінню соціальним забезпеченням), а також акти, що закріплюють компетенцію, структуру і порядок діяльності органів соціального забезпечення, інших державних і громадських органів, що беруть участь в управлінні соціальним забезпеченням і його здійсненні [13, 31].

Найбільш значну частину системи законодавства про соціальне забезпечення складають акти про види забезпечення, що утворюють цілу систему, її внутрішніми підрозділами є підсистеми законодавства про пенсії, утримання, соціальне обслуговування. Наприклад, основу підсистеми законодавства про пенсії складають закони щодо державних пенсій і закони про утримання. Вказані підсистеми, як відносно самостійні системи, діляються на елементи: інститути законодавства про пенсії за віком, за інвалідністю і т. д.

Всі елементи горизонтальної структури, починаючи з нормативного припису, знаходяться у взаємодії, доповнюючи і обслуговуючи один одного [11, 25]. Так акти про фінансування допомагають утворенню фінансової бази соціального забезпечення; акти про управління визначають місце і роль органів держави і суспільних організацій у здійсненні соціального забезпечення; акти про види забезпечення враховують особливості фінансування і управління в сфері соціального забезпечення.

Вертикальна структура законодавства про соціальне забезпечення дозволяє диференціювати акти даної галузі згідно їх юридичної сили.

Розрізняють наступні структурні частини (підсистеми): законодавчі акти; нормативні акти вищих виконавчих і законодавчих органів державної влади; відомчі нормативні акти; акти місцевих органів державної влади і державного управління.

Особливим законодавчим актом є Конституція України. В ній закріплені економічна основа, система соціальних заходів і права громадян, які забезпечуються вказаною системою.

В Основному законі також закріплені і соціально-політичні основи належного функціонування соціального забезпечення. Надзвичайно важливу роль відіграють ті статті Конституції, що фіксують права громадян на види соціального забезпечення. В ньому встановлені також юридичні гарантії здійснення громадянами своїх прав на різні види соціального забезпечення.

Підсистема законодавчих актів включає також акти, видані на базі Конституції і у відповідності. До їх числа відносяться законодавчі акти щодо пенсійного обслуговування.

Підсистему нормативних актів вищих виконавчих органів державної влади створюють підзаконні акти уряду. Вони деталізують правила щодо норм і видів соціального забезпечення, встановлені законами і передбачаючи нові види і правила забезпечення, розширюють сферу дії вже існуючих норм на інші категорії осіб, регулюють організацію роботи органів соціального забезпечення. До числа основних актів подібного типу відносяться різного роду положення та інструкції. Але на сьогодні необхідно усунути таку негативну тенденцію, коли підзаконний нормативний акт підміняє положення законів.

В підсистему відомчих нормативних актів включені акти міністерств і відомств. Це перш за все акти органів, котрі вказують функції по управлінні соціальним забезпеченням, накази, інструкції, розпорядження міністрів і керівників відомств. Нарешті, підсистема актів місцевих органів державної влади і державного управління містить рішення Рад народних депутатів, рішення і розпорядження їх виконкомів з питань соціального забезпечення.

Підсистема ієрархічної структури законодавства про соціальне забезпечення тісно взаємопов'язана. Центром структури є підсистема законодавчих актів, що встановила основи правового регулювання в даній сфері життя суспільства. Акти нижчого порядку розвивають і конкретизують норми, вміщені в законодавчих актах, сприяють їх виконанню. Так соціальне забезпечення дістало розвиток в законах. На роз'яснення названих законів прийняті положення, інструкції, роз'яснення і т. д. Тут відношення субординації, визначені юридичною силою актів.

В залежності від предмета регулювання застосовуються акти різної юридичної сили.

Територіальна структура законодавства про соціальне забезпечення відображає зріст даної галузі законодавства, виходячи

із форми нашої держави, в співвідношенні з чим розрізняються акти. Взаємодія цієї підсистеми з горизонтальною і ієрархічними підсистемами виникає на різних рівнях.

В науковій літературі склалося декілька концепцій поняття форм соціального забезпечення, з яких найбільше розповсюдження отримали концепції непрацездатності і аліментарності.

Автори першої концепції рахують, що соціальне забезпечення охоплює дані допомоги за рахунок громадських фондів споживання лише непрацездатним особам. Але ознаки непрацездатності, на наш погляд, не дозволяють відмежувати соціальне забезпечення від інших видів розподілу з вказаних фондів лише тому, що нерідко з них забезпечуються і працездатні громадяни. Крім того, якщо рахувати, що забезпечення призначено виключно для непрацездатних, до таких прийдеться зараховувати всіх осіб, що користуються його послугами, незалежно від їх працездатності і віку (пенсіонери за віком, вислугою років).

На думку представників концепцій аліментарності головною ознакою соціального забезпечення є його аліментарний (соціально-аліментарний) характер. Вони включають в зміст даного поняття забезпечення в старості і при непрацездатності, турботу про матір і дитину, медичне обслуговування і лікування. При цьому аліментарність розуміється як обов'язок держави надати забезпечення у встановлених випадках дії і як із сторони утримувачів пенсії, пільг і інших видів забезпечення.

Концепція аліментарності відбиває деякі риси соціального забезпечення. В цей час не можна не побачити слабкі місця. Крім того, якщо зрозуміти аліментарність як юридичний спосіб побудови відносин між органами забезпечення і громадянами, то виявиться, що по цій рисі неможливо відділити соціальне забезпечення від інших видів розподілу з загальних фондів споживання. Нарешті в концепції аліментарності недостатньо обґрунтований зв'язок соціального забезпечення з працею.

Виявляється, щоб зрозуміти сутність соціального забезпечення, встановити його характерні ознаки, необхідно розглядати його з огляду на форми задоволення потреб громадян із загальних фондів споживання.

Особисті потреби задовільняються за допомогою індивідуальної і колективної форми розподілу, які присутні в розподілі загальних фондів споживання [9, 15]. На цих позиціях стоїть такий дослідник теоретичних питань, як М. Й. Сестров.

Соціальне забезпечення складає ту частину комплексу розподілу із централізованих фондів споживання, в рамках якої від-

бувається задоволення потреб через індивідуальну форму. Історична ознака індивідуальної форми розподілу надання матеріальних цінностей полягає в забезпеченні громадян у вигляді відповідних грошових виплат (пенсій і пільг). Вони використовуються на розсуд тих, хто їх отримує, і входять до складу так званих приватних прибутків. По цій ознаці соціальне забезпечення охоплює пенсії, пільги, допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності і пологах, допомоги на дітей [1, 29]. Послуги матеріального характеру індивідуалізуються не прямо, а через колективну форму і при цьому якби припускається, що споживач отримав додатковий прибуток, який він може використовувати тільки на свій розсуд (середня, середня спеціальна і вища освіта, медичне обслуговування, фізкультура та спорт, культурне обслуговування). Разом з тим є види виплати та послуг з загальних фондів споживання, які мають риси як індивідуальної, так і спільної форми задоволення потреб (забезпечення житлом, забезпечення стипендіями, соціальне забезпечення). Забезпечення житлом здійснюється на специфічних началах: безкоштовне надання житлових приміщень та сплатне користування ними, чим вже істотно відрізняється від соціального забезпечення. Мета надання студентам стипендії – матеріальне забезпечення, з метою створення умов для середньо-спеціальної освіти або вищої освіти. Тому відносини по стипендіальному забезпеченню входять в другу частину комплексу розподілу з загальних фондів споживання, приєднуючись до відносин по освіті.

Природа відносин по соціальному обслуговуванню достатньо складна. Ряд її видів володіє ознакою спільної форми задоволення потреб (утримання в будинках-інтернатах, професійне навчання інвалідів та ін.), однак не можна не враховувати, що соціальне врегулювання надається за рахунок засобів, виділених на соціальне забезпечення. Крім того, єдиними для пенсій і пільг є суб'єкти забезпечення. Тому соціальне обслуговування виконує ті ж завдання, що загальне і соціальне забезпечення, історично тяжіє до нього і входить в його склад.

Таким чином, соціальне забезпечення охоплює надання пенсій всіх видів, пільг по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах, по догляду за дитиною, на дітей, на поховання, обслуговування інвалідів, пенсіонерів (утримання в будинках-інтернатах, професійне навчання і трудове працевлаштування інвалідів, протезування інвалідів і забезпечення їх засобами пересування, пільги інвалідам і ін. пенсіонерам).

Форми соціального забезпечення характеризуються наступними основними ознаками: 1) це система суспільних відносин, які

складаються при задоволенні з централізованих суспільних фондів, використання особливих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу; 2) вони здійснюються державою і за рахунок суспільства; 3) форми соціального забезпечення подаються за місцем оплати за працю, або доповнення до неї; 4) вони надаються в випадках старості, тимчасової, або постійної втрати працездатності, втрати годувальника та інших випадках встановлених законодавством, які тягнуть за собою втрату або зниження заробітку, або прибутку, підвищення втрати або перешкоджають трудовій діяльності громадян; 5) в сфері форм соціального забезпечення діють свої закономірності [12, 18–24].

Поняття специфічних закономірностей, які діють у сфері соціального забезпечення, не знайшли жодного відображення в літературі. Одні автори вважають, що матеріальні блага та послуги в соціальному забезпеченні розподіляються безеквівалентно [4, 13, 31], за думкою інших, тут в відбитому вигляді проявляється дія праці. Вважається, що обидві ці позиції потребують обговорення [5, 82].

Соціальне забезпечення є системою конкретних форм розподілу матеріальних благ, закономірністю функціонування, яка складається під впливом не тільки економічних, а й соціальних та політичних фактів. Забезпечення багатодітних та одиноких матерів, інвалідів з дитинства і інших осіб, що не мають права на пенсію, виробляється безеквівалентно. При цьому соціальне забезпечення виконує або завжди соціальне, або соціально-демографічне завдання. Інша справа надання пенсій, допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та ін. Тут в наявності взаємозв'язок соціального забезпечення і суспільного виробництва, однак вони відрізняються від зв'язків між працею і оплатою. В даному випадку враховується соціальний фактор – прагнення суспільства не тільки стимулювати робітника, але й забезпечити його в період хвороби і при виході на пенсію забезпечити пропорційно прибутку, отриманого за працю [14, 33].

1. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР.– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 28–29.
2. Афанасьев В. Г. Системность и общество.– М.: Политиздат, 1980.– С. 74.
3. Батыгин К. С. Развитие основных форм социального обеспечения в свете новой Конституции СССР // Сов. Гос. Право.– 1979.– № 3.– С. 19–24.

4. **Иванкина Т. В.** Проблемы правового регулирования распределения общественных фондов потребления.– Л.: Изд. ЛГУ, 1979.– С. 13, 31.
5. **Иванова Р. И., Тарасова В. А.** Предмет и метод гражданского права социального обеспечения.– М.: Изд. МГУ, 1983.– С. 82.
6. **Ланцев М. С.** Социальное обеспечение в СССР. (Экономический аспект).– М: Экономика, 1976.
7. **Максимовский В. И.** Управление социальным обеспечением в СССР.– М.: Юридическая литература, 1974.– С. 10–11.
8. **Поелнина С. В.** Теоретические проблемы системы советского законодательства.– М.: Наука, 1979.– С. 38.
9. **Сестров М. И.** Основы функциональной теории организации (философский очерк).– Л.: Наука, 1972.– С. 15.
10. **Симоненко Г. С.** Конституционные формы социального обеспечения в СССР // Сов. Гос. право.– 1979.– № 10.– С.131.
11. Система советского законодательства / Под ред. **И.С. Самощенко.**– М.: Юридическая литература, 1980.– С. 25.
12. Советское право социального обеспечения: Учеб. пособие / Под ред. **Зайкина А. Д.**– М.: Изд. МГУ, 1982.– С. 18–24.
13. **Фогель Я. М., Виноградова З. Д.** Правовая система социального обеспечения.– М.: ВНИИ Центр, 1983.– С.31.
14. **Хаббиби Р.** Об экономических функциях общих фондов потребления // Экон. Науки.– 1975.– № 5.– С. 33.
15. **Шайхатдинов В. Ш.** Теоретические проблемы советского права социального обеспечения.– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1986.– С. 18–21

ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Загальнотеоретична характеристика прав людини. Права людини взагалі і права людини в сфері соціального забезпечення зокрема. Міжнародно-правові стандарти щодо прав людини у сфері соціального забезпечення. Конституційне закріплення права людини на соціальне забезпечення, право на здоров'я. Право на виконання особистих обов'язків. Право на материнство. Право на дитинство. Право на пенсію. Право на страхування. Право на належний рівень життя. Право на піклування. Співвідношення прав людини у сфері права соціального забезпечення з обов'язками в даній сфері соціального захисту як найважливіша умова досягнення стабілізації у суспільстві. Через соціалізацію прав людини до благополуччя та стабільності в державі. Стан проблем в юридичній літературі.

Погляди на права людини – як з історичної точки зору, так і сьогодення відбивають широкий спектр поглядів суспільства: від правового нігілізму до правового ідеалізму, від анархії до правової держави, від обмеження прав та свобод до всезагальної демократії.

У житті склалось так, що людські інтереси завжди брали гору над державними в будь-якій сфері: чи в політиці, чи в економіці, чи в праві. Чому? Причина в самому житті. Будь-кому: народу, нації чи окремій конкретній людині притаманні прагнення здобути (або мати) такі цінності, котрі б повністю задовольнили їх потреби. Реалізація деяких цінностей є вирішальною умовою при здійсненні особою своєї діяльності – законної чи незаконної. Це тому, що людина прагне знайти джерело права у психологічних, економічних, а найголовніше – у соціальних глибинах розвитку суспільства, тобто в реальних діях чи вчинках. А вже соціальні чинники повинні бути закріплені в законодавстві у вигляді прав та свобод громадян, та й не тільки «громадян», а й інших осіб, незалежно від того – особа з громадянством чи без громадянства.

Отже, настав час поставити законодавство на службу людині, повернути право до людини, зробити право гарантом людських потреб. Це можна зробити, тільки закріпивши та відтворивши основні права та свободи людини. Розпочати слід, перш за все, з основних прав людини в галузі соціального забезпечення. Чому саме і цього? Тому, що, з одного боку, час великих можливостей та ще більших надій закінчується, а з іншого – виникає ситуація, в якій можна зіпсувати вже в зародку багато справ. Вважається, що ми нібито заклали основу, фундамент державності і будуємо наш спільний дім. Проте бачимо, що будівля дає тріщини, бо помилки були зроблені з самого початку, і ми «пожинаємо плоди» власної недбалості та халатності, подекуди страху та лицемірства, нерішучості та пасивності. Зволікати далі час є помилкою, яка може привести до нового розпаду, до важких наслідків, до трагедії.

Три сходинки на порозі нашого спільного дому – Земної кулі, на яких три людські постаті, взявшись за руки, ніби підносяться до сонячного саява, – така емблема всесвітньої конференції з питань соціального розвитку, що відбулась у Копенгагені. Документи, що обговорювались тут, повернули питання глобального розвитку цивілізації обличчям до людини. Проблеми бідності, безробіття, різкого соціального розшарування та екологічних криз актуальні для України та інших країн з перехідним станом економіки, а також для тих країн, що їх звикли називати «третьім світом». Немає потреби доводити, що такий стан у суспільстві пов'язаний безпосередньо з порушенням основних прав людини, перш за все з порушенням невід'ємного права кожної особистості на гідне життя у дружньому середовищі.

Отже, назріла необхідність провести соціалізацію права, тобто повернути закони обличчям до людини шляхом закріплення основних природних прав в галузі соціального забезпечення. Це, перш за все, пояснюється типовими проявами кризових явищ, які охопили наше суспільство в процесі реформи фундаментальних економічних, політичних та духовних основ суспільства. Юридичні та організаційні принципи, які закладені в основу діяльності, та й взагалі в наше життя, вступили в серйозні протиріччя з новими соціально-політичними реаліями. На одному боці цих реалій – зростаюче усвідомлення невід'ємних прав людини і громадянина, сфера яких виявилась ширшою, ніж було прийнято вважати ще вчора, а з другого боку – загострення соціальної напруги і, як крайній її прояв, – швидке розшарування населення, та те швидший ріст злочинності, поєднаний з негативними змінами її якісних характеристик.

Як бачимо, потрібно встановити прямий зв'язок – між правами людини та соціальною політикою держави історично склалося так, що цей зв'язок, принаймні, був двояким. З давніх-давен політики стверджували таку систему, котра в основному служила їх інтересам. Ідол закону у свідомості людини швидше асоціювався не з правами та свободами, а з обов'язками.

Розглядаючи вплив прав та свобод людини у сфері соціального забезпечення на повсякденне життя суспільства, не можна забувати і про те, що в будівництво основ Української незалежної держави ми заклали добробут людини. На порозі третього тисячоліття в Україні докорінно змінюються політичні та соціально-економічні відносини, а також система соціальних цінностей і це – не примха долі, не здійснення добрих побажань. Це є результатом дії об'єктивних процесів, що керують життєвими законами, на які завжди треба зважати. Але враховуючи весь вир проблем, що охопив нашу країну, яка тільки встала на шлях забезпечення основних прав людини, потрібно, насамперед, звернути увагу на ті права людини, які її захищають, надають можливість відчутти безпеку з боку держави в період політичних баталій, економічних криз, правового хаосу та соціальної незахищеності. Мова, звичайно, йде про права людини у сфері соціального забезпечення. Але є помилкою зводити їх тільки до підтримки знедолених, пристарілих та ін.

Зрозуміло, всі верстви населення повинні бути економічно і морально захищені. Але як цього досягти? Звичайно, шляхом утвердження міжнародно-правових стандартів щодо прав людини. І це буде найважливішим гарантом досягнення стабілізації у суспільстві. Адже безліч міжнародних організацій присвятили свою роботу соціальному забезпеченню людини за допомогою прийняття з цього приводу міжнародних документів. Щоправда, не можна стверджувати, що все досконалим в суспільному захисті і за кордоном. Є й там свої недоліки. Проте, ставши на шлях побудови свого національного права, ми повинні враховувати досвід розвинутих країн, а також робити все можливе для злиття міжнародно-правових актів з внутрішньодержавними законами. І першим кроком на цьому шляху повинно бути відбиття в нашому законодавстві і реалізація на практиці тих норм щодо прав людини, які захистять їх від природних катаклізмів, ринкового упередництва, примх економіки та політики, у разі нещасного випадку та казусів долі.

Враховуючи юридичну базу, яка сформувалась багато років тому, беручи до уваги теорію та практику юриспруденції, взявши за основу міжнародно-правові акти, можна виділити такі

основні права людини у сфері соціального забезпечення: право на гідний людський спосіб існування, право на відсутність дискримінації, право на життя, право на адекватний рівень життя, право на сімейне життя, право на ефективний захист, право на рівний доступ до громадських послуг, право на достатній соціальний захист, право на необхідний рівень грошових витрат, право на їжу, право на пенсію і право на рівну оплату за приватну роботу, право на відпочинок та дозвілля, право на здоров'я та ін. (адже передбачити всі права людини в разі нещасних випадків неможливо).

Виходячи із світового правового потенціалу, ми пропонуємо для досягнення стабілізації у суспільстві забезпечити такі права людини у сфері соціальної захищеності: право на усунення розбіжностей між внутрішньодержавним законодавством і міжнародно-правовими актами на користь останніх, право на достатній соціальний захист незалежно від статусу особи, право на забезпечення необхідного рівня грошових виплат людям, котрі цього потребують, право осіб, котрі не зайняті на ринку праці і не мають ніяких засобів до існування, отримувати достатню допомогу відповідно до їх конкретного становища, право осіб, які виходять на пенсію, на користування засобами, які б забезпечували їм необхідний рівень життя, право особи, яка фактично пенсійного віку, але не має права на пенсію або не має інших засобів до існування, на грошові засоби, на медичну і соціальну допомогу відповідно до потреб, право без обмеження користуватися системою охорони здоров'я, що існує в державі, право на гарантований рівень ресурсів відповідно до людської гідності, право допомоги у соціальній інтеграції осіб, які законно проживають на території держави, та інтеграції на ринку праці тих, хто здатний займатися активною діяльністю, право забезпечення незайнятих працівників, які перестали працювати в кінці свого непрацездатного життя або змушені перервати свою діяльність через хворобу, нещасний випадок, народження дитини, інвалідність або безробіття, – адекватним заходом, встановленим у вигляді грошових виплат або іншим помічним чином та ін.

Необхідно також забезпечити право на людське ставлення з боку чиновників та різного роду осіб, що повинно включати в себе такі норми, як: чесність, доступність, максимальну діловитість, стимулювання, обов'язковість, оптимальність, захищеність, індивідуальний підхід, а також інші людські чесноти.

Звичайно, утверджуючи основні права у сфері соціального забезпечення, слід підкреслити – всі вони повинні бути спрямованими на людину, її захист. І тільки тоді, коли людина впевнена

в своїй захищеності, коли вона знає, що, у разі потреби, їй завжди придуть на допомогу, забезпечать найнеобхіднішим і подбають про її завтрашній день, тільки тоді можна сказати – право соціального забезпечення зробило все на шляху гарантування основних прав людини, на шляху досягнення її добробуту, благополуччя, а отже – на шляху досягнення стабілізації у суспільстві в цілому.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Історико-теоретична характеристика соціального забезпечення, поняття та ознаки історичного етапу розвитку права соціального забезпечення, етапи становлення права соціального забезпечення, соціальне забезпечення в додержавному суспільстві. Соціальне забезпечення в рабовласницькій державі. Соціальне забезпечення феодального типу. Соціальне забезпечення в період розвитку капіталу. Право соціального забезпечення перехідного періоду. Право соціального забезпечення на сучасному етапі. Концепції розвитку права соціального забезпечення. Минуле та майбутнє в соціальному забезпеченні: єдина основа, різні підходи. Стан проблеми в юридичній літературі.

Ще з давніх-давен у кожної людини відношення до працездатних було і буде різним. На це існує ряд об'єктивних і суб'єктивних причин.

На зорі зародження людства ставлення до хворих, пристарілих у різних народів та на різних етапах було неоднакове, а звідси принципи їх утримання були різнобічними.

Під час зародження первіснообщинного ладу людина в силу об'єктивних обставин забезпечувала собі мізерне існування. В силу слабкого розвитку виробничих сил, суспільство цього періоду не могло забезпечити належне утримання непрацездатних членів родини. Фактично хвора людина чи людина похилого віку була приречена, так як не могла сама себе забезпечити всім необхідним, адже існував принцип самозбереження. І ще одне: своє брали закони природи, і такий закон як „виживає сильніший“, наприклад як пише В. Ефрімсон: що нас не повинно дивувати як в незвичайних умовах у дикунів виникали звичаї знуцання з безпорадних пристарілих, як з таких, що обтяжують общину, непотрібних споживачів засобів існування [2, 201].

Але можна стверджувати категорично, що при первіснообщинному ладі не було шанобливого ставлення до непрацездатних. Прикладом може бути общинне утримання, яке на зорі

людства розповсюджувалося на вагітних жінок, матерів, а також тих, котрі зайняті доглядом за дітьми. У зв'язку з цим можна погодитись з такими авторами як Р. І. Іванова та В. А. Тарасова, які дійшли до висновку, що тимчасова непрацездатність викликана народженням дітей, необхідністю догляду за малюками і відсутністю певного рівня працездатності у дітей, були першими соціальними умовами для існування особливого механізму розподілу їжі не в обмін на затрачену працю [3, 8].

Проте в даний період часу таке утримання не було проявом сьогоднішнього соціального забезпечення, а визначалось тільки біологічним законом виживання та примноження. Тобто в основі лежало не милосердя, не повага, не обов'язок совісті, а, як пишуть Р. І. Іванова та В. А. Тарасова, рефлексорні почуття. Дане положення підтверджується і тим, що від пристарілих та хворих працездатні члени роду, племені звільнялися з безпощадною жорстокістю або під виглядом жертвоприношення залишали на стоянках і тим самим приречували їх на голодну смерть [4, 23].

К. А. Гальвецій так описував звичаї цієї епохи: „Наприкінці зими, коли нестаток харчів змушує дикунів залишати хатини, і голод гонить їх на полювання за новими припасами, деякі племена перед відправленням збирають і примушують пристарілих підніматися на дерева, які вони потім трясуть, більшість пристарілих падають з дерев і їх негайно вбивають“ [1, 80].

Але час іде вперед, людство вдосконалюється, отже, змінюється відношення до непрацездатних. Людина винайшла вогонь, його потрібно було підтримувати, а тому старі та менш працездатні люди знаходять собі притулок біля вогнища, жінки по догляду за вогнем.

А звідси з'явилась користь від цих людей. Не можна забувати і про досвід. Народна мудрість каже: „Стара людина – мудра людина“. І тому наші найдавніші предки могли використовувати їх як передавачів життєвого досвіду. Пристарілі у багатьох племен почали займати ведуче місце у керівництві. Отже, поряд з утриманням жінок, первісні люди стали утримувати пристарілих. Почали з'являтися норми життя, поряд яких і норми по соціальному утриманню, такі як: ділитися всім з членами племені, дотримуватися усіх умов щодо їжі – не їсти того, що належить віддавати пристарілим та іншим [4, 24].

Виходячи із принципів соціального забезпечення – це був перший тип соціального утримання, побудований на засадах турботи про непрацездатних, але без врахування праці для роду або племені.

Тогочасне соціальне утримання надавалось особливому колу осіб і дітям, вагітним жінкам, що доглядали за дітьми, хворими та пристарілими. І що найосновніше, вже тоді був вироблений принцип, який навіть і на сьогодні є чи не найактуальнішим: це утримання у необхідному об'ємі, хоча пристосовуючи його до тогочасних умов, цей принцип дотримувався, як необхідний об'єм, достатній для збереження життєвої діяльності [7, 60].

Звичайно ж, відповідно до рівня розвитку тогочасних виробничих відносин. Все це зводилось до найпримітивнішого: виділення продуктів харчування та надання житла. Але вже тоді, а зараз це неможливо не відмітити, були вироблені принципи, що підкреслювало не хаотичність та випадковість, а систему та закономірність. Цими принципами були: цільова направленість; чітке визначення кола забезпечуваних осіб; необхідний життєвий об'єм; відсутність еквівалентності затраченої праці, і реальність, і колективізм, і обов'язковість.

Поступово відмирає матріархат, розвивається патріархальна сім'я. А отже, втрачає свою силу обцине утримання і швидко набирає обертів сімейне забезпечення, яке поступово переростає в так званій „патронат батька“, а пізніше власника, у поєднанні в наступному з приватною благодійністю, а пізніше і державним притулком, і нарешті – соціальне забезпечення проявляється у формі колективної взаємодопомоги. Але це пізніше.

А поки що розвиток виробничих сил, поява приватної власності, розпад суспільства на різного роду верстви населення, а звідси можливість присвоєння результатів чужої праці привело до змін принципів, форм та методів догляду за непрацездатними членами суспільства. І ще одне, на чому потрібно зробити наголос: з'явилися правові засоби захисту вищеназваних індивідів. Але все ж таки і про це не можна не згадати, в основі лежало не милосердя, хоча і воно також було характерне, а все ж таки, щось інше. А що саме, зараз ми спробуємо розібратися. В світі тогочасного ладу раб відносився до речей, які характеризувалися такою властивістю, як здатність до дармової праці. Він представляв певну цінність для свого власника лише, будучи працездатним. Коли ж раб ставав безпомічним, подальше його існування повністю залежало від його господаря. Фактично раб був приречений. Тобто про такі принципи соціального забезпечення, щодо раба не може бути й мови.

В іншому становищі знаходилися вільні люди. Хоча і про їх соціальний захист нам мало що говорять історичні джерела.

В стародавньоіндійському історичному джерелі „Законах Ману“ тільки декілька статей присвячено утриманню непрацездат-

них. Так в главі 4 ст. 84 зазначено: „Діти, пристарілі, бідні та хворі повинні рахуватися володарями атмосфери...“ В главі 8 ст. 28 вказується, що „Необхідно встановити опіку для жінок, бездітних, тих що залишилися без сім’ї, для дружин та вдів, які вірні чоловікам, а також для хворих“.

Поряд з державним утриманням тогочасний лад знав і таку форму як приватне забезпечення, побудоване на принципах взаємовиручки, взаємодопомоги і утримання за рахунок внесків членів певних організацій для підтримки життєдіяльності хворих, пристарілих і покалічених. Прикладом може бути Спілка будівників храму Соломона в Іудеї, яка існувала ще в XI ст. до н. е., або Колегія взаємодопомоги для середніх та бідних верств вільного населення Риму в першому столітті до н. е.

Видається за необхідне виділити такий принцип соціальної політики рабовласницької держави, як принцип звільнення від повинностей, податків та мит сімей, годувальники яких загинули у військових подіях. У Вавілоні були встановлені, поряд з цим, пайки вдовам та сиротам.

Рівень забезпечення, який у великій мірі і так залежав від імператора, був дуже низьким і не забезпечував прожиткового мінімуму. Більше того, при рабовласницькому ладі наявними є повернення до ранніх звичаїв первіснообщинного суспільства, але на більш людській основі.

Підводячи ризику під тільки поверхневим оглядом соціального утримання до нашої ери, можна виділити наступні принципи соціального забезпечення: це соціальне утримання за рахунок державних та недержавних фондів; обов’язкове утримання сиріт, жінок з дітьми та сімей, годувальники яких загинули під час військових дій; принцип взаємовиручки та взаємодопомоги; принцип звільнення від окремих повинностей податків та мит окремих суб’єктів утримання; принцип безеквівалентності затраченій праці; принцип утримання в необхідному об’ємі; принцип цивільної поправимості, принцип чіткого визначення кола забезпечуваних осіб, принцип реальності, принцип договірної основи та інші принципи, котрі і є зараз актуальними.

В юстиніанових пандектах утримується два положення, які відносяться в якійсь мірі до даної проблеми. Так, в ст. 1, 25, 4 говориться: „Тілесне і душевне здоров’я може мати вплив на правоздатність. Внаслідок цього, крім видозмін правових відносин, деякі особи, фізичні органи яких недостатні або паралізовані, повинні бути захищені представниками або опікунами“.

Проте по змісту попередніх пандектів ця норма направлена на захист приватної власності, яку особи, що страждають вказани-

ми недоліками, не можуть оберігати належним чином. Така опіка здійснювалась в інтересах тільки майнових верств населення, а не людей праці.

Виходить, як в Афінах і в Древньому Римі, так і в Індії, існував інститут опіки і піклування для майнових верств населення.

Тепер щодо нашої ери.

В рабовласницькому суспільстві здійснювались забезпечення поранених воїнів, що залишили військову службу. Частіше всього таке утримання було в виділенні земельних ділянок. Так і в I–III ст. воїни-ветерани при виході в „почесну відставку“ отримували диплом про привілеї. Серед них був привілей, який полягав в тому, що вони і члени їх сімей звільнялися від усіх державних податків і торгівельного мита, а також повинностей. У Вавілоні були встановлені військові пайки вдовам і сиротам. Існування деяких державних форм матеріального забезпечення воїнів-інвалідів і воїнів-ветеранів було обумовлене тим, що однією з головних функцій рабовласницької держави була військова. Безперервні війни з метою захоплення території і грабунку інших народів вимагали утримання великої армії. Для її численного поновлення необхідні були і деякі стимулюючі міри по відношенню до старших і понівечених воїнів. Слід підкреслити, безумовного права на утримання воїни, вдови і сироти не мали. Його реалізація цілком залежала від волі імператора. Зміна імператора частково приводила до утримання названими категоріями осіб, так як новий імператор не рахував себе зобов'язаним виконувати розпорядження попередника. По своїй суті ці виплати виступали у вигляді права-привілегії, яке носило нерівноважений характер і не було обов'язком держави.

При рабовласницькому способі виробництва для основної частини трудового народу не існувало безеквівалентного забезпечення як обов'язка держави. Більше того, при рабовласницькому ладі видно повернення до ранніх звичаїв первісних дикунів, але більш на нелюдській основі. Якщо при становленні первіснообщинного ладу ці звичаї були об'єктивністю через нерозвинені виробничі сили, то в рабовласницьку епоху непрацюючі члени суспільства були по суті залишені засобів на існування в зв'язку зі скупченням засобів виробництва і засобів існування в руках одного класу – класу рабовласників.

Чи з'явилися які-небудь форми матеріального забезпечення пристарілих і непрацездатних при феодалізмі? Звернемося до основних правових джерел цієї епохи.

„Руська правда“ – одне з перших найбільш повних узаконень російської феодальної держави, не містить ні однієї норми, що

має відношення до проблеми матеріального забезпечення пристарілих, сиріт, непрацездатних.

В „Судебнику 1589 р.“ міститься лише одна стаття (с. 193), що відноситься до вивченої теми. В ній визначалося майнове положення бездітної вдови, яка залишалася без годувальника-чоловіка в результаті його смерті, бездітна вдова, що лишилася без годувальника, мала право на отримання назад приданого, і, крім того, їй виплачувалося так зване „політне“ по дві гривні на рік [8, 407]

На думку Копанева А. І. „політне“ – це не пенсія в зв'язку з втратою годувальника, а плата вдові за роки, проведені в шлюбі [8, 407]. З таким трактуванням можна не погодитися. За своїм характером „політне“ – це особлива різновидність утримання бездітної вдови, яка, не дивлячись на оригінальність методу підрахунку, все-таки ближче до правової природи пенсій на випадок втрати годувальника, а не до компенсаційної виплати за роки заміжжя.

Дальший розвиток феодальних відносин в Росії середини XVII ст. було відображено в Соборному Укладенні 1649 року [10], в якому тільки закріпленню панівних форм феодальної власності, правам феодалів на вотчини і помістя і зв'язані з ними привілеїями присвячено 175 статей. Серед правових нововведень Укладення 1649 р. слід відмітити появу такого інституту права спадкоємства, як прожиток, тобто частина помістя, що виділяється після смерті його власника на утримання вдови, пристарілих батьків і неповнолітніх дітей. Прожитку в Укладенні 1649 року присвячено 17 статей.

Поява цього правового інституту була обумовлена двома основними причинами, необхідністю дальшого закріплення класових прав дворян на помістя і згладжування тим самим різниці між правовим положенням вотчини і помістя, необхідністю забезпечення вдів і дітей-сиріт дворян, які загинули на війні, земельними наділами як джерелами існування, оскільки помістя видавалось дворянам за службу і жінки не могли їх наслідувати.

Право на отримання прожитку мали вдови, залишені як з малолітніми дітьми, так і бездітні. Розмір прожитку (садиба і земля до неї) залежали від величини окладу [6] і причин смерті голови сім'ї. В 16 ст. на стор. 31–32 Укладення 1649 р. сказано, що якщо голова сім'ї був вбитий в битві, то з 100 четвертин складу належало 20 четвертин жінкам, 10 – дочкам. Якщо годувальник помер в полку на державній службі, то жінкам належало 15, а дочкам 7 четвертин зі 100 четвертин складу. Якщо

ж дворянин помер вдома, поза службою – жінкам виділялось 10 четвиртин, а дочкам – 5 [5, 69–74].

В Укладенні 1649 року міститься норма про другу різновидність прожитку. Так в 16 ст. на с. 8 закріплювалось право дворян на отримання помістя в об'ємі повного складу у випадку відставки від служби по старості або поранення і при відсутності прямих спадкоємців.

В цей же період отримав розвиток такий вид договірної угоди, як здавання помістя в „пожити“, тобто в користування родичам, які приймали на себе зобов'язання пожиттєво утримувати хазяїна помістя. Така угода оформлялась „складочним записом“, реєструвалась в Помісткому наказі і тільки з цього часу набувала юридичну силу.

Аналіз наведених норм Укладення 1649 р. дозволяє зробити висновок, що інтереси дворян, бояр, думних дяків, стряпчих і т. д., верств майнових і служилих станів були достатньо захищені при виході у відставку з державної служби по старості, внаслідок поганого стану здоров'я, так як і інтереси членів їх сімей у випадку смерті годувальника.

Проте Соборне Укладення 1649 р. не містить ні однієї норми матеріального забезпечення по старості, при втраті працездатності і втраті годувальника селян і наймитів – цих двох найбільших верств населення феодального суспільства. Як відомо з прийняттям Укладення 1649 р. відбувся процес перетворення селян і наймитів в органічність феодала на селянина, на відміну від власності рабовласника на раба, свобода якого ніколи не була повною, його правове положення наближалось до положення раба.

Селянин представляв інтереси для феодала тільки як робоча сила. Ставши хворим чи немічним в старості, він повністю залежав від милостині, благодійництва господаря. Інтереси сім'ї селянина не приймались до уваги. Матеріальне забезпечення пристарілих і інвалідів, дітей-сиріт з числа бідніших верств населення (общинних посадських людей, обкладених податками і повинностями) здійснювалось або в рамках родинних, сімейних відносин, або шляхом збору милості, або шляхом благодійництва купців і багатих ремісників на утримання сирітських притулків і будинків-богоділень.

Служилі люди, які знаходились на державній службі (городові козаки, стрільці, пушкарі, солдати, яміщики, псарі і т. п.), отримуючи хлібну і грошову платню після залишення служби по старості або по хворобі, отримували із державної казни мізерну грошову, а найчастіше хлібну платню. Його отримання обу-

мовлювалось відсутністю земельних наділів і родичів, зобов'язаних перерахованим особам.

В період царювання Єлизавети в Росії був прийнятий Указ, згідно якого опіка над дітьми-сиротами, старцями і інвалідами лягла на приходи. Така опіка здійснювалася на кошти, отримані за рахунок особливого податку на користь бідних.

При Генріху XV в 1530 р. появилася така форма, як державна зневага, яка зумовлена не тільки на наданні допомоги біднякам, але й на системі каральних мір. Приклад покарання різкими пояснювався панівними класами тим, що бідність приходить по вині впавшого в бідність. Через те варто не тільки допомагати, скільки карати впавшого в бідність за його вину [9, 20].

Розвиток ремісничого виробництва в епоху феодалізму і функціонування. Таке страхування регламентувалося цеховими статутами і розповсюджувалося на членів цеху. Як правило, до страхових випадків відносились хвороби, інвалідність, старість, виробничі травми, смерть годувальника. Страхові фонди ремісничих цехів утворювались за рахунок внесків членів цеху, тобто самих ремісників.

Цехове страхування хоча і виступало в роль визначеної гарантії існування трудівників-ремісників на випадок втрати заробітку, але по суті було формою взаємного самозабезпечення.

Таким чином при рабовласницькому і феодальному засобах виробництва існувало 10 основних форм матеріального забезпечення пристарілих, вдів, дітей-сиріт і непрацездатних: утримання як право-привілеція, що надавалось майновим верствам населення і окремим категоріям воїнів, приватна благодійність, опіка і піклування, цивільно-правове забезпечення в рамках сімейних відносин по особливих видах угод або безпосередньо урегульоване законом, державна зневага до найбідніших верств населення, збір милості, цехове страхування і інші форми колективної взаємодопомоги, хазяйська влада рабовласника, феодала по відношенню до рабів, кріпаків і наймитів у вигляді подачки, доброчинства.

Не дивлячись на деякі розбіжності, що існували між перерахованими формами матеріального забезпечення (крім цехового страхування і інших форм самопомоги), соціально-правова суть одна – доброчинство, благодійництво, створене на пожертвування приватних осіб, господаря-рабовласника або феодала, родинних зв'язків або на допомогу держави. Навіть матеріальне забезпечення, що виступало як право-привілей майнових верств населення, було не обов'язком держави, а милістю того чи іншого правителя, царя, імператора.

Ні рабовласницькому, ні феодальному засобам виробництва не присутня державна функція матеріального забезпечення пристарілих, вдів, сиріт і непрацездатних. Правові шляхи регулювання цих відносин невід'ємні від відносин власності і її прерогатив державної влади. Із аналізу джерел рабовласницького і феодального права видно, що ці відносини регулювались, як правило, в рамках спадкоємницького права, або ж в якості додатку до регулювання відносин власності.

1. Гальвещий К. А. Об уме.– М., 1938.– С 80.
2. Ефримсон В. Родословная альтруизма.– М.: Новый мир, 1971.– № 10.– С. 201.
3. Иванова Р. И., Тарасова В. А. Предмет и метод гражданского права социального обеспечения.– М.: Изд. МГУ, 1983.– С. 8.
4. История государства и права зарубежных стран.– М., 1963.– Т. 1.– С. 23–24.
5. Маньков О. Г. Уложенис 1649 года: Кодекс феодального права России.– 1980.– С. 69–74.
6. Оклад дворянина – це земельний наділ помістя, розмір якого диференціювався в залежності від чину служилого чоловіка, місця служби і встановлювався в четвертинах: від 1000 до 10 четвертин. Треба розуміти, що часто оклад помістя включав і грошову винагороду, проте прожиток з нього не наховувався.
7. Полупанов М. И. Право социального обеспечения на современном этапе.– М.: Правоведение, 1972.– № 4.– С. 60.
8. Судебники XV–XVI в. / Под редакцией Грекова Б. Д.– М., 1952.– С. 407.
9. Тетерборн З. Р. Советское социальное страхование.– М., 1929.– С. 20.
10. Укладення 1649 р.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Міжнародний рівень стандартів: поняття та ознаки. Загальнотеоретична характеристика міжнародно-правових стандартів. Міжнародно-правові стандарти у сфері соціального забезпечення. Види та класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення, договори, що ведуть до більш високих стандартів соціального забезпечення, європейський соціальний стандарт. Європейський кодекс по соціальній безпеці. Міжнародна координація. Міжнародна гармонізація. Міжнародно-правові акти в галузі права соціального забезпечення, стан проблеми в юридичній літературі.

Потреба в міжнародно-правових стандартах у сфері соціального забезпечення вперше далася взнаки наприкінці 19 ст., коли індустріальні країни почали приймати трудове законодавство, яке підняло вартість праці, що мало наслідком погіршення конкуруючої спроможності тих країн, які не мали трудового законодавства. Економічна необхідність примусила їх радитися між собою, що причинило появу перших конвенцій, у яких держави давали зобов'язання іншим державам стосовно прав своїх власних громадян. Бернська конвенція 1906 р. проти праці жінок в нічну зміну, мала розглядатися, як перша багаторічна конвенція, що мала за мету захист соціальних прав. Багато інших конвенцій буде пізніше створено Міжнародною організацією Праці (МОП), то застосована в 1919 р. у той час як права людини (класичні) були визнані набагато раніше за соціальні права, саме останні першими знайшли відбиття в міжнародних правових нормах [1].

Так, наприклад, ще у Французькій Декларації 1793 року згадуються економічні та соціальні права. Автори того періоду (Тюрго – право на роботу, Джон Адамс та Бабеф – право на освіту та Пейн – право на пенсію за старістю) також наводили аргументи на користь того, що стало під назвою соціально-економічні права.

Зростаючу увагу до соціальних прав у 19 ст. супроводжувала причетність до соціальних та економічних проблем, породжених промисловою революцією. Ранні соціалісти були багато в чому зобов'язані Локу, після них з'явилися інші, які виступили проти лібералізму та доводили, що правами люди зможуть користуватися тільки у рівному суспільстві. Також мав вплив папський „*Perum No verum*“ 1891 р., який наголошував на приватний та соціальний характер власності. Він вимагав достатньої платні для працюючих, широкого розподілу промислової власності та створення установ, які б здійснювали для окремих осіб та особливо для сімей основну функцію власності: гарантування соціальної безпеки та свободи. Понад те, він доводив, що держава має обов'язок організувати соціальний устрій шляхом законодавчого втручання та активної економічної політики – так щоб можна було реалізувати вимоги соціальної рівності та справедливого розподілу. Конвенція свободи від злиднів президента США Рузвельта споріднена з цією ідеєю.

Хоча ВДПЛ 1948 року містила як громадські та політичні, так і соціальні, економічні та культурні права, дебати часів холодної війни знайшли відображення в розбіжності думок, щодо ролі держави в організації суспільства. Також відіграла свою роль дискусія про неможливість примусового надання соціально-економічних прав. Вона нарешті привела до розробки економічних, соціальних та культурних прав в окремому договорі. Ця подвоєність яка так ніколи і не була повністю обґрунтована – мала наслідки як для формування самих прав, так і для форми, яка набула вигляду наглядю.

Соціальні стандарти є багатогранними правами з кількома окремими вимірами стосовно зобов'язань держави захищати їх та сприяти їх розвитку.

Розподіл прав на два основні договори не був відтворений таким самим чином в інших Конвенціях про права людини. Міжамериканська Конвенція містить у так званому Сан-Сальвадорському протоколі 1988 року практично усі права, перераховані у МДЕСК, в КПЛ, а з іншого боку включено тільки положення про право на освіту. Інші соціально-економічні права увійшли до Європейського соціального статуту.

Слід зазначити, що за останні сорок років деяким правам приділялась окрема увага, особливо трудові права та права профспілок виграли від інтенсивного сприяння, наглядової роботи та досліджень МОП. Але, тільки в останньому десятилітті було приділено більше уваги іншим соціально-економічним проблемам, наприклад, право на їжу. Підкомісія КПЛ ООП провела

кілька досліджень соціально-економічних прав, включаючи дослідження містера Денайло Тюрка. Хоча те, що наприкінці XIX-го століття та на початку XX-го, були узгоджені міжнародні стандарти трудових, соціальних відносин, значна кількість їх увійшла до конституції Міжнародної організації праці (МОП), що є частиною Версальського договору (від 28.06.1919 р.) з того часу МОП ввела в дію понад 170 конвенцій, що окреслюють широке коло соціальних стандартів.

Деякі експерти дійшли висновку, що у такій формі ці положення не є юридично обов'язковими зобов'язаннями, проте, комітет з економічних, соціальних і культурних прав у своїх загальних коментарях дійшов висновку, що зобов'язання держав „робити кроки“ означає безпосереднє зобов'язання. Понад те. Комітет вважає, що такі кроки мають бути виваженими, конкретними та якомога точніше спрямованими на виконання зобов'язань, зазначених у договорі. Деякі положення договору мають більш детальний характер. Експерти стверджують, що держави порушують права людини кожного разу, коли вони навмисне не додержуються міжнародних мінімальних стандартів, що знаходяться у межах їх можливостей.

На регіональному рівні були підписані кілька конвенцій про стандарти соціально-економічних прав. Можна згадати такі з них: Європейський статус (1961), включаючи два протоколи (1988 і 1991), та Європейський Кодекс соціальної безпеки (1964), Сан-Сальвадорський протокол до Американської конвенції (1988), Арабська конвенція стандартів праці та Арабська конвенція стандартів соціальної безпеки (1971).

У нагляді за виконанням економічних, соціальних та культурних прав у минулому наголос робився на процедурах звітування. Як за МДЕСК, так і за конвенціями МОП та ССС, звітування є найважливішим діючим механізмом нагляду. За Сан-Сальвадорським протоколом до АКПЛ права профспілок та право на освіту (як у вимірі свободи, так і у соціальному вимірі) є такими, що піддаються юрисдикції. Проте цей Протокол ще не набув чинності. За процедурами МОП поряд з механізмами звітування є можливими процедури оскарження. До скарг вдаються часто. Для контролю права на освіту було встановлено кілька механізмів.

Фундаментальні зміни між Сходом та Заходом привели до відновлення інтересу до соціально-економічних прав і їх впровадження. Таким чином, надавалось усе більшого значення зв'язку між цими правами та глобальними соціально-економічними змінами, що відбуваються або є необхідними. Вищезгаданий

звіт містера Тюрка свідчить про існування таких ланок. Зв'язок між цими правами та правом на розвиток також був відзначений експертами. Донедавна уряд, в тому числі ДЧЕС, реагували на придушення соціально-економічних прав у тих випадках, коли уряди навмисне перешкоджали користуванню соціально-економічними правами, наприклад, і це не рідкість, шляхом утворення перепон при доставці їжі голодуючим, гуманітарної допомоги у зони катастроф тощо.

Право на працю є одним з основних, фундаментальних міжнародно-правових стандартів. Його реалізація важлива не тільки для надання заробітку людині, але також для її особистого розвитку та мирного розвитку суспільства, у якому вона живе. Як зазначає конституція МОП, для великого числа людей існують такі несправедливо важкі та нужденні умови праці, які спричиняють такий великий неспокій, що це загрожує миру та гармонії у світі. Значення, якого надають праву на працю держави-члени Європейської Співдружності, найкраще ілюструє чинна Конституція Італії, прийнята 27.12.1947 р., у статті якої записано: „Італія є демократичною республікою, заснованою на праці“. Цю статтю доповнює ст. 4, яка визначає права на працю усіх громадян та зобов'язує державу сприяти умовам, які роблять це право ефективним. Право на працю має кілька вимірів.

Тобто:

- право заробляти собі (гроші) на життя працюю за своїм власним вибором, цей вимір включає право засновувати свою власну, незалежну форму працевлаштування, бізнесу.
- як і для всіх соціально-економічних прав, принцип відсутності дискримінації є важливим виміром права на працю. Він включає відсутність дискримінації під час вибору кандидатур на робоче місце, при винагороді праці та наданні можливостей просування, а також у відношенні до чужинців.
- політику працевлаштування. Право на працю інтерпретується європейськими державами, як зобов'язання держави здійснювати постійні зусилля для забезпечення повної зайнятості. Такі зусилля включають формування та запровадження політики сприяння зайнятості та сприяння програмам технічної та професійної освіти, спрямованої на полегшення працевлаштування.
- право на працю звичайно тлумачиться, як право не бути звільненим з роботи. Декларація прав та фундаментальних свобод людини Європейського Парламенту (від 12.04.1989 р.) прямо проголошує це право.

Право на працю не означає права бути забезпеченим роботою. Ні ст. 6 МДЕСК, ні міжнародне прецедентне чи національне прецедентне право країн Західної Європи не були інтерпретовані як право людини на те, щоб її забезпечити роботою в державній чи приватній установі, або як абсолютне право не бути звільненим з роботи.

До міжнародних документів увійшли кілька стандартів відносно права на працю, у такому вигляді (ст. 6 та 7 МДЕСК) окреслюють право на працю, як його викладено вище. Так само Європейський соціальний статус містить різні виміри права на працю в ст. 2, 3, 4.

Також, як зазначено в конституції МОП, працю не слід вважати товаром народного вжитку чи предметом торгівлі. МОП прийняла кілька конвенцій, пов'язаних з правом на працю, таких як Конвенція про політику працевлаштування від 1964 р. (122), Конвенція про дискримінацію від 1958 р. (111) та Конвенція про розвиток людських ресурсів від 1975 р. (142).

Право на працю, як і інші соціально-економічні права, містить у собі аспекти, що можуть бути охарактеризовані як чіткі законні права, що можуть здійснюватися примусово, як-от свобода вибору роботи та принцип відсутності дискримінації, у той час, як примусово виконати інші вимоги важче за законом, вони в основному є політичними цілями, оформленими як юридичні зобов'язання держав.

Щільно пов'язаними з правом на працю є права профспілок та заборона примусової праці. МОП захищає ці права конвенціями про свободу асоціації (МОП 087 та МОП 098) та про право на заборону примусової праці (МОП 029) та (МОП 105).

Першим міжнародним документом, до якого включено право на їжу, була Всесвітня (Загальна) декларація прав людини, стаття 25. Це право викладене у статті 11 МДЕСК: ...право кожного на адекватний стандарт життя для себе та своєї сім'ї, включаючи адекватну їжу, одяг та житло та на пенсійне поліпшення умов життя.

На відміну від інших соціально-економічних прав, право на їжу не набуло спеціального обов'язкового міжнародного документу, незважаючи на значення, яке має для міжнародної громадськості свобода від голоду. Проте, можна згадати, що більш широкий контекст, у якому право на їжу є істотним елементом – свобода від злиднів – був визначений прямо чи опосередковано низкою міжнародних документів.

Розуміння вимірів права на їжу стандартів про безпеку їжі та знищення голоду недоїдання, подають такі документи як

ХСГО – Харчова та сільськогосподарська організація, ВХП – Всесвітня харчова програма, МФСР – Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, ЮНІСЕФ – дитячий фонд ООН та ВОЗ – Міжнародна організація охорони здоров'я, а також різного роду дослідження, що зараз проводяться. У цьому зв'язку слід згадати звіт спеціального доповідача Підкомісії містера Ейсборна Ейда про право на їжу від 7 липня 1987 року.

Містер Ейд описує, яким чином кожен здобуває їжу, яка достатньо збалансована та безпечно задовольняє його потреби у харчуванні, є культурно прийнятною та такою не принижує гідність особи. Ці вимоги втілені у низці принципів та державних зобов'язань.

Вони відображені у ряді міжнародних документів.

У своєму звіті містер Ейд підкреслює, що запровадження права на їжу не обмежується державними зобов'язаннями, а міжнародна громадськість повинна підтримувати, коли необхідно, національні зусилля у спосіб: заохочення та сприяння національним зусиллям у цьому напрямку, надання технічної допомоги; надання допомоги, якщо зовнішні чинники блокують чи перешкоджають національній реалізації; регулювання, якщо певний уряд брутально порушує свої зобов'язання стосовно права на їжу.

Наступний стандарт – це освіта.

У праві на освіту можна виділити 2 основних виміри: соціальний та вимір свободи.

Соціальний вимір потребує від держави надати усім своїм громадянам можливість отримання різних форм освіти та роботи їх доступними. Ця доступність має зростати шляхом введення в дію різних форм вільної освіти.

Вимір свободи означає особисту свободу осіб або їхніх батьків чи опікунів обирати освіту установи, що відповідають їх освітнім стандартам або релігійним переконанням.

Детальний аналіз державних зобов'язань стосовно права на освіту лежить поза межами нашого дослідження. Але пропонується звернути увагу ось на що. Право на освіту увійшло до кількох міжнародних конвенцій. Стаття 13 МДЕСК, ст. 28 та 29 КПД і от. 14 та 15 Сан-Сальвадорського протоколу (АКПЛ) містять детальні положення стосовно сприяння освіті. Стаття 2 першого протоколу до ЕКПЛ має заперечне формулювання: „жодній особі не може бути відмовлено у праві на освіту“.

Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті прагне не тільки заборонити дискримінацію, але також сприяти рівним можливостям та рівному ставленню в освіті до кожної людини.

Щодо індивідуального права на освіту, є порівняно більше законів, оскільки на відміну від інших, соціально-економічних прав, право на освіту до ЕКПЛ і тому було предметом різних судових справ у органах Страсбурга. Ці процедури та різні інші випадки відмови у праві на освіту підтверджують популярність точки зору, що право на освіту може порушуватися.

Набуття чинності Статутом ООН 24 жовтня 1945 року відзначено формальне визнання прав людини, як загального принципу. Пізніше, в 1948 році Генеральна Асамблея ООН прийняла всесвітню Декларацію Прав Людини (ВДПЛ), за ВДПЛ були опрацьовані Міжнародний договір з економічних, соціальних, та культурних прав (МДЕСК) та додатковий протокол до Договору з громадянських та політичних прав. Ці документи прийняті в 1966 році та набули чинності в 1976 році. Протягом 50-х та 60-х рр. багато країн вступило в ООН. Нові члени також підписувалися під принципами та стандартами, викладеними у ВДПЛ. Ці зобов'язання були підкріплені так званою Генеральною прокламацією, прийнятою Конвенцією ООН з прав людини 1968 р. У Прокламації, яку схвалили 85 держав, 60 з них не належали до Західної групи, зазначено: „Всесвітня Декларація прав людини проголошує спільне порозуміння народів світу стосовно невід'ємних і недоторканих прав усіх членів людської сім'ї і є зобов'язанням членів міжнародної спільноти“.

ВДПЛ перераховує більше тридцяти свобод та прав. Вона характеризує захист цих прав, як загальний стандарт, якого слід зрештою досягти. Деякі уряди та вчені доводять, що велика кількість прав людини у ВДПЛ надає Всесвітній декларації статус основного закону, відходити від якого не дозволено жодній державі і який скрізь вважається чинним. Її універсальний характер підкреслюється тим, що вона була сформована та схвалена не тільки країнами Заходу, але й представниками таких країн, як Китай, Чилі та Ліван. Більш того, її прийняли без заперечень, не було голосів проти, лише 8 осіб утрималися.

Універсальність прав людини була і є предметом дебатів. Спеціалісти доводять, що не лише Тегеранська прокламація, але й зростаюча кількість класифікацій міжнародних конвенцій з прав людини вказують на висновок, що права людини справді мають універсальний характер. МДЕСК був ратифікований 114 державами, МДГПП – 123 державами. Декілька інших конвенцій ООН та МОП ратифікували більше 100 країн. Наприклад, Конвенцію з прав людини, прийняту 1989 р., вже ратифікували 117 країн.

Наступна заява, зроблена на третьому комітеті 45-тої Генеральної Асамблеї ООН 26 листопада 1990 р., ілюструє твердження Європейської співдружності про те, що права людини є універсальними за своєю природою.

Європейська співдружність та її держави-члени виявляють бажання і надалі зміцнювати всезагальність прав людини, створювати умови, необхідні для забезпечення свободи та благоустрою всіх громадян світу.

Права людини кореняться у найбільших релігіях світу. Нещодавнє дослідження релігій з точки зору зв'язку із правами людини стверджує, що ВДПЛ підносить цінності, які посідають визначне місце у літературі головних релігій світу – Ісламу, Буддизму, Індуїзму, Християнства.

Наступним міжнародно-правовим стандартом у сфері соціального забезпечення є принципи відсутності дискримінації.

В міжнародних документах принципу відсутності дискримінації приділяється більше уваги, ніж рівності перед законом.

Так, у Статуті ООН принцип відсутності дискримінації згадується три рази (ст. 1, §3, ст. 55 та ст. 76). Пряме посилання на рівні права чоловіків і жінок можна знайти тільки в Преамбулі. Однак, рівність перед законом мається на увазі кожен раз, коли робиться посилання на захист прав людини.

ВДПЛ у тих самих висловах нагадує у своїй Преамбулі про „рівність прав чоловіків та жінок“. Понад те, ст. 1 проголошує „Усі люди народжуються рівними та вільними у їх гідності та правах“.

Ст. 2 проголошує „Кожен має право на усі права та свободи викладені у цій Декларації, без обмежень будь-якого виду, таких, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політична чи інша точка зору, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інший статус“.

У статті 7 є посилання на принцип рівності; „Усі рівні перед законом і мають право без усякої дискримінації на рівний захист перед законом. Усі мають право на рівний захист проти будь-якої дискримінації“.

Стаття 2 кожного з двох Договорів 1966 р. містить правило відсутності дискримінації, яке багато в чому повторює статтю 2 ВДПЛ. Стаття з обох договорів встановлює зобов'язання для держав-учасниць „забезпечити рівні права чоловіків та жінок у користуванні усіма громадськими та політичними правами (ст. 3 МДГПП) чи усіма економічними та культурними і соціальними правами (ст. 3 МДЕСК) даного Договору“. Особливу увагу слід звернути на ст. 26 МДГПП: „Усі особи рівні перед

законом і мають право без усякої дискримінації на рівний захист законом. У цьому зв'язок, що закон заборонятиме будь-яку дискримінацію та гарантуватиме усім особам рівний та ефективний захист від дискримінації на таких підставах, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політична та інша точка зору, національне чи соціальне положення, майновий стан, народження чи інший статус“. Ця стаття ясно засвідчує зв'язок між нормою відсутності дискримінації та принципами рівності перед законом та рівного захисту законом. Два останні принципи також є стандартами.

ЕКІЛ згадує принцип відсутності дискримінації у ст. 14. Стаття 14 застерігає, що користування правами та свободами, викладеними у Конвенції гарантоване без дискримінації на підставах статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичної та іншої точки зору, національного та соціального положення, належності до національної меншини, майнового стану, народження як іншого статусу. Стаття зводить принцип відсутності дискримінації тільки до статей Конвенції і має більш обмежений характер ніж ст. 26 МДГПП.

АКІЛ у § 1 ст. 1 обумовлює принцип відсутності дискримінації подібним до ст. 14 ЕКІЛ.

АХПЛН посилається у ст. 2, 18 (§3) та 28 на принцип відсутності дискримінації. Особливу увагу слід звернути на §3 ст. 18, який зобов'язує держави знищити будь-які форми дискримінації жінок.

Практичне запровадження стандарту відсутності дискримінації. Для деяких таких категорій були створені спеціальні документи, тобто для раси, статі, релігії, працевлаштування та освіти.

Конвенція про знищення усіх форм расової дискримінації (КЗРД) прийнята ГА ООН у 1965 р, набула чинності у 1969 р. У цій Конвенції „дискримінацію“ визначено як „будь-яке розрізнення чи включення обмеження, надання переваг на основі раси, кольору шкіри, батьків чи національного, етнічного походження, що має на меті чи наслідками анулювання чи зменшення визнання, користування, чи здійснення на рівній основі прав та фундаментальних свобод людини у політичній, економічній, соціальній, культурній та будь-якій іншій сфері громадського життя“. Відповідно, держави учасниці зобов'язуються „гарантувати право кожного, без розрізнення раси, кольору шкіри або національного чи етнічного походження на рівність перед законом“. Держави-учасниці також зобов'язуються забезпечити ефективні внутрішні засоби захисту, включаючи справедливую та

адекватну компенсацію за прояви дискримінації, що всупереч Конвенції порушують права та фундаментальні свободи людини.

Для крайньої форми дискримінації була створена окрема Конвенція у Міжнародній Конвенції про заборону та покарання злочину апартеїду, прийнятій ГА ООН у 1973 році. Вона визначає апартеїд, як негуманні акти, що вчинюються з метою встановлення та підтримання панування однієї расової групи осіб над будь-якою іншою та систематичного їх призначення.

Конвенція про знищення усіх форм дискримінації жінок (КЗДЖ) була прийнята у 1979 р. та набула чинності у 1981 р. Дискримінацію жінок (ст. 1) визначено як „будь-яке розрізнення, виключення та обмеження, що робиться на основі статі та має на меті чи результатом зменшення чи анулювання визнання, користування або здійснення жінками, безвідносно до їх сімейного стану, на основі рівності чоловіків та жінок, прав та фундаментальних свобод людини у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-якій іншій сфері“. Щоб забезпечити повний розвиток та просування жінки держави-учасниці зобов'язуються вжити багато детальних заходів у сфері політичного та громадського життя, міжнародного представництва, національності, освіти, працевлаштування, охорони здоров'я, економічного та соціального життя, права шлюбу та сімейних відносин. Вони також повинні вжити відповідні заходи для знищення усіх форм торгівлі жінками та експлуатації, жіночої проституції.

У 1981 р. ГА ООН прийняла Декларацію проти нетерпимості та дискримінації на основі релігії та віровизнання.

Конвенція МОП про дискримінацію у сфері працевлаштування та фаху (№ 111) визначила дискримінацію як „будь-яке розрізнення, виключення чи надання переваги, що робиться на основі раси, кольору шкіри, релігії, політичних переконань, національного чи соціального походження, внаслідок якого знімається чи зменшується рівність можливостей чи ставлення при працевлаштуванні чи набутті фаху“. Для цілей Конвенції поняття „працевлаштування“ та „фах“ включають доступ до професійної підготовки, доступ до працевлаштування та конкретних професій, а також строки та умови працевлаштування.

Конвенція проти дискримінації в освіті, прийнята ЮНЕСКО, визначає дискримінацію як „будь-яке розрізнення, включення, обмеження чи надання переваги, яке на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, політичної чи іншої точки зору, національного чи соціального походження, економічного стану чи народження, має на меті або результатом анулювання чи зменшення

рівності ставлення в освіті...“, однак при виконанні певних умов окремі освітні системи чи установи для двох статей, або релігійних чи мовних груп не повинні вважатися дискримінаційними.

Європейська співдружність досягла особливо значних результатів у встановленні стандартів у сфері знищення дискримінації чоловіків та жінок. ООН має ряд органів, що можуть отримати та розглядати скарги жертв дискримінації.

1. МДГПП встановив комітет з прав людини. Жертва дискримінації може подати скаргу до цього комітету, якщо винна держава ратифікувала Перший Додатковий протокол.

2. Конвенція про знищення усіх форм расової дискримінації передбачає що Комітет із знищення расової дискримінації повинен здійснювати нагляд за впровадженням КЗРД шляхом процедури звітування (ст. 9), державного механізму (ст. 11) та користуючись правом на петицію окремих осіб та груп (ст. 14). Ця процедура дуже важлива.

3. Процедура 1503: особа може подати петицію до Комісії ООН з прав людини у Женеві.

4. Конвенція про знищення усіх форм дискримінації жінок встановила Комітет із знищення дискримінації жінок.

5. Міжнародна організація праці має ряд механізмів для забезпечення дотримання стандартів, які вона встановила, наприклад Конвенція № 111. Ці механізми включають (1) обов'язкові процедури звітування, (2) процедури оскарження, (3) процедури розслідування та досліджень.

6. Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті встановлює процедуру звітування. Держави-учасниці повинні періодично доповідати ЮНЕСКО про свої зусилля, здійснені з метою запровадження Конвенції. Протокол до Конвенції заснував комісію примирення та добрих послуг ЮНЕСКО, яка відповідає за врегулювання суперечок, що можуть виникнути між її державами-учасницями. Ця комісія проводить принаймні одне засідання на рік. Її звіти передаються до Генеральної конвенції ЮНЕСКО.

За ЕКПЛ особа може подати скаргу про дискримінацію до Європейської комісії з прав людини.

Дискримінація та її різноманітні форми, такі, як расизм, ксенофобія та дискримінація жінок мають давню історію і довго лишатимуться причиною серйозного занепокоєння світової громадськості.

ДУЕС неодноразово висловлювала свою позицію стосовно расизму та ксенофобії, деклараціями та заявами.

11.06.1986 р. ЄС, Рада, представники держав – членів засідання в рамках Ради та Комісія прийняли Декларацію про расизм та ксенофобію. У цій Декларації вони рішуче засуджують усі форми нетерпимості, ворожості та використання сили проти осіб на підставі расових, релігійних, культурних, соціальних та національних розбіжностей.

26.06.1990 р. Рада Європи прийняла Декларацію про антисемітизм, раси та ксенофобію:

„Рада Європи висловлює глибоку відразу з приводу недавніх проявів антисемітизму, расизму та ксенофобії, особливо проявів антисемітизму, включаючи акти паплюження мови, що, як відомо, найсильніше ображає живих“.

„Рада Європи нагадує про Конвенцію ООН, про знищення расової дискримінації. Декларацію Ради Європи підтримує діяльність у контексті людського виміру КБСЕ проти антисемітизму, расизму, підбурень до ненависті та ксенофобії“.

РЄ вживає заходів проти апартеїду. У меморандумі від 21.10.1991р. РЄ подала відповідь на лист МОП від серпня 1991 року про дії членів МОП проти апартеїду. У цьому меморандумі РЄ висловлює свою точку зору на апартеїд у Південній Америці. В ньому зазначається, що „політика співдружності та держав її членів відносно Південної Африки продовжує полягати у повному скасуванні неприйнятної системи апартеїду мирними засобами та її заміни демократичною системою, у якій усі південноафриканці зможуть брати участь незалежно від кольору шкіри чи раси“. Процес реформ, що зараз тривають, безсумнівно просував цю країну на якісно нову фазу, що дає підстави для обережного оптимізму. Правлячі засади апартеїду усунені шляхом анулювання Акту групових зон, Акту реєстрації населення та земельних актів.

Порушення стандартів принципу відчутно та дискримінації залишаються однією з головних проблем у світі. Все ще необхідно приділяти пильну увагу впровадженню механізмів для боротьби з дискримінацією та розробці стандартів у цій сфері.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДЕРЖАВАХ

Поняття та ознаки соціально-правової держави. Загальнотеоретична характеристика соціально-правової держави. Державно-правова регламентація соціального забезпечення, стандарти соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах. Правові системи світу: компетенції соціального забезпечення, види та зміст принципів права соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації. Методи інтеграції міжнародно-правових стандартів в державній системі. Засоби спостереження. Засоби розв'язання конфліктів. Стан проблеми в юридичній літературі.

Вчені зарубіжних країн приділяють велику увагу розробці загальних проблем соціального забезпечення. В працях економістів, соціологів проведені дослідження суті соціального забезпечення, його основних форм, функцій. Так в монографічних працях на соціологічній основі освітлюються кардинальні питання теорії соціального забезпечення [45], [30], [23], [27], [17], [5].

Думка вчених зарубіжних країн по питанню про поняття соціального забезпечення є в вузькому розумінні, та в широкому. Так, на думку Л.Пісци, соціальне забезпечення здійснюється лише у випадках непрацевдатності, втрати годувальника і наявності дітей в сім'ї. Правда, цей самий автор говорить, що забезпечення може надаватися і в інших випадках, що потребують втручання суспільства.

Однорідності широкої трактовки поняття соціального забезпечення не єдині в своїх поглядах. І. Кацаров і Е. Мадлінський, наприклад, беруть за основу визначення кола необхідностей, перерахованих у конвенції Міжнародної організації праці № 102 „Про мінімальні норми соціального забезпечення“ на медичну допомогу, забезпечення по хворобі, по материнству, по інвалідності, старості, при втраті годувальника, допомогу на дітей,

допомогу по безробіттю. На перший погляд визначення рамок соціального забезпечення з допомогою конвенції № 102 вдале, так як дає можливість при допомозі міжнародно-правових норм добитися єдиного поняття соціального забезпечення. В цей же час згадана конвенція лише констатує систему соціального забезпечення, яка склалася в розвинутих країнах, але не втримує чітких критеріїв, по яких можна було б визначити відношення тих чи інших виплат і послуг до соціального забезпечення. Крім того не всі види забезпечення відносяться до соціального згідно конвенції (допомога по безробіттю, допомога „впавшим в злидні“ і т. д.).

Деякі вчені дуже широко тлумачать поняття „соціальне забезпечення“. Так Е. Піотровський розглядає його як сукупність суспільних заходів, при допомозі яких суспільство намагається відгородити своїх членів від загрози неможливості задоволення потреб, визнаних ними основними і важливими [27]. Видається, що таке визначення не дає можливості встановити коло потреб, які можуть задовольнитися шляхом соціального забезпечення і надмірно розширює його сферу. Е. Піотровський до соціального забезпечення відносить: надання роботи всім працездатним; забезпечення охорони здоров'я і працездатності; забезпечення гігієнічних умов середовища проживання; забезпечення умов для правильного розвитку сім'ї. Невиправданий широкий зміст дає соціальному забезпеченню і І. Янулов. На його думку, воно включає в себе, окрім забезпечення в старості, при непрацездатності, у випадку втрати годувальника, профілактичні заходи (санітарні і побутові), які сприяють зменшенню захворювань, і запобіганню виробничих травм і професійних захворювань [45]. Не дивлячись на ряд недоліків, підхід вчених зарубіжних країн про дослідження поняття соціального забезпечення є конструктивним і корисним.

Особливо треба відзначити прагнення деяких вчених розглядати соціальне забезпечення в тісному зв'язку з загальним розвитком. Так Л. Пісца вказує фактори, які визначають стан і розвиток соціального забезпечення; суспільний лад; ступінь розвитку суспільства; демографічна ситуація; етичні погляди, які існують в суспільстві; правопорядок, традиції [30].

Дуже цікавим є трактування соціального забезпечення як частини соціальної політики. Подібний підхід характерний для всіх наукових досліджень зарубіжних вчених, які займаються питаннями соціального забезпечення, причому в деяких роботах соціальне забезпечення аналізується переважно з позиції соціальної політики [29].

Значний інтерес викликає дослідження зарубіжними вченими функцій соціального забезпечення. Не дивлячись на різницю в підході до названого дослідження, у кожного автора можна знайти чимало раціонального. Так Л. Пісца аналізує економічні, етичні і соціально-психологічні функції. На думку Є. Піотровського, до функцій соціального забезпечення відносяться: задоволення основних потреб, підвищення матеріального і культурного рівня життя, свідоме керування потребами, коректура розподілу національного доходу. В залежності від об'єкту впливу (того чи іншого елементу суспільної системи), поділяються на: економічну, політичну та ідеологічну функції соціального забезпечення.

В змісті економічної функції міститься виконання завдань, котрі стоять перед соціальним забезпеченням як частиною розподілу. Вона включає в себе задоволення особистих матеріальних потреб трудящих за рахунок фондів суспільних потреб, в деяких випадках при усуненні або зменшенні різниці в доходах трудящих, а звідси протилежний вплив соціального забезпечення на економіку (відтворення робочої сили, матеріальне стимулювання праці і т. д.).

Зміст політичної функції утворюють зв'язки між соціальним забезпеченням і політикою (перш за все соціальною). Соціальне забезпечення є засобом, з допомогою якого реалізується мета соціальної політики. Через його інституту практично здійснюються соціально-політичні заходи, намічені урядом. Виконуючи свою політичну функцію, соціальне забезпечення сприяє вирішенню основних завдань соціальної політики, в тому числі зближенню рівня життя різного роду прошарків суспільства.

Ідеологічна функція включає в себе зворотню дію соціального забезпечення на ідеологію. Допомога її соціальному забезпеченню дає позитивний результат на розвиток і зміцнення ідеології і її складових, зміцнює віру в правильність ідей.

Ж. Пірон, О. Тойвола і Бр. Рід виходять в своїх визначеннях з того, що соціальне забезпечення – це засіб для запобігання і ліквідації соціальної незабезпеченості, бідності, при настанні соціальних ризиків [28], [40], [22], [33]. Аналогічне розуміння мети соціального забезпечення дане в Рекомендації МОП № 67 1944. „Про забезпечення прибутку“.

Автори підручника по соціальному забезпеченню (1970, МОП) так трактують мету соціального забезпечення: „Система заходів, засобів сучасного суспільства направлена на централізацію „сліпих“ несправедливостей природи і результатів економічної діяльності людей шляхом розумово-спланованої справедливості з відтінком щедрості і милосердя“ [36].

Наведені визначення соціального забезпечення добре вписуються в зміст теорії „держави добробуту“, основні положення якої широко використовуються в економічній і соціальній політиці. З допомогою цієї теорії розуміємо дійсність. Суспільство еволюційним шляхом з допомогою „справедливої“ соціальної політики, дійсно забезпечує і створює суспільство „рівних“ можливостей для всіх його членів. В обґрунтуванні цієї наукової теорії велика роль відводиться дослідникам соціального забезпечення і такій його основній формі, як соціальне страхування.

Інша група дослідників – Етьях, Тітмус, Парано, Пінкер та інші – бачать в соціальному забезпеченні особливий механізм перерозподілу фінансових коштів між різними категоріями населення в суспільстві [9], [39], [25], [31]. Так, Тітмус пише, що соціальне забезпечення „покликане зменшити нерівність шляхом перерозподілу прибутків і надання джерел засобів існування з допомогою системи економічних заходів“. Таке розуміння соціального забезпечення безпосередньо зв'язане з теорією „революції в прибутках“. Зміст цієї теорії в тому, що нібито сучасна держава з допомогою справедливого перерозподілу прибутків через особливий фінансовий механізм вирівнює прибутки багатих і бідних і ліквідує тим самим незабезпеченість, бідність. Ця теорія впливає з теорії суспільства „загального блага“, або як її частіше називають „держави добробуту“.

П. Самуельсон пише: „Держави добробуту, дякуючи перерозподілу в ній обкладаннями податками і іншими заходами забезпечує рух суспільства в напрямку все більшої рівності” [35].

Найбільш чітко визначення соціального забезпечення є визначення У. Беверідже і Картхі, які схильні до постулатів теорії соціального партнерства і патерналізму і частково до теорії „революції в прибутках“. Термін „соціальне забезпечення“ – пише У. Беверідж, – розуміє дві невід’ємні якості, те, що воно є обов’язковим, і те, що всі громадяни є один одному співвітчизники, співтовариші“ [4]. В повідомленні Королівської дослідницької комісії про стан справ в соціальному забезпеченні в Новій Зеландії (1972 р.), член парламенту Картхі відмітив, „що головна мета соціального забезпечення повинна бути в тому, щоб забезпечити кожному, хто в цьому має потребу, такий життєвий стандарт, який мають інші члени суспільства для того, щоб той, хто потребує, міг відчувати участь суспільства і належність до суспільства ” [15].

Нарешті, в роботах Огюса А., Верендта Е., Калверта Г. визначення поняття соціального забезпечення в якійсь мірі формально відображає його призначення. Так, А. Огюс і Е. Берендт виз-

начають соціальне забезпечення „як систему виплачуваних пенсій і допомог, які гарантують інвалідам задовільні умови існування“ [24].

Г. Колверт вважає, що соціальне забезпечення – „такий правовий механізм, який, насамперед, покликаний забезпечити інваліду рівень достатку, адекватний попередньому, шляхом надання пенсій і допомог різними соціальними службами, котрі також повинні забезпечити індивіду прийнятий мінімум культурного життєвого стандарту, коли основних засобів існування на це недостатньо“ [18].

Що ж характеризує сучасне соціальне забезпечення? Які його основні риси? На сучасному етапі держава активно регулює відношення, які склалися в сфері соціального забезпечення. Як пише Е. П. Кассірова: „Ціль політики державно-монополістичного регулювання в соціальній сфері – мобілізувати матеріальні ресурси для проведення політики соціального маневрування“ [16, 49].

В сфері соціального забезпечення в даний час за даними Міжнародної асоціації соціального забезпечення (МАСО) хоча б один вид соціального забезпечення існує в 125 країнах (підраховано.– Т. Г.).

По окремих видах соціального забезпечення дані мають такий вигляд (підраховано.– Т. Г.): в 113 країнах встановлені в законодавстві пенсії по старості; в 103 – пенсії по інвалідності від загального захворювання і в 101 – пенсії по втраті годувальника по тій же причині; в 122 – пенсії по інвалідності від трудового каліцтва і пенсії по втраті годувальника від трудового каліцтва; в 61 – допомога по хворобі і по вагітності і пологах; допомога по безробіттю існує в 35 країнах, сімейні допомоги введені в 57.

В дійсності ці цифри значно перебільшені, так як вони включають і ті країни, де ці види забезпечення поширені на вузьке коло осіб, наприклад, на державних службовців.

До теперішнього часу в більшості розвинутих країн створена широка нормативна база соціального забезпечення. В деяких країнах є кодекси соціального забезпечення (наприклад, Франція, ФРН). Існує розгалужена мережа різного роду органів і служб соціального забезпечення з централізованою і децентралізованою системою управління.

В той же час не вдалося добитися реалізації багатьох важливих вимог соціальної програми, які лягли в основу Хартії соціального страхування 1961 р., яка прийнята V Всесвітнім конгресом профспілок [38, 249–254]. Актуальність вимог в сфері

соціального забезпечення була знову підтверджена в Хартії прав профспілок і соціально-економічних вимог трудящих на сучасному етапі, прийнятій на VIII Всесвітньому конгресі профспілок в 1973 р. [7, 23–24]. Хартії соціального забезпечення, прийнятій на X Всесвітньому конгресі профспілок в 1982 р. [43]. Не дивлячись на існуючі національні особливості, соціальному забезпеченню на сучасному етапі притаманні загальні риси.

Відсутність єдиної системи соціального забезпечення відбувається в різних правових формах; державне соціальне страхування, системи національного соціального забезпечення, державне допомогиснування, соціальне страхування від підприємства, системи профспілкового соціального забезпечення, господарська влада, відшкодування збитків від каліцтва, різного роду комерційні (приватні) системи соціального страхування і інші. Приватні системи в право соціального забезпечення не включаються.

Обмежена і сфера діяльності соціального забезпечення. Наявність різного роду правових форм матеріального забезпечення пристарілих, непрацевдатних і безробітних не забезпечує загальності соціального забезпечення. Ось чому наведені дані про поширення окремих видів соціального забезпечення не можна розглядати відірвано від кола осіб, на які вони поширюються. Так, соціальне страхування, яке є однією із основних форм матеріального забезпечення в багатьох країнах не поширюється на сільськогосподарських працівників, дрібних торгівців і ремісників, осіб вільних професій, студентів і учнів, робітників-емігрантів і на деякі інші категорії працюючих. Необхідно також відмітити, що коло забезпечуваних за видами соціального страхування неоднакове. Так, наприклад, в США державним страхуванням по тимчасовій непрацевдатності від загального захворювання охоплено не більше 20% найманих робітників, зайнятих в несільськогосподарському секторі економіки, а решта робітників, тобто 80%, надана особистому (індивідуальному) страхуванню або страхуванню від підприємства. І. Т. Назаренко приводить цікаві дані по США, з яких видно, що „...на протязі десятиліть повоєнного періоду страхуванням на предмет пенсійного забезпечення по старості і інвалідності не було охоплено (по роках) від 3 до 9 млн. чоловік, або від 5 до 19% чисельності осіб найманої праці, по безробіттю ця цифра від 12 до 27% їх загальної чисельності, або від 9 до 16 млн. чоловік за рік. Поза системою виплати компенсацій в разі виробничого травматизму і професійних захворювань щорічно залишається 11–13 млн. робітників, або від 14 до 27% чисельності осіб найманої праці“.

Відсоток охоплення осіб найманої праці різного роду форми соціального забезпечення знижується також через складності діючого законодавства, яке навіть дослідники називали „законодавчими джунглями“, і жорсткої кваліфікаційні умови, які визначають право на той або інший вид соціального забезпечення. Так, наприклад, для отримання пенсій по старості до кваліфікаційних умов, крім досягнення певного пенсійного віку і наявності страхового стажу встановленої тривалості в деяких країнах входить ценз з осідлості: Люксембург (15 років), Нова Зеландія (20 років), Фінляндія (5 років), Австралія (10 років), Ісландія, Данія (40 років) для повної пенсії. Повна пенсія виплачується особам, які мають страховий стаж тривалістю, яка встановлена в законі. Законодавство окремих країн (Канада, Японія по системі національних пенсій і ін.) установило можливість отримувати в меншому розмірі (неповну) пенсію при мінімальному страховому стажі.

В багатьох країнах право на пенсію по старості залежить і від наявності трудового стажу. Так, згідно Закону про соціальне забезпечення 1975 р. в Англії встановлено, що при наявності всіх інших умов право на отримання повної пенсії по старості у робітника виникає тоді, коли його трудовий стаж складає не менше 24 страхових років і не виплачується зовсім, якщо вказаний стаж складає менше 1/4 даних років. Роки коливаються від 24 до 36 років і базуються на кількості пропрацьованих років, тобто 6 або 9 років. В Фінляндії для отримання пенсії по старості по системі трудових пенсій по старості стаж повинен складати 40 років. Додатковою умовою згідно законодавства цієї країни є також залишення роботи для отримання пенсії по старості. Вимоги трудового стажу встановлені в законодавствах Австрії, Люксембургу, Італії та інших країн.

Соціальне забезпечення є не тільки загальним, а і всестороннім, так як гарантує трудящим соціальний захист при наступленні всіх соціальних ризиків. Так, наприклад, в США законодавство про допомоги по тимчасовій непрацездатності є в п'яти штатах, допомога по вагітності і пологах виплачується робітникам залізничного транспорту і підприємств приватного сектору двох штатів – Нью-Джерсі і Каліфорнії. В таких країнах, як ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург – дородова відпустка є факультативною. Як пише Ж. Пірон, її надання залежить від „її розсудливості“ [28].

Крім того, тривалість відпустки по вагітності і пологах в зарубіжних країнах значно менша, ніж в нашій. Так, в США, ця допомога виплачується від 6 до 12 тижнів, а в Екваторі – 8 тижнів (2 тижні до пологів і 6 тижнів після пологів); в Па-

рагваї – 3 тижні до пологів і 6 тижнів після пологів; в Аргентині в залежності від категорії застрахованих тривалість виплати цієї допомоги від 30 до 45 днів допологової відпустки, в Швеції загальна тривалість виплати допомоги по вагітності і пологах складає 10 тижнів; на Гаїті максимальна тривалість виплати даної допомоги складає 30 днів.

Наявність всесторонності соціального забезпечення видно на прикладі забезпечення допомогами по безробіттю, В правових державах забезпечується одне з найважливіших соціально-економічних прав людини – право на працю. Безробіття є неминучим супутником способу виробництва і постійно виявляє тенденцію до періодичного росту. В Великобританії кількість офіційно зареєстрованих безробітних в січні склала 3070621 людину. Як пише А.Масленніков: „Це найвища цифра за всю історію країни. Вона означає, що в сьогоднішній Англії 13 із кожної сотні працездатних стоять біля порогів бірж праці“. В лютому число безробітних збільшилося і досягло за офіційними даними 3,3 млн. чоловік [14]. В Італії число безробітних складає 2,5 млн. чоловік, тобто 8,8% активного населення країни [12, 11]. Із цього числа безробітних 75% складають люди не старші 29 років, більше половини безробітних – жінки. В США загальнонаціональний рівень безробітних досяг 10,8% робочої сили країни або більше 12 млн. чоловік [13, 14]. За даними профспілок – більше 15 млн. чоловік [11, 15], в Іспанії – більше 2 млн. безробітних [10, 13]; в ФРН – 2,5 млн. чоловік [44, 21]; в Франції – більше 2 млн. чоловік [8]. В цілому за даними Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) кількість безробітних зараз складає біля 15 мільйонів чоловік в країнах Західної Європи. І за прогнозом вона підросте до відмітки 16,5 млн. чоловік. В США безробіття серед негритянського населення складає 17%, серед молоді – 21%, а серед негрів-підлітків – 45% [14].

Не дивлячись на ріст безробіття та існування його в усіх країнах, допомога по безробіттю видається тільки в 35 країнах. Проте, навіть у цих країнах, де існує законодавство про допомогу по безробіттю, значна частина безробітних не має можливості отримувати ці допомоги через встановлені в законі умови їх отримання. По-перше, значно скорочується кількість отримувачів цих допомог і збільшується незабезпеченість безробітних в результаті існування так званих „періодів чекання“, коли безробітному допомога не виплачується. В більшості країн такі періоди складають від 3 до 7 днів. Однак, в Канаді цей період дорівнює два тижні, в Гані – 30 днів. По-друге, допомога по безро-

біттю виплачується не на весь період безробіття, а тільки на певний період – від 8 до 36 тижнів в році. В багатьох країнах допомога по безробіттю виплачується протягом 26 тижнів. Так, в США допомога по безробіттю виплачується в 42 з 50 штатів не більше 26 тижнів, а число осіб, які не мали роботи 26 і більше тижнів недавно склало 15,9% від усієї чисельності безробітних [14], тобто від 5,5 млн. чоловік. Фактично кожний шостий безробітний залишився без джерела засобів існування і був змушений звертатися за отриманням допомоги по системі допомоги існування. В США від 12 до 35% безробітних не мають роботи від 1 до 7 і більше місяців. Як пише І. Т. Назаренко, щорічно від 800 тис. до 3,4 млн. чоловік залишаються без роботи протягом 27 тижнів і більше [14]. Тому 32 млн. американців змушені жити виключно за рахунок програм соціального допомоги існування з її бюрократичною процедурою перевірки статків і рівнем забезпечення нижче офіційно прийнятої межі бідності [14]. В Англії допомога виплачується, як правило, не більше 26 тижнів, а число осіб з тривалістю безробіття більше 26 тижнів складало 29,50 від загальної кількості безробітних [14]. Це означає, що майже кожний третій безробітний із 849 тисяч безробітних Англії не отримував допомогу по безробіттю. Є всі підстави стверджувати, що число безробітних в Англії перевищило 3 млн. чоловік, тривалість безробіття збільшилася. Наш висновок підтверджується даними А. Масленнікова про те, що замість п'яти безробітних, які претендували на кожне вільне місце в Англії, зараз кожну вакансію, яка з'являється, чекають одразу 52 чоловік [14].

Потрібно також врахувати той факт, що офіційна статистика значно зменшує правдиві розміри безробіття. Так безробітними вважаються тільки особи, зареєстровані на біржі праці, які активно шукають роботу і не відмовилися від будь-якої роботи, яку пропонують. В США в число безробітних не включаються особи, які отримали заробіток в так званій період базовий [14] (визначений законом період роботи перед настанням безробіття, менше певного розміру) по штатах від 1,5 до 11 тис. дол. В більшості країн не вважаються безробітними сезонні робітники в період між сезонами, особи, звільнені за „погану поведінку“ на роботі, особи, які перестали реєструватися на біржі праці і ін. Заданими члена комісії трудової статистики США Джанет Норвуд, – „число зневірених робочих“, тобто ті, хто вже не шукає роботу, так як вважає це заняття безкорисним, складало 1,2 млн. – найвищий рівень, коли бюро ввело цю нову категорію“ [11, 15].

Одним із принципів соціального забезпечення є створення джерел фінансування соціального забезпечення з обов'язковою участю працюючих.

За способом створення фінансової бази соціального забезпечення можна виділити дві групи країн: країни, в яких фонди соціального страхування і соціального забезпечення утворюються на потрійній основі: сплата страхових внесків самими застрахованими, підприємцями, виділення засобів державою; і країни, де фонди соціального забезпечення створюються за рахунок особистих податкових надходжень з усіх громадян країни у віці від 18–21 р. до 63–65 р.

Однією з обов'язкових умов для отримання права на конкретний вид соціального забезпечення є страховий стаж, тобто встановлена в законодавстві тривалість сплати працюючими страхових внесків із своєї заробітної плати. Наведемо дані про страховий стаж для отримання пенсій по старості.

Перший спосіб фінансування соціального забезпечення характерний для більшості країн. Що стосується другого, то він має поширення в таких країнах як Австралія, Нова Зеландія, Японія (система національних пенсій), Данія, Канада і ін. В Швеції по системі універсальних пенсій фонди створюються за рахунок внесків підприємців і держави.

Засоби підприємців, які направляються в ці фонди, з економічної точки зору є неоднорідними; частково вони складаються з втраченої в процесі первинного розподілу заробітної плати робітників; більша їх частина отримана через механізм ціноутворення, оскільки внески підприємців на соціальне страхування розглядаються ними як невиробничі витрати виробництва і включаються в собівартість продукції, відповідно і в ціну товарів. Фактично вони також отримані з заробітної плати працюючих, але тільки в результаті повного розділу.

Нарешті, далеко не останню роль в створенні фінансової бази соціального забезпечення грає податкова система. Податковий тиск на рівень життя посилювався в замкнених формах, тобто з допомогою непрямих податків, а перш за все шляхом росту податків на особисті прибутки трудящих, а не монополій [37, 139–143, 153 і ін.].

І. Т. Назаренко наводить цікаві дані про посилення в США податкового тягара працюючих, пов'язаного з фінансуванням системи соціального страхування: „За чотири десятиліття функціонування цієї системи сума внесків працівників в страхові фонди збільшилась в 92 рази – з 600 млн. дол. в 1937 до 55,2 млрд. дол. в 1976 р. Переважну частину цієї суми –

44 млрд. дол., або 79% складають внески в федеральні фонди пенсійного забезпечення, з них більше 90% (40 млрд. дол.) – внески осіб найманої праці, а решта (4 млрд. дол.) – внески інших груп і категорій працюючих“ [3].

Проте, природа способу виробництва не обмежується тільки відгородженням прибуткової вартості від витрат на соціальне забезпечення вище перерахованими активними способами. Капітал „змушує“ фонди соціального забезпечення приносити додатковий прибуток. Характерною особливістю останнього тридцятиріччя для більшості розвинутих країн є підвищення удільної ваги фондів соціального забезпечення у валовому національному продукті. В середньому величина цих фондів складає 20% валового національного прибутку розвинутих держав (ФРН, Італія, Бельгія, Англія, США, Швеція, Франція і ін.) Використання 1/3 цих сум для кредитування підприємств і розвитку банківського кредиту стало повсякденною практикою. Таким чином, соціальне забезпечення перетворилося в особливий механізм, який дозволяє зменшити необхідний продукт, який йде в індивідуальне користування працівників і збільшити додатковий.

В принципах системи соціального забезпечення відбиваються найбільш істотні риси цих систем, які входять в зміст вказаних принципів.

Універсальність соціального забезпечення полягає в розповсюдженні його на всіх громадян незалежно від характеру їх роботи, національності, раси, статі, віросповідання, при наявності загальних умов для забезпечення різних категорій громадян.

Цей принцип також означає надання громадянам різного роду видів забезпечення, у всіх випадках втрати ними працездатності і втрати заробітку, а також в інших випадках визнаних суспільством (необхідність нести підвищені витрати).

Цей принцип законодавчо закріплений в конституціях зарубіжних держав, нормах про права громадян на різні види забезпечення, а конкретизується в нормативних актах про соціальне забезпечення. Скоріш за все принцип універсальності можна прослідкувати тільки при аналізі норм кількох актів, де мова йде про види забезпечення. Так в Болгарії, Німеччині, Польщі пенсійне забезпечення реалізується нормами, які є в законах про пенсії, інші види забезпечення пропонуються на основі норм спеціальних актів. Більш цього, надання допомоги по тимчасовій непрацездатності здійснюється згідно з одним актом, сімейних допомог – другим, обслуговуванням пенсіонерів – третім. Законодавство про соціальне забезпечення закордоном

передбачає розвинуту систему видів забезпечення і обслуговування, яка відповідає рекомендаціям міжнародно-правових актів про соціальне забезпечення, а саме Хартії соціального забезпечення 1982 р.

Система видів соціального забезпечення працівників в зарубіжних країнах охоплює: пенсії по старості (по віку), по інвалідності, у випадку втрати годувальника, за вислугу років; допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах, на випадок народження дитини, сімейна допомога, допомога на похорони, соціальне обслуговування пенсіонерів і інвалідів.

В нормах закріплюють принцип універсальності, знаходить вираз теза про перевагу систем соціального забезпечення розвинутих країн. Для соціального забезпечення характерно те, що воно розповсюджується тільки на визначені категорії працівників і не охоплює, як правило, сільськогосподарських робітників, робітників дрібних підприємств, сезонних і тимчасових робітників, а також домашніх робітників. До цього слід додати, що в соціальному забезпеченні у ряді держав має місце дискримінація жінок, зарубіжних працівників, національних меншин.

Наглядною перевагою систем соціального забезпечення зарубіжних країн перед нашою системою є різноманіття видів забезпечення. У деяких розвинутих країнах назва системи включає в себе навіть такі види забезпечення, як: допомога по вагітності і пологах, сімейна допомога і т. д.

Між іншим, сказане не означає, що в даний час всі працюючі в країнах забезпечуються по єдиних нормах. На сучасному етапі такий підхід не можливий з ряду об'єктивних причин. В країнах і тепер діють різноманітні нормативні акти про соціальне забезпечення робітників (службовців), кооперованих селян.

Відзначимо, що існуючі різновиди не несуть принципового характеру і є тимчасовими. В силу розвитку ці різниці поступово усуваються, утворюються можливості для переходу до єдиної умови і норм забезпечення. Так в більшості країн для робітників (службовців) і кооперованих селян вже встановлений єдиний пенсійний вік, єдині вимоги стажу, єдині розміри пенсії, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога на дітей і т. д.

Принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів означає, що працюючі забезпечуються з фондів, створених із внесків державних підприємств, кооперативів і дотацій від державного бюджету.

Цей принцип закріплений в конституціях країн у вигляді вказівок на фонди суспільного споживання як джерело забезпе-

чення, а також на соціальне страхування як основу організації, правову форму утворення фондів соціального забезпечення.

В більшості країн працівники повністю звільнені від сплати внесків у фонди соціального забезпечення.

Принцип справедливого розподілу матеріальних благ і послуг, закріплений в конституціях зарубіжних країн, як вказівка на справедливий розподіл суспільних фондів потреб реалізується через норми галузевого законодавства про соціальне забезпечення. Цей принцип знаходить відбиток в закріпленні в праві критерію розподілу матеріальних благ і послуг в сфері соціального забезпечення, розроблених на основі поняття справедливості.

Концепція справедливості в розподільчих відносинах розповсюджується на етичні погляди, основу яких утворюють рівність розподілу матеріальних і духовних благ. Будучи закріпленими в праві, ці погляди отримують державно-правову оцінку і в якості правових норм діють на поведінку людей.

Поняття справедливості має дві сторони: справедливості в розподілі по праці і справедливості в розподілі суспільних фондів. Справедливість в розподілі по праці виражена в потребі оплати праці кожному члену суспільства на основі точного обліку його внеску до суспільного виробництва. Для виявлення критеріїв справедливості розподілу матеріальних благ і послуг в галузі соціального забезпечення необхідно виходити з наступного. Оскільки соціальне забезпечення не є розподілом ні по праці, ні по потребах, воно займає проміжок між цими двома способами розподілу і випробовує вплив кожного з них. Тому в справедливості розподілу в галузі соціального забезпечення отримали вираз елементи справедливості і на її зміст істотно впливають соціальні фактори.

Право, як регулятор розподілу, в своїх нормах вміщує основні критерії справедливості в сфері соціального забезпечення. В нормах права закріплюються наступні вимоги. При наданні основних видів забезпечення (пенсій, допомог по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах) дотримуються їх вимірів з заробітком забезпечених, а також з характером особливості їх праці. Для непрацюючих встановлюється такий рівень забезпечення, який гарантує кожному громадянину гідне людині існування. Ця вимога знаходить нормативний вираз в правилах про розміри пенсій і допомоги. Наприклад, за кордоном основний розмір пенсій взаємодіє з обліком трудової категорії, до якої відноситься робітник або службовець.

Одним із елементів дії принципу справедливості в соціальному забезпеченні є надання забезпечення з обліком складу сім'ї, що забезпечується. В соціально-демократичних країнах пенсій-

не забезпечення по старості (по віку, по інвалідності і т. д.) здійснюється з обліком кількості членів сім'ї, які знаходяться на утриманні працюючого. Так, при наданні пенсії по старості (по віку) законодавство передбачає нараховування надбавок або в твердому розмірі, або в відсотковому відношенні (в залежності від числа утриманців). Відповідні надбавки нараховуються і до пенсій інвалідів 1 та 2 груп.

Принцип справедливості припускає не тільки облік досягнень, але стягнення щодо порушників трудової дисципліни. Так, в Польщі робітники, які прогуляли без поважних причин хоча б один день протягом року забезпечуються допомогою по хворобі в розмірі на 25% нижче звичайного.

В Румунії робітники, які протягом 30 днів перед початком настання тимчасової непрацездатності здійснили дводенний прогул, не отримують допомоги за перші п'ять днів (календарних) хвороби. Якщо прогул продовжується 3 дні і більше допомога не виплачується за перші 7 календарних днів хвороби. В Болгарії при невиході на роботу без поважних причин протягом 3-х днів без перерви або 5-ти днів з перервами протягом календарного року, переривається безперервний стаж.

Принцип участі працюючих в правлінні соціальним забезпеченням полягає в тому, що справою соціального забезпечення в країнах керують робітники, службовці і селяни з допомогою відповідних державних органів та громадських організацій. Цей принцип отримав нормативне закріплення в статтях конституцій, в кодексах законів про працю, а також актах про соціальне забезпечення.

Загально-правовою основою участі працівників і їх самодіяльних організацій в правлінні справою соціального забезпечення виступають норми конституцій, що закріплюють основи демократії, участь суспільних організацій і громадян в правлінні державними і суспільними справами, в вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань.

Порядок надання матеріального забезпечення і обслуговування в зарубіжних країнах характеризується простотою і доступністю, широким демократизмом. Вирішують ці питання, як правило, заклади державного управління, які входять в систему місцевих органів влади. У вирішенні питань соціального забезпечення беруть участь крім цього профспілки, а також суспільні органи на підприємствах, в закладах і сільськогосподарських кооперативах.

В деяких країнах склалися свої форми участі робітників і службовців в здійсненні соціального забезпечення. Так, в Німеч-

чині, Угорщині, забезпеченням за рахунок соціального страхування займаються профспілки. В Болгарії, Румунії, Чехії профспілкові організації назначають і виплачують допомогу з фондів соціального страхування. Активну участь в соціальному забезпеченні селян-кооперативів приймають органи правління сільськогосподарськими кооперативами, ради (спілки) кооперативів, а також спеціально створені для цього кооперативні органи.

Правові форми соціального забезпечення також реалізуються через принципи.

Питання поняття, видів і змісту правових форм соціального забезпечення, їх місця в відповідних національних системах соціального забезпечення вченими зарубіжних країн вирішуються по-різному. Під правовими формами соціального забезпечення більшість вчених розуміють організаційно-правові способи утворення фондів, призначених для соціального забезпечення і забезпечення із цих фондів. В Болгарії, Німеччині, Румунії основними формами соціального забезпечення вважається соціальне страхування і соціальна допомога, в Польщі – соціальне страхування, соціальна допомога і соціальна опіка, в Чехії – державне забезпечення, соціальне страхування і соціальна турбота.

Деякі розходження в найменуваннях правових форм соціального забезпечення і їх кількість можна пояснити як історичні особливості кожної з країн. В цей час однотипність природи і функцій соціального забезпечення в усіх країнах дозволяє виявити загальні форми соціального забезпечення.

Аналіз законодавства країн показує, що в теперішній період актуальні акумуляції суспільних фондів, призначених для соціального забезпечення за рахунок прямих бюджетних асигнувань. Звичайно, що в кожній з країн є особливості в законодавстві про створення фондів, про види і розміри забезпечення, про порядок його надання.

Основою правової форми соціального забезпечення є державне соціальне страхування. В зарубіжних країнах ним охоплені всі трудящі. Але різного роду особливості в середині соціального страхування ще зберігаються (декілька програм забезпечення). Так, в Болгарії соціальне страхування обіймає робітників і службовців, членів сільськогосподарських кооперативів, членів промислових кооперативів. В Угорщині, Німеччині, Румунії страхування включає в себе формування фондів. В деяких країнах ці фонди утворюються із коштів не тільки держави, підприємств, кооперативів, але й робітників. В Чехії, страхові фонди для забезпечення і робітників, і службовців, і членів сільськогосподарських кооперативів (а в Болгарії – для забезпечен-

ня робітників і службовців) утворюються цілком із коштів держави, підприємств і кооперативів. В Угорщині в їх утворенні приймають матеріальну участь робітники і службовці, в Румунії – кооперативні селяни, а в Німеччині – всі названі категорії робітників (робітники, службовці і кооперативні селяни). Існує деяка своєрідність і в видах забезпечення по соціальному страхуванню. В більшості країнах виплата пенсії проводиться за рахунок фондів соціального страхування. В порівнянні, в Україні пенсійне забезпечення реалізується за рахунок коштів державного бюджету. В Німеччині і в Румунії на основі внесків робітників здійснюється їх додаткове забезпечення.

Таким чином, соціальне страхування є основною формою соціального забезпечення у всіх країнах. Але не можна не помітити, що в умовах ринку, особливо в період розвитку, соціальне страхування набрало нового змісту і дуже відрізняється від соціального страхування ранніх етапів. Передусім, в зарубіжних країнах фонди соціального страхування утворюються в основному із внесків державних підприємств і коштів державного бюджету і представляють собою суспільні фонди споживання. Такий спосіб формування страхових фондів невідомий східним державам.

В Угорщині робітники платять в страхові фонди 3–10% заробітної плати незалежно від її величини, в Німеччині – від 10% заробітної плати до 600 марок в місяць. Страхові внески робітників в розвинутих країнах складають 7,4% (в США), до 21,75% (в Нідерландах) заробітної плати.

До форм соціального забезпечення, безпосередньо заснованих на коштах держави, можуть відноситися: соціальна допомога (Болгарія) і суспільне забезпечення (Нідерланди), державне забезпечення (Чехія) та ін. Загальним критерієм, що дозволить обмежити соціальне страхування від забезпечення із коштів державного бюджету, є спосіб формування фондів, що лежать в основі кожної із цих форм. Якщо фонди соціального страхування утворюються відрахуванням із коштів підприємств, закладів і організацій (а в деяких країнах і із заробітної плати застрахованих), а також дотацій із бюджету держави, то фонди іншої форми соціального забезпечення – безпосередньо з бюджету. Крім того, розширення цих форм соціального забезпечення є зв'язок забезпечення із трудовим відношенням. Якщо для забезпечення по соціальному страхуванню даний зв'язок звичайно необхідний, то для забезпечення з безпосереднього бюджету він в багатьох випадках непотрібний. Далі правові форми соціального забезпечення можуть відрізнитися по видах.

На попередніх етапах розвитку держави способи утворення фондів, призначених для соціального забезпечення, здійснювали вплив на характер і зміст правовідносин по наданню окремих видів забезпечення цих фондів. Значно відрізнялися один від одного види і розміри забезпечення, умови і забезпечення, його надання і т. д.

Розвиток соціального забезпечення об'єктивно привів до усунення основних відмінностей в забезпеченні окремих прошарків і груп робітників, до зближення умов і рівня їх забезпечення.

В зв'язку з цим правові форми соціального забезпечення придбали інший зміст – вони впливово зблизились, і в той же час процес утворення єдиної системи соціального забезпечення в кожній із країн значно зменшився. В залежності між способами формування фондів і особливостями правовідносин (по пред'явленню забезпечення із них). І, хоча зв'язок між способами і джерелом утворення фондів соціального забезпечення і змістом правовідносин по розподілу форм і ще зберігається, він вже не має такого рішучого значення як це було раніше.

Сучасний період характеризується процесом інтеграції правових форм соціального забезпечення у Європейських країнах: утворення єдиних фондів забезпечення, утворення правових норм, які регулюють забезпеченням.

Дослідження питань галузевого відношення норм про забезпечення в різних країнах у різних авторів проходять по-різному.

Системі права в різного типу країнах притаманна єдність, яка передує її змісту, спільності системи і структури суспільних відносин.

Отже, формування права соціального забезпечення характерне не тільки для України, але й для інших країн. В цей же час у кожній із цих країн розвиток галузей права соціального забезпечення відбувається в конкретних умовах під впливом специфічних спільних відносин даної країни, в рамках національної правової системи.

Протягом довгого часу в правовій науці зарубіжних країн існувала думка, що відношення по соціальному забезпеченню робітників і службовців, їх сімей за рахунок коштів державного соціального страхування складають предмет трудового права, по забезпеченню громадян за рахунок прямих бюджетних асигнацій – предмет адмінправа, по забезпеченню кооперативних селян за рахунок децентралізованих фондів – предмет сільсько-господарсько-кооперативного права.

В свій час подібні погляди були після перемоги революцій в багатьох країнах Середньої і Східної Європи. Господарське

соціальне страхування розповсюджувалось, перш за все, на робітників і службовців, а законодавство про соціальне страхування складало частину трудового права. Крім цього, відбувалося диференційоване забезпечення службовців державного апарату не безпосередньо з бюджету держави, а членів сільськогосподарських кооперативів – за рахунок кооперативних коштів. Було організовано правові системи (форми) соціального забезпечення, внаслідок чого виникли в їх рамках суспільні відносини, що раніше регулювалось нормами різноманітних галузей права. В основі цього лежали причини соціально-економічного характеру: значна різноманітність між формами особистості і формами організацій, суспільної праці, класами і соціальними прошарками, містами і селами, фізичною і розумовою працями, а також відповідна незрілість відносин, які склалися при розподілі фондів суспільного вживання, як нової форми розподілу.

Поступовий рух держави привів до глибокої зміни в усіх сферах суспільного життя: підвищення ступеня зрілості і розвитку суспільних відносин, подальша їх диференціація, інтеграції однопорядкових відносин і т. д. В області соціального забезпечення відбулися консолідація суспільних відносин до значної уніфікації відповідного законодавства.

На базі вивчення загальних проблем соціального забезпечення ряд вчених-юристів зарубіжних країн прийшли до висновку про формування нової галузі права – соціального забезпечення. Одним із перших ідею самостійності права соціального забезпечення висунув Л. Пісца в монографії „Соціальне забезпечення в соціалістичному суспільстві“ [30].

На його думку, аргументи на користь такої ідеї приводять до наступного: в багатьох країнах видані власні норми про соціальне забезпечення кооперативних селян, які тісно пов'язані з нормами про соціальне забезпечення робітників і службовців, запропоноване соціальне забезпечення, незалежне від виду виконання роботи, якщо непрацездатність або смерть наступила при виконанні службових обов'язків, на військовій службі, право на декілька видів соціального забезпечення не має ніякого зв'язку з трудовим відношенням або з іншим видом трудової діяльності.

Крім цього, Л. Пісца вказує на деякі риси, які відрізняють суспільне відношення по соціальному забезпеченню від сільськогосподарсько-кооперативних відносин,

Незважаючи на кількість вагомих аргументів в користь права соціального забезпечення, що висунув Л. Пісца, його позиція представлена недостатньо здійсненою. Так, немає чіткості

у визначенні меж галузі, недостатньо повно дано характеристику його юридичним ознакам (метод, принципи і т. д.), право соціального забезпечення не відмежоване від адміністративного права.

Значний внесок в дослідження проблеми самостійності права соціального забезпечення був зроблений на міжнародному симпозиумі в Парижі в 1966 р. Автори дискусійного матеріалу – чехословацькі вчені Я. Колоушек [19], К. Пінц [32], І. Томега [42], В. Вергайнер [6] прийшли до висновку про самостійність права соціального забезпечення, наводячи відмежування його від трудового і адміністративного права. На їх думку, право соціального забезпечення відрізняється від трудового права, передусім, правовим регулюванням, а від адміністративного права – правовим становищем суб'єктів в правових відносинах.

Ідеї, висловлені учасниками паризького симпозиуму, в тому числі вченими, здійснили вагомий вплив на розвиток наукової думки в сфері права соціального забезпечення. В наступні роки з'явилося чимало прихильників його самостійності.

Аналіз обґрунтування ідеї самостійності права соціального забезпечення зі сторони ряду авторів показує, як схожість поглядів з головних питань, так і різницю в підходах до тих чи інших проблем. Це можна пояснити, з однієї сторони – сукупністю закономірностей розвитку права у всіх країнах, а з другої сторони – існуванням в окремих країнах особливостей в системі правових актів про соціальне забезпечення, в управлінні соціального забезпечення і т.д.

Найбільш широке розповсюдження (раніше, як в інших країнах) ідея самостійності права соціального забезпечення отримала в Чехії, де було видано книгу „Чехословацьке право соціального забезпечення“ (Прага, 1968 р.; Братислава, 1969), на юридичних факультетах університетів введена наукова дисципліна „Право соціального забезпечення“, а книжки з трудового права не містять матеріалів з питань соціального забезпечення.

В галузі права визначають право соціального забезпечення окремі вчені: Болгарія – Е. Хртстова, В. Мрачков, В. Ангушева; Угорщина – Г. Гаранчі, Л. Надь; Польща – В. Шуберт, З. Зелиновський; Румунія – Л. Мілиер, в Німеччині – зберігається традиційний погляд на право соціального забезпечення як частину трудового права, де для правового регулювання пенсійного забезпечення робітників і службовців характерна доступність умов, що визначають право на пенсію [14]. Це умови, які можуть дотримуватися без будь-яких труднощів. Це не високі потреби, які ніяк не можуть бути визнані надмірно суворими і об-

меженими. Це умови і вимоги неускладнені всеможливими обмеженими обмовами.

Формулювання „доступність умов, що визначають право на пенсію“ не достатньо вдале. Але ще менш вдалими були, на наш погляд, такі запропоновані формулювання, як: „пільгові умови для надання пенсії“ або „доступність пенсійного забезпечення“.

„Пільга“ означає певний виняток із загальних правил, а тут йде мова про характеристику загальновстановлених умов для надання права на пенсію. Крім того, термін „пільгові умови“ має цілком визначене, вузьке значення. Це ті зниження вимог віку та стажу, які встановлені для визначення пенсії по старості робітникам і службовцям, які зайняті на роботах з особливими умовами праці.

„Доступність пенсійного забезпечення“ можна невірно зрозуміти в змісті: як для отримання права на пенсію, взагалі не потрібно ніяких умов (наприклад стаж) – по аналогії з „доступністю медичної допомоги“ або „доступності навчання“. „Доступність пенсійного забезпечення“ звичайно може бути сприйнята в розумінні простоти [41, 4, 11].

Формулювання майже співпадає з тим, яке зазначено в вузькому підручнику з трудового права: „Доступність загальних умов у набутті права на пенсію” [2, 370]. Однак незрозуміло, яке значення має тут ознака „загальне“, У другому місці підручника цей принцип трактовано дещо інакше „пільгові умови придбання права на пенсію“ [2, 373].

Візьмемо основні вимоги пенсійного законодавства: з якого віку можна отримувати пенсію по старості; який стаж необхідний для призначення пенсії по старості або по інвалідності?

За загальним правилом, пенсії по старості в нас призначаються при наявності необхідного стажу, віку: чоловіки – 60 р., жінки – 55 р. Для зайнятих на підземних роботах, роботах зі шкідливими умовами праці, в гарячих цехах – ці вікові вимоги відповідно знижуються до 50 і 45 років, а для зайнятих на інших роботах з важкими умовами праці – до 55 і 50 р.

Загальне правило про необхідність досягнення 60 або 65 р. для отримання пенсії по старості не суперечить біологічній і життєвій уяві про старість. Зниження цих вікових умов до 50 і навіть 45 р., які законодавець виявив необхідними встановити для професій з найбільш важкими умовами праці вже відходить від загальнопоширених уявлень про старість.

В законодавстві зарубіжних країн встановлені більш високі вимоги для отримання пенсії по старості. Наприклад, в США чоловіки отримують право на пенсію по старості лише в 65 років,

а жінки в 62 р., в Англії та Греції чоловіки – 65 р., жінки – 60 р.; в Данії – 67 і 62 р.; в Австрії – 65 р. і 60 р. В ряді країн встановлений однаковий високий пенсійний вік для жінок і чоловіків: Німеччині, Голландії, Фінляндії, Іспанії, Португалії та Швейцарії – 65 р. Стаж роботи необхідний для отримання пенсії по старості складає згідно законодавства 25 р. для чоловіків і 20 років для жінок з пониженням його відповідно до 20 і 15р. для зайнятих на підземних роботах, роботах з шкідливими умовами праці, в гарячих цехах. Стаж для отримання пенсії по інвалідності, внаслідок загального захворювання, диференціюється в залежності від віку, статі, характеру праці і складає від 1 р. до 20 р. При інвалідності, внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пенсія призначається незалежно від стажу роботи, також стаж не потрібен, якщо інвалідність – наслідок загального захворювання, настала до досягнення 20 р., але вимоги стажу встановленого для чоловіків, яким пенсія по старості або по інвалідності від загального захворювання призначається у віці 60–64 р. або старше, звідси можна сказати, що ці вимоги стажу є невисокими.

Доступність умов, що визначають право на пенсію згідно українського пенсійного законодавства можна показати на прикладі пенсії на випадок втрати годувальника.

Щоб закінчити характеристику умов, що визначають право на пенсію, слід пригадати і те, що закон ліквідував ряд необґрунтованих і застарілих обмежень, які були в галузі пенсійного забезпечення. В зв'язку з цим багато громадян, які раніше не мали право на пенсію (або отримали пряму відмову у призначенні пенсії), тепер отримали право на пенсію та скористалися тим правом.

Соціальне забезпечення ряду зарубіжних країн характеризується принципом „високого рівня“ поряд з доступністю умов, що визначають саме право на пенсію. Високий рівень пенсійного забезпечення – це не тільки констатація економічного факту або підсумок статистичного підрахунку, але суто правовий принцип, адже він узагальнює зміст багаточисельних правових норм, що регулюють розміри пенсійного забезпечення.

Відтак, основні норми пенсії по старості взяті окремо, без комплексу інших норм пенсійного законодавства, ще не дають повного уявлення про дійсний рівень пенсійного забезпечення по старості. Тут важливі і досить сприятливі для працівників вирахування заробітної плати для нарахування пенсії і можливість нарахування (з різних умов) надбавок, які можуть збільшити пенсію по старості на 10–20%. Для порівняння пенсії по

старості, пенсії по інвалідності і на випадок втрати годувальника встановлені в загальному на менш високому рівні, але ці пенсії, в дійсності, згідно з новим пенсійним законодавством значно підвищені у порівнянні з попередніми розмірами.

На рівні з усіма працюючими пенсіонери мають право на безкоштовну медичну допомогу. Держава зобов'язана забезпечити пенсіонерів (колишніх працівників і службовців даного підприємства або установи) медичними і культурними установами на рівні з працюючими і надати пенсіонерам допомогу в покращенні житлових умов. У випадку необхідності пенсіонерам надається путівка в санаторії і будинки відпочинку.

Пенсіонери, яким необхідні протези або протезноортопедичні вироби, забезпечуються ними безкоштовно або на пільгових умовах. І лише в деяких випадках за повну ціну.

Пенсіонери нарівні з робітниками і службовцями мають право на допомогу на випадок народження дитини і допомогу на поховання члена сім'ї тощо.

В США, де з лютого 1959 р. пенсії по старості і на випадок втрати годувальника були підвищені на 7%, середня сума пенсії по старості складає не набагато більше 16 доларів у тиждень, тобто приблизно лише частину прожиткового мінімуму. Це не завадило пресі США після вказаного незначного підвищення пенсії стверджувати, що в США досягнутий „вищий рівень пенсійного забезпечення“, і встановлена для робітників „забезпечена старість“. Між тим американська „Асоціація по дослідженню проблем праці“ визнала, що „відсутність піклування про людей похилого віку – одна з найнегативніших сторін життя в США в епоху атому і автоматизації“.

В Англії пенсії по старості настільки мізерні, що для робітника, який не має заощаджень „перейти на державну пенсію означає майже те, що пірнути в сувору бідність“. На з'їзді британських тред-юніонів вказувалося, що в Англії люди похилого віку знаходяться в гіршому становищі, ніж в будь-якій європейській країні. Лейбористи виступають з лозунгом „довести розмір пенсії до 50% заробітної плати“, але таке підвищення вони хотіли здійснити до початку нового тисячоліття (на жаль їм це не вдалось).

Якщо середній розмір пенсії в Україні по старості складає 2/3 середньої заробітної плати, то в Англії – тільки 20%, США – 18%, Канаді – 16%.

В Італії, навіть після закону 1958р., прийнятого під тиском робітничого руху дещо збільшилися розміри пенсій, мінімум пенсії складає лише від 1/6 до 1/4 середньої заробітної плати

італійського робітника, цей мінімум пенсії в декілька раз менший від офіційного прожиткового мінімуму.

Дуже низькі розміри пенсій в Норвегії, Данії, Швейцарії і Австралії.

В Болгарії пенсії робітників і службовців похилого віку складають від 55 до 80%, а пенсії інвалідів – від 25 до 100% заробітку (не кажучи про надбавки за стаж). В Угорщині пенсію по старості призначають в розмірі 50% заробітної плати, а пенсії по інвалідності – від 50 до 70% заробітної плати (без врахування надбавок за стаж). В Чехії пенсії по старості призначаються в розмірі 50–90%, а пенсії по інвалідності в розмірі 30–90% заробітної плати. В Румунії пенсії складають (не рахуючи надбавок за стаж) по старості – від 70 до 100%, а по інвалідності від трудового каліцтва або професійного захворювання – від 50 до 100% заробітної плати, по інвалідності від загального захворювання або каліцтва, не пов'язаного з роботою, на 10–15% менше.

Хотілось би звернути увагу наших законодавців і на такий принцип соціального забезпечення зарубіжних країн як відображення в соціальному забезпеченні розподілу по заслугах.

Безперечно, що між пенсією працівників, службовців і розподілом по праці існує чіткий зв'язок. Працівнику або службовцю пенсійне забезпечення надається в зв'язку з працею, яку він раніше отримував у відповідності з кількістю і якістю. Чим краще і плідніше працював даний працівник в період своєї діяльності, тим вище буде пенсійне забезпечення його в старості або у випадку втрати працездатності, а також пенсійне забезпечення його сім'ї у випадку його смерті.

Зв'язок пенсійного забезпечення з принципом розподілу по праці відзначався і в деяких виступах на сесії Верховної Ради при обговоренні і прийнятті різного роду нормативно-правових актів.

Питання про межі і форми використання принципу розподілу по праці в сфері пенсійного забезпечення неодноразово висвітлювалося в юридичній літературі. Говорилося про відображення, прояв принципу розподілу по праці в пенсійному забезпеченні або його „своєрідне використання“ в цій сфері. Про це в різний час писали А.Е. Пашерстник [26], А.С. Краснопольський [21], В. В. Короваєв [20], Н. Г. Александров [1]. Але якщо майже всі ці автори (крім Н. Г. Олександрова) зосереджували увагу на питанні впливу розміру заробітку на розмір пенсії, то Л. Я. Ринцбург в своїй праці „Трудовий стаж працівників і службовців“ підкреслив значення трудового стажу для визна-

чення права на пенсію. При цьому Н.Я. Ринцбург прийшов до висновку, що якщо саме право на пенсію по старості виникло на базі працездатності, від стажу залежить розмір пенсії і т.д., то тут не лише пряма дія принципу „кожному по його праці“ не опосередкована, а безпосередня. За принципом цих всіх тверджень слід по-перше відзначити, що, безперечно, принцип „по праці“ проявляється в пенсійному забезпеченні не тільки при визначенні самого права на пенсію [34].

Однак пенсійне забезпечення надається не в якості прямого безпосереднього нагородження за виконану працю. Ця праця вже була повністю оплачена в свій час, по мірі виконання роботи. І якщо працівник не побажав або не зміг скористатися наданим йому правом на пенсію, то це не означає, що його праця залишилася в якійсь мірі неоплатною.

Пенсійне забезпечення по своїй природі є не оплата за працю, а елементарне забезпечення необхідних засобів існування для тих, хто вже непрацездатний внаслідок старості або інвалідності, або хто є непрацездатний як малолітній і потребує матеріального забезпечення на випадок втрати годувальника. Якщо ж в деяких випадках пенсійне забезпечення надається також і тим, хто продовжує працювати, то пенсія виплачується не як винагорода за працю, а вище тієї винагороди з інших джерел.

Розподіл по праці (а в дійсності оплата праці у відповідності з кількістю і якістю) і матеріальне забезпечення людей похилого віку і непрацездатних –це два різних принципи.

Отже, неправильно було б говорити про пряме безпосереднє використання принципу розподілу по праці і пенсійному забезпеченню.

Але про це не доводиться говорити ще й тому, що в пенсійному забезпеченні принцип „по праці“ (має на увазі минулі час і працю) є дійсним, але далеко не єдиним критерієм, за яким визначається право на пенсію і її розмір. На відміну від оплати праці, яка визначається безпосередньо за кількістю і якістю, в пенсійному забезпеченні працівників і службовців враховується не тільки минула праця, але й причини інвалідності (трудова каліцтво, загальне захворювання і т. д.), ступінь інвалідності, сімейний стан пенсіонера та інші критерії.

Одним із основних відображень принципу розподілу по праці в сфері пенсійного забезпечення є те, що, за загальним правилом, право на пенсію робітникам, службовцям та їх сім'ям надається тільки за наявності стажу. В деяких зарубіжних країнах, і закріплено конституціями та законами, передбачена нова правова установа – „пенсії при не повному стажі, по старості,

по інвалідності, і по випадку втрати годувальника. І тут право на пенсію ставиться у залежності від наявності трудового стажу.

З точки зору призначення принципу розподілу по праці, особливо важливим є встановлення пенсійної пропорційності між продовженням трудового стажу і розміром пенсії.

В сфері пенсійного забезпечення по старості, інвалідності і на випадок втрати годувальника, пенсії при неповному стажі отримали в Європі широке розповсюдження.

Законодавство про пенсії за вислугу років не знає призначень пенсій при неповному стажі (не в такій мірі).

Пенсії при неповному стажі передбачені в законодавстві Болгарії, Румунії, Угорщині, Чехії. У Болгарії робітникам і службовцям, які досягнули 60 років (чоловіки) або 55 років (жінки), але не мають повного стажу, пенсії призначаються при наявності у них не менше половини встановленого стажу, а в Румунії – не менше 10 років стажу (для пенсій по старості). Ці пенсії призначаються в розмірі, пропорційно до стажу. Не можна не згадати про існуючий в Болгарії інший вид – неповні пенсії, які можна було б назвати „пенсіями при неповному віці“, а саме: робітники, звільнені при скороченні штатів, по хворобі, стаж 25 р. (чоловіки) або 20 р. (жінки), отримують при досягненні пенсійного віку пенсії в розмірі на 10% нижче встановлених норм. В Угорщині неповні пенсії по старості і по інвалідності можуть призначатися при стажі не менше 10 р. і нараховуються не в прямій пропорції до стажу, а своєрідним методом: за кожний рік, що не досягнув до повного стажу, повна пенсія скорочується на 2%.

Розподіл по праці базується на основі двох критеріїв: не тільки кількості, але й якості праці. З цієї точки зору не можна не враховувати, що безперервна праця на одному підприємстві або закладі – більш дисциплінована, ритмічна, щільна, збагачена навичками, а саме, в силу своїх якостей. Вона буває також і більш відтворююча.

Таким чином, слід визнати, що надбавки до пенсій, нараховані за безперервний (строк) стаж роботи, (стаж безперервної роботи) на одному підприємстві або в закладі, також є „відбитком“ принципу розподілу по праці.

Українське діюче законодавство про пенсії за вислугу років не передбачає за загальним правилом надбавок за загальний стаж роботи за спеціальністю, не знає надбавок за безперервний стаж (лише як винятки).

В Болгарії і Чехії при визначенні пенсії по старості, по інвалідності і у випадках втрати годувальника нараховуються над-

бавки за тривалий загальний стаж, а надбавки за стаж до пенсій по старості і по інвалідності нараховуються за кожний рік стажу, починаючи з 1929 р. В Румунії надбавки до пенсій по старості нараховуються за кожний рік роботи понад норму стажу.

Надзвичайно важливим виявом принципу розподілу по праці в сфері пенсійного забезпечення робітників і службовців є вирахування пенсій з індивідуального фактичного заробітку кожного даного робітника.

Хоча нараховування пенсій з індивідуального фактичного заробітку саме по собі вже забезпечує визначену співрозмірність пенсії з заробітком а, отже, з кількістю та якістю праці, однак ступінь цієї співрозмірності між пенсією і заробітком може бути різним. Він залежить, в дійсності, від того, як вирішуються наступні питання: 1) які види заробітку враховуються при визначенні пенсії?; 2) за який термін враховується заробіток?; 3) який метод нараховування заробітку?

В заробітну плату для нараховування пенсії включаються всі види заробітку, на які нараховуються страхові внески, крім заробітку за надурочні роботи, за сумісництвом і всякого роду одноразових виплат.

Винагорода за вислугу років виплачується в деяких ведучих галузях народного господарства, хоча і носить одноразовий характер, все ж включається в заробітну плату, із якої нараховуються пенсії, не враховуючи такі одноразові виплати як, наприклад, компенсації за невикористану відпустку.

Стосовно питання про термін, за який враховується заробіток для нараховування пенсії за загальним правилом, встановлено, що береться середньомісячний заробіток за 12 останніх місяців перед зверненням за пенсією. Це загальне правило відповідає по суті двом вимогам: по-перше, повинен враховуватися заробіток, якого робітник досяг на час звернення за пенсією, який є характерним для даного робітника, з врахуванням стажу, кваліфікації.

По-друге, повинен враховуватися заробіток за досить довгий період праці, а не за короткий відрізок часу.

За Чеським законом пенсії нараховуються з середньорічного заробітку, який підраховується за останні 10 або 5 календарних років, на вибір працівника. За Болгарським законом пенсії по старості нараховуються за середньомісячним заробітком за будь-які 3 роки підряд і останніх 10 років трудового стажу, за вибором працівника, за 5 наступних років із 10 останніх років праці. В Угорщині базою для нараховування пенсії є середньомісячний заробіток за останні 60 місяців.

1. **Александров Н. Г.** (Узагальнення та аналіз літератури).
2. **Александров Н. Г.** Советское трудовое право.– М.: Юридическая литература, 1959.– С. 370, 373.
3. Аналіз НПА.
4. **Беверідже У.** (Узагальнення та аналіз літератури).
5. **Бистричан Г. Д.** Система социального страхования в Румынии.– Бухарест, 1968.
6. **Вергайнер В.** (Узагальнення та аналіз літератури) // Правда.– 1982.– 5 лютого..
7. Всесвітній профспілковий рух.– 1973.– № 4.– С. 23–24.
8. Доповідь **Марше** на XXIV з'їзді Французької компартії.
9. **Етьях.** (Узагальнення та аналіз літератури).
10. За рубежом.– 1982.– № 43.– С. 13.
11. За рубежом.– 1982.– № 6.– С. 15.
12. За рубежом.– 1983.– № 51.– С. 11.
13. За рубежом.– 1983.– № 6.– С. 14.
14. Засоби масової інформації (ЗМІ).
15. **Картхі.** (Узагальнення та аналіз літератури).
16. **Кассирова П.** США. Кризис социальной политики.– М., 1978.– С. 49.
17. **Кацаров И.** Теория социального страхования.– Свищов, 1967.
18. **Колверт Г.** (Узагальнення та аналіз літератури).
19. **Колоушек Я.** (Узагальнення та аналіз літератури).
20. **Короваєв В. В.** (Узагальнення та аналіз літератури).
21. **Краснопольський В. В.** (Узагальнення та аналіз літератури).
22. **Лоусон Р.** (Узагальнення та аналіз літератури).
23. **Мадлинский Е.** Основные правовые вопросы социального страхования.– Варшава, 1966.
24. **Огюс А., Берендт С.** (Узагальнення та аналіз літератури).
25. **Парано.** (Узагальнення та аналіз літератури).
26. **Пашерстник А. Е.** О сфере действия и принципах советского трудового права / Советское государство и право.– 1957.– № 10.– С. 47
27. **Пиотровский Е.** Социальное обеспечение. Проблематика и методы.– Варшава, 1966.
28. **Пірон Ж.** (Узагальнення та аналіз літератури).
29. **Писца Л.** Социальная политика и социальное планирование.– Братислава, 1977.
30. **Писца Л.** Социальное обеспечение в социалистическом обществе.– Братислава, 1964.
31. **Пінкер.** (Узагальнення та аналіз літератури).
32. **Пінець К.** (Узагальнення та аналіз літератури).
33. **Рід Бр.** (Узагальнення та аналіз літератури).
34. **Ринцбург Н. Я.** Трудовой стаж работников и служащих.
35. **Самуельсон П.** (Узагальнення та аналіз літератури).
36. Социальное обеспечение: Учебник.– МОП, 1970.
37. Социально-экономические проблемы трудящихся капиталистических стран.– М., 1974.– С.139–143, 153 и др.

38. Сучасні проблеми міжнародного робітничого і профспілкового руху: Матеріали V Конгресу профспілок.– М., 1962.– С. 249–254.
39. **Тітмус.** (Узагальнення та аналіз літератури).
40. **Тойвола О.** (Узагальнення та аналіз літератури).
41. **Толкунова В. Н.** Пенсионное обеспечение работников и служащих в СССР.– ВЮЗИ, 1957.– С. 4, 11.
42. **Томега.** (Узагальнення та аналіз літератури).
43. Труд.– 1982, 18 лютого.
44. Экономическая газета.– 1983.– № 8.– С. 21.
45. **Янулов И.** Социальное страхование при капитализме и социализме.– София, 1964.

ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА: КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Поняття та статус Європейської Спільноти. Загальнотеоретична характеристика європейських стандартів у сфері соціального забезпечення, єдині підходи до соціального захисту в Європі. Співвідношення світових та європейських стандартів у сфері соціального забезпечення, Європейська Спільнота: концепції соціального забезпечення, міжнародні органи в сфері соціального забезпечення, вступ України в Європейську Спільноту: єдині стандарти соціального забезпечення. Стан проблеми в юридичній літературі.

Ставши на шлях побудови Європейської Спільноти, обравши за мету створення правового та демократичного суспільства, на перший погляд цілий ряд країн ніби усунув всі перешкоди на стратегічному шляху „Держава – для людини!“ Але, беручи до уваги зростаючий інтерес державних союзників загальноєвропейських планів, враховуючи перехід країн на світові стандарти в економіці, а також маючи на увазі ті політичні прорахунку, які вже зроблені за цей короткий проміжок часу, викликає занепокоєння доля людини. Адже за грандіозними масштабами, за „геніальними“ планами, за бажанням створити єдиний ринок праці можна не помітити те, заради чого все це створюється, і ці сумніви не є безпідставними. Вони базуються, перш за все, на відсутності єдиної системи правового, головне – соціального захисту, і не тільки в кожній окремо взятій країні Європи, а й у Європейській Спільноті в цілому.

Такий захист, хоча далеко не досконалий, є і в Україні, і набагато ефективніший ніж у Європейських країнах, але цього мало для відчуття людиною своєї забезпеченості. Потрібна єдина система захисту зі своєю інфраструктурою, принципами, положеннями та адміністративними органами, яка б розповсюджувалася на всі країни Європи. Але в період, коли Спільнота прийде до єдиного ринку праці, коли людина, яка проживає в одній країні і протягом життя буде працювати, коли громадяни однієї

країни, заробляючи собі на життя, приносять своєю спільною працею користь іншій. державі, хто і яка держава повинна подбати про її старість, хто і як повинен забезпечити їй лікування у разі нещасного випадку, куди їй звернутися зі своїми проблемами та проханнями? Все це повинна врегулювати єдина система соціального захисту в Європейському Домі.

Існує також ще один бік проблеми. Через економічну кризу в другій половині сімдесятих, а також в останні роки, національні системи соціального захисту майже у всіх країнах опинилися під впливом нових політичних течій, і справді, системи, які існували роками, стали застарілими, такими, які не відповідають новим обставинам та вимогам часу.

Крім цього, як тільки Європейська Спільнота висунула так званий захід 1992 р. – інтерес до різноманітних систем соціального захисту зріс миттєво. Автори цього проекту поставили завдання порівняти соціальний захист різних країн і виробити його єдиний тип, який відображав би дійсні інтереси громадян, який би був вигідним для всіх країн Європи.

Але ж населення Європи складається не тільки з громадян та підданих, а й з апатридів та біпатридів. Як же бути з ними? Не можна ж про них забувати. Адже вони також люди, які працюють на благо суспільства. Хто захистить їх? Існує ще одна категорія осіб, які збагачують людський добробут. Це ті, які не знайшли застосування своєї діяльності на батьківщині, або ж країна повелася з ними жорстоко. Це велика армія мігрантів. Не можна забувати і про них. Хто їх захистить від економічних катаклізмів та економічних баталій? Звичайно, міжнародні норми соціального захисту.

Тому не можна не пам'ятати про вдосконалення норм, які відображають інтереси мігрантів. Адже при завершенні побудови Єдиної Європи їх армія значно поповниться.

Враховуючи всі ці обставини, а також маючи на увазі гасло, під яким йде людство: „Суспільство – для особи!“, потрібно винайти досконалу структуру підходу для вирішення всіх цих питань. А ключем повинно бути вироблення єдиних принципів права соціального забезпечення, єдиної концепції соціального захисту в Європі.

Дещо вже зроблено на цьому шляху. Так, наприклад, деякі з органів, які керують діяльністю Європейської Спільноти, кожні два роки видають так звані Порівняльні таблиці схем із соціального захисту в країнах-членах Європейської Спільноти.

Безперечно, ставлячись із великою повагою до авторів цих таблиць, схилиючи голову перед вагою їх знань, віддаючи

належне їх авторитетові на міжнародній арені, потрібно погодитись, що на основі цих таблиць не можна зробити глибокого, докорінного аналізу принципів права соціального захисту в цих країнах. Не сумніваючись у цінності цих таблиць, треба погодитись і з тим, що їх ламало для загальної оцінки і вироблення характеристики інфраструктури тієї чи іншої системи соціального захисту. Звичайно ж, існують і інші роботи, які дають можливість зрозуміти суть соціального захисту. Є також публікації з даної теми. Але всі вони торкаються лише окремих тем, не розглядаючи їх у всеєвропейському масштабі, пристосовуючи лише до окремих країн, не враховуючи інтереси, специфіку окремих питань, їх економічний, політичний розвиток, а також національні особливості.

Отже, постало питання про необхідність серйозного вивчення систем соціального захисту у всіх країнах-членах Європейської Спільноти. Такий аналіз допоможе виробити єдині підходи до соціального забезпечення, корінні принципи соціального захисту, а враховуючи контексти національних систем, використати все те прогресивне та найефективніше, що виробило людство протягом останніх років, допоможе побудувати концепцію єдиної системи соціального захисту у Європі.

На які ж елементи соціального захисту потрібно звернути увагу. Перш за все, це такі, які найповніше відображають загальний стан. Враховуючи думку теоретиків та практичних працівників, сучасне соціальне забезпечення і вироблення повної стратегічної лінії єдиної загальноєвропейської системи соціального захисту потрібно вдосконалювати за однією, принциповою структурою, в основу якої необхідно закласти генеральні інститути, положення, принципи та поняття соціальної політики. Що ж мається на увазі? Перш за все – це вироблення єдиного поняття джерела законодавства соціального захисту. По-друге – створення єдиної структури адміністративних органів, які забезпечували б діяльність всієї системи. По-третє – визначення сфери конкретного застосування соціального захисту, тобто чітке передбачення в законодавстві випадків, обставин та подій, після яких виникають, змінюються або припиняють дію правовідносини у сфері соціального забезпечення. По-четверте – необхідність однозначно визначитися з видами страхування та допомог після страхових випадків. По-п'яте – фінансування. На останнє потрібно звернути особливу увагу всіх країн Європи, адже без розумної фінансової політики будь-яка соціальна діяльність приречена на крах. І ще одне – це юридичний захист. Хоча тут у скептиків і може виникнути запитання: що ж за соці-

альний захист, який потребує захисту? Так, справді потребує. Адже ніхто з нас не застрахований від прямих бюрократичних вимог та перепон, від невмілого використання та застосування законодавства і, нарешті, від несправедливості, корупції, байдужості, недбалості та хабарництва.

Чому ж саме вищезгадані положення стали основними у виробленні єдиних підходів у законодавчому процесі, у виробленні концепції загальноєвропейських норм соціального захисту? Це можна пояснити так.

Вироблення єдиних понять джерел законодавства соціального захисту допоможе зрозуміти суть соціального захисту, усвідомити, що саме розуміють у тій чи іншій країні під соціальним захистом. Також це пов'язане з відсутністю міжнародного визначення поняття соціального забезпечення: в міжнародних нормативних актах, а також в актах, прийнятих Європейською Спільнотою щодо соціальної політики, цей термін трактується по-різному, інколи заперечуючи один одного. Не можна забувати і про матеріальний бік проблеми, адже різнобічне використання одного і того ж інструмента призведе до перекручень та недоречних наслідків, а це в кінцевому результаті спотворить весь соціальний захист. Ось чому потрібно виробити єдину концепцію соціального захисту Європи.

Звичайно ж, не можна сказати, що усі зміни так по-різному трактуються, окремі аспекти все ж таки співпадають у деяких європейських країнах. Так, наприклад, трактування терміну страхування з Конвенції № 102 Міжнародної Організації Праці знайшли своє відображення в деяких законодавчих актах Європейських держав. Це страхування, які пов'язані з медичним обслуговуванням, безробіттям, старістю, каліцтвом на роботі, інвалідністю тощо. Як бачимо, міжнародні європейські органи почали виробляти єдину термінологію одного реального змісту, який вкладений у дане поняття, та однакового застосування в практичній діяльності. Останнім часом стало можливим, завдяки цьому, застосування важливих нормативів ЄС, а саме № 1408/71, який за своїми принципами почав вписуватися у весь об'єм нормативних актів. І це дуже важливий крок до вироблення єдиної концепції соціального забезпечення в Європі.

Наступним штрихом у створенні міжнародної системи соціальної політики повинна бути відповідь на запитання: чи включатиме концепція соціального захисту всі види допомог та виплат, чи, навпаки, один заперечуватиме інший, а чи, може, вони взаємозамінюватимуться? Важливість даного роз'яснення полягає у різноманітності національних систем, внутрішньодер-

жавних нормативних актів, які не співпадають з міжнародно-правовими договорами, а інколи й суперечать їм. Тому вищі державні органи країн Європейської Спільноти повинні впорядкувати та відшліфувати своє внутрішнє законодавство відповідно до вимог міжнародних актів, включити до нього поняття допомоги безробітним, яке в деяких країнах Європи не вважають частиною системи соціального захисту, а усунути деякі виплати, які не повинні входити у концепцію соціального захисту, наприклад, оплата за навчання.

Звичайно, з цим можна погоджуватися, це можна заперечувати, але зрозуміло одне : без єдиного підходу, консенсусу не буде.

Звернемося ще до одного моменту. У деяких державах соціальна допомога поряд з іншими виплатами, які забезпечують мінімальні засоби для існування (наприклад, прожитковий мінімум), входить у систему соціальної політики держави, а в деяких – ні. Як бути в такому випадку? Адже існують держави з різним розвитком економіки, з різним валовим доходом, з різним рівнем благополуччя громадян. І це не є тимчасовим явищем. Звичайно, всі мріють про європейське благополуччя, але це утопія, а тому, доки існує дана диференціація, єдиного підходу до соціального захисту в Європі не обминути. І цього, перш за все, вимагає не юриспруденція, а демографія у поєднанні з економічною та соціальною політикою, в оболонці яких і проходять законодавчі процеси.

Але ні в якому разі не потрібно вдаватись до крайнощів і враховувати всі нюанси та особливості кожної країни. Та, зрештою, це нікому не потрібно, і на практиці це зробити практично неможливо. Треба лише вибрати єдину систему соціального захисту, яка найповніше відображала б інтереси людей, вдосконалили її прогресивними нормами з інших систем і надати їй міжнародного статусу. Вихідною концепцією для ідеальної повинна бути та, яка отримує найвище міжнаціональне визнання, яка побудована на засадах консенсусу, яка увібрала в себе всі принципи права соціального забезпечення.

У побудові міжнаціональної системи соціального захисту в Європі особливу увагу потрібно звернути на джерела законодавства, які беруть вимоги як з міжнародно-правових актів, так і з соціальних систем. Перш за все, до уваги потрібно взяти міжнародні договори, які були прийняті у даній галузі. Також значне місце повинні зайняти конституційні норми, які відносяться до соціального захисту, а особливо ті статті, які торкаються основних прав та свобод людини. Адже будуючи громадянське правове суспільство, ми повинні закласти в його основу права

людини, значну частину з яких складають соціальні права, в тому числі і право на соціальний захист, яке поглинає в себе право на здоровий спосіб життя, право на їжу, право утворювати профспілки та вступати до них, право на працю, право на справедливу платню, розумне обмеження робочих годин, право на медичне обслуговування, право на адекватний стандарт життя (включаючи соціальне обслуговування) та освіту, а також багато інших прав, без яких у наш час індустріальних революцій та екологічних криз людині не вижити. І цей перелік не може бути вичерпним, адже життя не стоїть на місці, суспільство розвивається і тим самим створює собі проблеми, вийти з яких допоможе соціальний захист.

Також у побудові єдиної системи соціального забезпечення неможливо не торкнутися положень, які організують та координують всю політику захисту. І не питання буде дуже болючим, адже боротьба за владу – це політика, а при політичних баталіях, як правило, найбільше страждає населення. Ось чому в даному питанні потрібно бути обережним, особливо при розподілі влади між центральними та місцевими органами влади.

Європейська Спільнота у виробленні концепції соціального захисту повинна використати не тільки документи, які прямо стосуються соціального забезпечення, а й ті, які охоплюють інші сфери життя, і тим самим створюють ґрунт для дії та застосування норм соціального захисту. Що ж мається на увазі? Це статути, адміністративні акти, акти органів управління, колективні договори, контракти про прийом на роботу (трудові договори), закони та декрети, які стосуються підприємництва, та інші нормативні акти, які зачіпають державний і приватний бізнес, а в кінцевому результаті – соціальний захист.

Ось чому у побудові загальноприйнятого для Європи соціального захисту потрібно зосередити основну увагу на тих джерелах, які містять у собі прогресивні міжнародні та внутрішньодержавні акти. Але все ж таки повинна бути пріоритетність міжнародних договорів. Чому саме міжнародні договори повинні стати основним джерелом? Це пов'язано з наявністю багатьох розбіжностей між окремими країнами-членами Спільноти, з одного боку – у сфері систем захисту державних службовців і з другого – у сфері приватного бізнесу. І таких прикладів чимало. Тільки міжнародні договори можуть скасувати ці розбіжності.

Наступне, на чому пропонуємо зупинитися у виробленні єдиної концепції соціального захисту в Європі, – це адміністративна організація, тобто створення єдиної структури законодавчих,

виконавчих та судових органів у сфері соціального забезпечення, які здійснювали б політику захисту, виробляли б плани та забезпечували б заходи щодо покращання соціального становища людей, координували б та організовували б діяльність держав-членів Європейської Спільноти, контролювали б та перевіряли б звітність, а також у випадку необхідності у взаємодії з міжнародними судами захищали б порушені права та свободи осіб, надавали б консультації, роз'яснення з прийняття, зміни та використання законодавства з даних питань.

На цей аспект потрібно звернути особливу увагу не тільки для кращої організації управління та контролю, а й для вироблення єдиних підходів у підготовці кадрів для даної системи. Адже службовцями, які будуть працювати у цій галузі, повинно керувати не тільки матеріальне заохочення, а й внутрішні переконання та загальнолюдські цінності. Їм доведеться обслуговувати і допомагати людям, з якими доля була не милостива – калікам, хворим, сиротам, тим, хто вимагає не тільки матеріальної допомоги, але й співчуття та розуміння,

Потреба вироблення однієї системи органів управління та контролю пояснюється ще одним фактом. Досліджуючи дану проблему, не можна не побачити негативної тенденції тих країн, у яких використовують декілька напрямків соціального захисту. Де функціонує декілька систем органів, дуже часто можна спостерігати різноманітне тлумачення державної політики соціального забезпечення, що в кінцевому результаті призводить до неминучих наслідків. Складається ситуація: скільки адміністрацій – стільки ліній соціального захисту. А від цього страждають люди, яких відправляють з однієї інстанції до іншої, у яких одні вимагають одні довідки, а інші – інші, створюючи бюрократичні перепони, а разом з тим підриваючи авторитет самого соціального захисту, тому вважають логічним утворити єдину систему адміністративних органів, в коридорах яких не заблукала б людина, не залишилась б один на один зі своїми проблемами.

Отже, досвід аналізу та огляду систем організації соціального захисту дає можливість стверджувати про необхідність вироблення єдиної загальної концепції інфраструктури управління та контролю в даній галузі. Особливу увагу потрібно звернути на компетенцію міністерств, відомств, контрольно-наглядових та правоохоронних органів, чітко розмежувати її, а також налагодити діяльність засобів масової інформації щодо ознайомлення населення з їх правами та свободами і нарешті вдосконалити механізм фактичного застосування норм права соціального захисту.

Окремої уваги заслуговує сфера індивідуально-конкретного застосування. Потрібно в межах Європейської Спільноти визначитися з конкретними категоріями осіб, яким необхідно надавати допомоги та виплати. Бажано за доцільне усунути розбіжності між загальними системами страхування і системами страхування найманих працівників, а також між обов'язковим та добровільним страхуванням. Потрібно визначитися з довготривалою проблемою і припинити спекуляцію у виплаті допомог та пенсій. І таких неоднозначних ситуацій у сфері конкретного застосування норм права соціального захисту в реальному житті безліч. Тільки загальна концепція Європейської Спільноти допоможе їх усунути.

За останні роки особливої ваги набуває страхування як один з основних способів забезпечити своє подальше життя після нещасного випадку. Що це – передбачення чи готування до гіршого людини? А може, – безсилля держави перед природою? Ні. Життя є життя, а тому ніхто не може передбачити майбутнього. І людина, і держава роблять спробу хоч як-небудь реагувати на „сюрпризи долі“. Ґрунтовний аналіз економіки країн Європи, а також соціологічні опитування, які проводилися в різних країнах, дають підстави стверджувати, що для соціального страхування відкрита дорога в Європейську Спільноту. Адже страхування вигідне як для держави, так і для особи. Але поряд зі всіма перевагами в страхуванні є ряд недоліків, які необхідно усунути на даному етапі. І основним недоліком є відсутність, а в деяких випадках недосконалість механізму регулювання страхових виплат відповідно до інфляційних процесів, до загального прожиткового мінімуму. Передбачають, що при переході до загальноєвропейського ринку праці і ринку товарів цей механізм буде вдосконалюватися пропорційно до зменшення інфляції, що зрештою сприятиме створенню єдиної системи страхування.

Досліджуючи проблему індивідуального застосування виплат та допомог згідно з правом соціального захисту, можна зіткнутися з різними системами випадків, після яких виникає обов'язок у держави видати ці виплати, а також у окремих випадках страхувань здійснити перерахунки.

Прикладом цього можуть бути допомоги безробітним або пристарілим. Виявилось складним у деяких країнах віднести ці виплати до сфери дії страхування і навпаки – не у всіх країнах страхування розповсюджується на пристарілих людей та на безробітних. Ці різнобічні тлумачення також необхідно усунути, виходячи з принципів всесторонності та всезагальності соціального захисту.

Торкаючись проблеми дискусій навколо всесторонності та всезагальності соціального захисту, деякі автори розглядають ці принципи у контексті національних традицій та ментальності кожної нації. Дехто з авторів, заперечуючи їм, стверджує, що це лише ширма і небажання заглянути в глибину проблеми. Звичайно, і з тими, і з іншими можна погоджуватись, і тим, і іншим можна заперечувати, але не погодитись і заперечити не можна тільки єдиному – якщо буде єдина загальноєвропейська концепція підходу до принципів, положень та систем соціального забезпечення та соціального страхування, ці розбіжності не виникатимуть.

Система фінансування дещо ускладнює проблему вироблення єдиного підходу до створення загальноєвропейського соціального захисту. Адже до побудови Європейської Спільноти країни підійшли з різним економічним становищем і, враховуючи їх різне географічне положення, не можна недооцінювати ті природні умови, в яких вони знаходяться. Також на фінансуванні значно позначилися наслідки екологічних катаклізмів, що в значній мірі поставило в різне матеріальне становище суб'єкти міжнародного права соціального забезпечення. Маючи все це на увазі, можна прийти до висновку, що фінансування, а також сплата членських внесків, потребує глибокого та детального вивчення.

У вирішенні цієї проблеми не обійтись без компетентної оцінки економістів, соціологів та інших спеціалістів. Але зараз вже зрозуміло одне: доки не буде вироблено диференційованого тарифу у єдиній системі фінансування, доки не визначено єдиних джерел надходження, доти фінансування не буде стабільним та ефективним, а отже, не буде досконалим сам соціальний захист.

І нарешті, хотілося б ще раз повернутися і зосередити увагу на юридичному захисті. Адже недостатньо тільки надати права та свободи особі, але ї повинні бути також і певні реальні можливості для їх забезпечення, умови їх використання. Маємо на увазі ті юридичні процедури, які у випадку невиконання механізмом реалізації, сприяли б впровадженню принципів права соціального забезпечення в життя.

Тільки тоді, коли людина буде впевнена, що у випадку недотримання або незадоволення будь-якого її права у галузі соціального захисту їм допоможе компетентний орган, буде виконане основне завдання – забезпечення та захист людини.

Таким чином, на порозі третього тисячоліття Європейська Спільнота повинна докорінно змінити соціально-економічні від-

носини, а отже, систему соціальних цінностей. І це не примха долі чи здійснення добрих побажань. Це наслідок дії об'єктивних процесів, якими керують економічні закони, про які не можна забувати. Адаптовані до безпорадності економічної мізерії та безтурботності, пересічні громадяни підійшли до тієї межі, після якої настає або повна апатія, поєднана зі злочинністю або національне підняття, поєднане з відродженням традицій. Так ось, для того, щоб наступило останнє, Об'єднаній Європейській Спільноті потрібно докласти всіх зусиль для організації конструктивної сили, якою є впевненість у завтрашньому дні. А цю впевненість дасть людям захист і, як основний його прояв – соціальне забезпечення. Але забезпечення однакове для всіх і для кожного. А для цього і потрібно виробляти єдину концепцію соціального захисту в Європейській Спільноті.

ПОБУДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Україна суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Україна соціальна держава: правова норма чи інформація для роздумів. Загальнотеоретична характеристика соціальної держави. Шляхи побудови соціальної держави в Україні. Місце проблеми побудови соціальної держави в комплексі національних проблем. Соціальна держава: національна проблема чи проблема нації. Соціальний захист як одна з основних функцій суспільства. Соціальна політика України при переході до ринкової економіки. Стан проблеми в юридичній літературі.

Вирішуючи одну з національних проблем в державі – побудову соціального суспільства, необхідно сконцентрувати свою увагу на наступних чинниках.

По-перше. Вироблення єдиного джерела законодавства соціального захисту, що надасть можливість зрозуміти суть соціального захисту, допоможе усвідомити, що саме мається на увазі в тій чи іншій сфері під соціальним захистом. Це пов'язано з відсутністю міжнародного визначення соціального забезпечення: в міжнародних нормативних актах, а також в актах, прийнятих Європейською Спільнотою, щодо соціальної політики цей термін трактується по-різному. Інколи в протиріч один одному. Не можна забувати і про матеріальну сторону проблеми, адже різнобічне використання одного й того ж інструменту приведе до перекручень та недоречних наслідків, а це в кінцевому результаті спотворить весь соціальний захист. Ось чому потрібно виробити єдиний кодифікований акт в соціальній сфері.

Звичайно ж, не можна сказати, що всі терміни так різнобічно трактуються, деякі аспекти все ж таки співпадають в ряді положень. Так, наприклад, трактування страхування, що вказуються в Конвенції № 102 Міжнародної Організації Праці, знайшли своє відображення в деяких законодавчих актах України. Це

страхування, які пов'язані з медичним обслуговуванням, захворюваннями, безробіттям, старістю, каліцтвом на роботі, інвалідністю тощо. Як бачимо, законодавчі органи стали на шлях вироблення однієї термінології, а звідти і єдиного реального змісту, що вкладається в дане поняття, та однакового застосування в практичній діяльності. Останнім часом стало можливим, завдячуючи цьому, застосування важливих нормативів ЄС, а саме № 1408/71, які за своїми принципами почали вписуватися у весь стан нормативних актів. І це є дуже важливим кроком на шляху вироблення єдиної концепції побудови соціальної держави в Україні.

По-друге. Штрихом у створенні національної системи соціальної політики повинна бути відповідь на питання: чи вбере концепція соціального захисту всі види допомог та виплат, чи можливо одне зможе виключити інше, а можливо, вони зможуть взаємозамінюватися? Важливість даного роз'яснення полягає у різноманітності внутрішньодержавних нормативних актів, які не співпадають з міжнародно-правовими договорами, а інколи суперечать їм. Тому вищі державні органи повинні стати на шлях упорядкування та відшліфування нашого внутрішнього законодавства відповідно вимог міжнародних актів.

Звичайно, з цим можна погоджуватися, цьому можна заперечувати, але ясно одне: без вироблення єдиного підходу не буде досягнуто консенсусу.

По-третє. Звернемося ще до одного моменту. Інколи, в ряді держав соціальна допомога поряд з іншими виплатами, що забезпечують мінімальні засоби для існування, наприклад, прожитковий мінімум, входить в систему соціальної політики держави. Як бути в такому випадку? Адже існують регіони з різним розвитком економіки, з різним валовим прибутком, з різним рівнем добробуту людини. І це не є тимчасовим явищем. Звичайно, хотілося б сподіватися на вседержавне благополуччя, але це утопія, тому, поки існує дана диференціація, єдиного підходу до соціального захисту в державі не обминути. І цього, перш за все, вимагає не юриспруденція, а демографія у поєднанні з економічною та соціальною політикою, ті катаклізми, в оболонці яких і проходять законодавчі процеси.

Але ні в якому разі не потрібно впадати в крайнощі і враховувати всі нюанси та особливості кожного регіону. Та, зрештою, це нікому і не потрібно, і на практиці цього зробити практично неможливо. Потрібно лише вибрати одну єдину систему соціального захисту, яка найбільш повно б відображала інтереси людей, вдосконалити її прогресивними нормами з інших систем

і надати їй загальнодержавного. Вихідною концепцією для ідеальної повинна бути та, котра отримає найвище міжнародне визнання, яка побудована на засадах консенсусу, яка увібрала в себе всі принципи права соціального забезпечення.

По-четверте. У побудові національної системи соціального захисту особливу увагу потрібно звернути на права людини, які черпають свої критерії як з міжнародних актів, так і з соціальних систем. Перш за все, до уваги потрібно взяти міжнародні договори, які були прийняті у даній галузі. Також значне місце повинні зайняти конституційні норми, які відносяться до соціального захисту, а особливо ті статті, що торкаються основних прав та свобод. Адже, будуючи соціальне правове суспільство, ми повинні закласти у фундамент права людини, значну частину з яких складають соціальні права, в тому числі і право на соціальний захист, яке поглинає в себе право на здоровий спосіб життя, право на їжу, профспілки та вступати до них, право на працю, право на справедливу платню, розумне обмеження робочих годин, право на медичне обслуговування, право на адекватний стандарт життя (вимогам соціального обслуговування) та освіти, а також багато інших прав, без яких в наш час індустріальних революцій та екологічних криз пересічній людині не вижити. І цей перелік не може бути вичерпним, адже життя не стоїть на місці, суспільство розвивається і тим самим створює собі проблеми, вийти з яких допоможе соціальний захист.

По-п'яте. У побудові єдиної системи соціального суспільства неможливо не торкнутися положень, що здійснюють владну організацію та координування всією політикою захисту. І це питання є дуже болючим, адже боротьба за владу – це політика, а при політичних баталіях, як правило, найбільше страждає населення, ось чому в даній ситуації потрібно бути обережним, особливо при розподілі влади з даних питань між центральними та місцевими органами влади.

По-шосте. Українська держава у вирішенні даної національної проблеми повинна використати не тільки документи, що прямо торкаються соціального забезпечення, але й ті, що охоплюють інші сфери життя, і тим самим створюють ґрунт для дії та застосування норм соціального захисту. Що ж мається на увазі? Це статuti, адміністративні акти, акти органів державного управління, колективні договори, контракти про прийом на роботу (трудоі договори), закони та декрети, що торкаються підприємництва та інші нормативні акти, які зачіпають державні та приватні „бізнеси“, що в кінцевому рахунку торкаються соціального захисту.

Ось чому потрібно зосередити основну увагу у побудові загальноприйнятого для Європи принципового соціального захисту на тих джерелах, які містять в собі прогресивні міжнародні та внутрішньодержавні акти. Але все ж такі повинна бути пріоритетність міжнародних договорів. Чому саме міжнародні договори повинні стати основним джерелом? Це пов'язано з наявністю великої кількості розбіжностей, які існують між окремими НПА, з одного боку – в сфері систем захисту державних службовців і з другого боку – в сфері приватного бізнесу. І таких чимало. Тільки міжнародні договори можуть скасувати ці розбіжності.

Наступне, на чому пропонується зупинитися у виробленні єдиної концепції побудови соціального суспільства – це адміністративна організація, тобто створення єдиної структури законодавчих, виконавчих та судових органів у сфері соціального забезпечення, які б здійснювали політику захисту, виробляли плани та забезпечували покращання соціального становища людей, координували та організовували контроль та діяльність своїх суб'єктів, перевіряли звітність, а також в разі необхідності у взаємодії з міжнародними судами захищати порушені права та свободи осіб, надавати консультації, роз'яснення по прийняттю, зміні та використанню законодавства з даних питань.

На цей аспект потрібно звернути особливу увагу не тільки для кращої організації управління та контролю, а й для вироблення єдиних підходів та принципів у підготовці кадрів для даної системи. Адже службовцями, які будуть працювати на цій ділянці, повинно керувати не тільки матеріальне заохочення, а й внутрішні, загальнолюдські цінності, можливо тому, що їм доведеться обслуговувати і допомагати людям, до яких доля була не милостива – калікам, хворим, сиротам, тим, хто вимагає не тільки матеріальної допомоги, але й співчуття та розуміння. Вироблення однієї системи органів управління та контролю пояснюється ще одним фактом. Досліджуючи дану проблему, не можна не побачити негативної тенденції по використанню кількох напрямків соціального захисту і завжди, навіть в рамках однієї країни, де функціонує кілька систем органів, дуже часто можна спостерігати різноманітне тлумачення державної політики соціального забезпечення, що в кінцевому рахунку приводить до невірних наслідків. Складається ситуація: скільки адміністрацій – стільки ліній соціального захисту, а поміж цим страждають люди, яких відправляють від одного органу до іншого, в яких один орган вимагає однієї довідки, а інший орган – іншої, створюючи тим самим бюрократичні перепони,

а разом з тим підриває авторитет самого соціального захисту. Вважається більш логічним утворити єдину систему адміністративних органів, в коридорах яких не заблукала би людина, не залишалася б один на один зі своїми проблемами.

Отже, досвід аналізу та огляд систем організації соціального захисту дає можливість стверджувати про необхідність вироблення єдиної загальної концепції інфраструктури управління та контролю в даній сфері. Особливу увагу потрібно звернути на концепцію міністерств, відомств, контрольно-наглядових та правоохоронних органів, чітко розписати її, а також налагодити діяльність засобів масової інформації по доведенню до населення їх прав та свобод у соціальному плані. І, на кінець, вдосконалити механізм фактичного застосування норм права соціального захисту.

Окремої уваги заслуговує сфера індивідуально-конкретного застосування. Потрібно в рамках соціалізації визначитися з конкретними категоріями осіб, яким необхідно надавати допомоги та виплати. Вважається за доцільне усунути розбіжності між загальними системами страхування і системами страхування найманих працівників, а також між обов'язковими та добровільними страхуваннями. Потрібно визначитись з довготривалою проблемою і припинити спекуляцію навколо проблеми виплати допомог та пенсій особисто чи на сім'ю. І таких неоднозначних ситуацій в сфері конкретного застосування норм права соціального захисту в реальне життя -безліч. Тільки вирішення національної проблеми допоможе їх усунути.

Останні роки особливої ваги набуває страхування, як один з основних способів забезпечити своє життя в разі нещасного випадку. Що це таке – передбачення чи готування до гіршого людини? А може неспроможність держави перед природою? Ні. Життя є життя, а тому ніхто не може передбачити майбутнього. І людина, і держава роблять спробу хоч як-небудь реагувати на „сюрпризи долі“. Ґрунтовний аналіз економіки країни, а також соціологічні опитування, які проводилися, дають підстави стверджувати, що для соціального страхування горить зелене світло, адже страхування вигідне як і для особи, так і для держави. Але поряд зі всіма перевагами в страхуванні є ряд недоліків, які необхідно усунути на даному етапі. І основним недоліком є відсутність, а в деяких випадках недосконалість механізму регулювання страхових виплат відповідно до інфляційних процесів, до загального рівня прожиткового мінімуму. Передбачається, що при переході до загальноєвропейського ринку праці і ринку товарів цей механізм буде вдосконалюватися про-

порційно зменшенню інфляції, що в кінці приведе до створення єдиної системи страхування.

Досліджуючи національну проблему індивідуального застосування соціальних виплат та допомог згідно з правом соціального забезпечення, можна зіткнутися з різного роду випадками, з питань яких виникає обов'язок у держави здійснити виплати, а також у окремих випадках здійснити перерахунки.

Прикладом цього можуть бути допомоги по безробіттю або старості. Виявилось складним віднести в ці виплати до сфери дії страхування, і навпаки. Не у всіх випадках страхування розповсюджується на людей похилого віку, та на безробіття. Ці різні бічні тлумачення також необхідно усунути, виходячи з принципів всесторонності та всезагальності соціального захисту.

Торкаючись проблеми дискусії навколо всесторонності та всезагальності соціального захисту, деякі автори розглядають ці принципи у контексті з національними традиціями та ментальністю, дехто з авторів заперечує їм, стверджує, що це лише ширма і небажання заглянути в глибину проблеми. Звичайно ж, з тими і іншими можна погоджуватись, і тим, і іншим можна заперечувати, але не погодитися і заперечити не можна тільки єдиному – будь загальнодержавна концепція підходу до побудови соціального суспільства і цих розбіжностей не виникало б.

Дещо ускладнює проблему вироблення єдиного підходу до побудови соціальної держави загальноєвропейського соціального рівня аспект фінансування. Адже до країни підійшли з різним економічним становищем і, враховуючи їх різне географічне положення, не можна недооцінювати ті природні умови, в яких вони знаходяться. Також на фінансування значний відбиток поклали наслідки екологічних катастроф, що в значній мірі поставило в різне матеріальне становище суб'єктів права соціального забезпечення. Маючи все це на увазі, можна прийти до висновку, що фінансування, а також оплата членських внесків, потребує глибокого та детального вивчення.

В цій проблемі не обійтись без компетентної оцінки економістів, соціологів та інших спеціалістів. Але зараз вже ясно одне: доки не буде вироблено диференційованого тарифу у єдиній системі фінансування, доки не визначено єдиних джерел надходження, не буде досконалим наш соціальний захист.

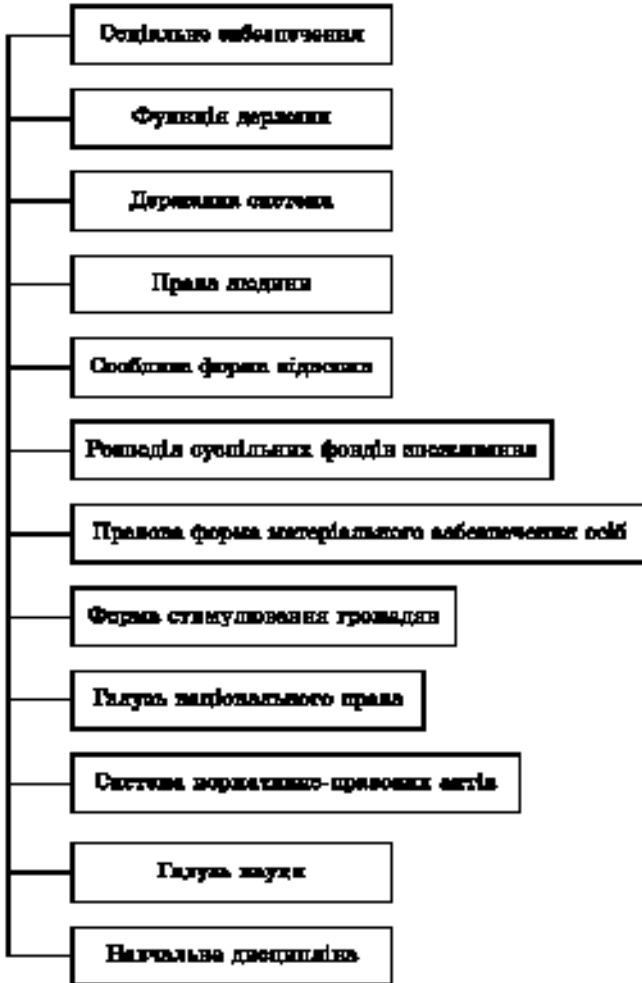
І, нарешті, хотілось би ще раз повернутися і зосередити увагу на юридичному захисті. І це немало-важливий акт, адже недостатньо тільки надати права та свободи особі, повинні бути також і певні реальні можливості для їх забезпечення, умови для їх використання. Маються на увазі ті юридичні процедури, які

в разі невиконання механізмом реалізації сприяли б впровадженню принципів соціальної держави в життя. Тільки тоді, коли людина буде впевнена, що в разі недотримання або незадоволення будь-якого її права в сфері соціального захисту, їй допоможе компетентний орган, тільки тоді буде досягнуто вирішення національної проблеми – побудова соціального суспільства.

Таким чином, у третьому тисячолітті Україна повинна докорінно змінити соціально-економічні відносини, а звідти систему соціальних цінностей. І це не примха долі чи здійснення добрих побажань. Це є наслідком дії об'єктивних процесів, що керуються економічними законами, про які не можна забувати. Адаптовані до безпорадності, економічної мізерії та безтурботності, пересічні громадяни підійшли до тієї межі, після якої настає або повна апатія, поєднана зі злочинністю, або національне підняття, поєднане з відродженням традицій. Так ось для того, щоб настало останнє, Україні потрібно прикласти всіх зусиль для організації конструктивної сили, якою є впевненість у завтрашньому дні. А вже цю впевненість надасть людям захист і як основний його прояв – соціальне забезпечення. Але забезпечення однакове для всіх і для кожного. А для цього і потрібно виробляти єдину національну концепцію побудови соціального суспільства.

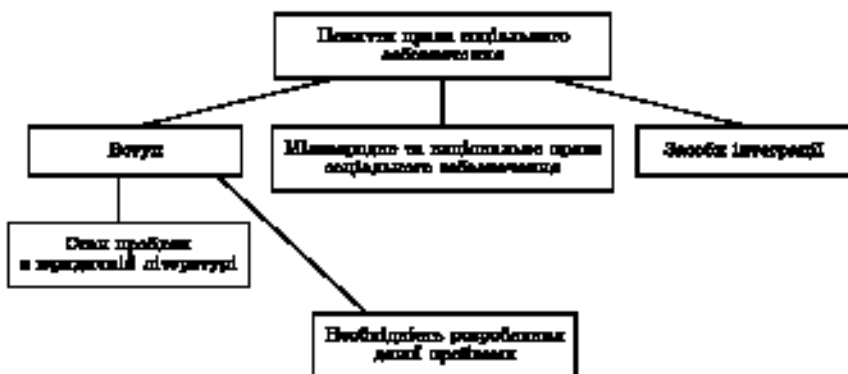
СХЕМИ ТА ТАБЛИЦІ

Тема № 1. Суть та значення соціального забезпечення

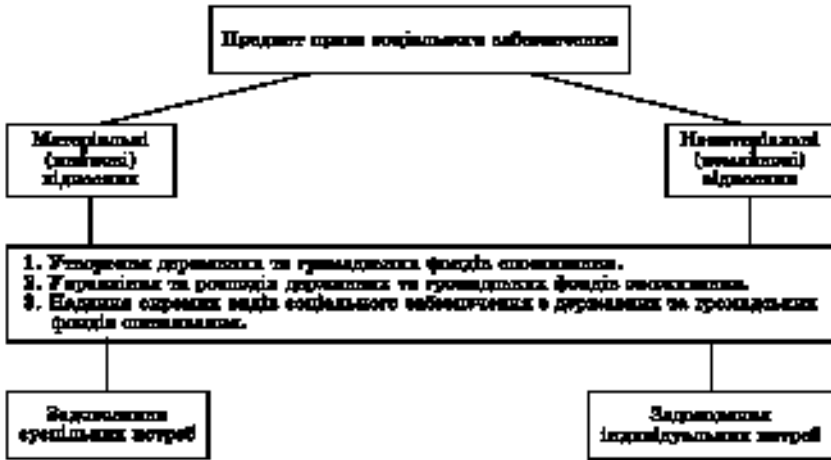

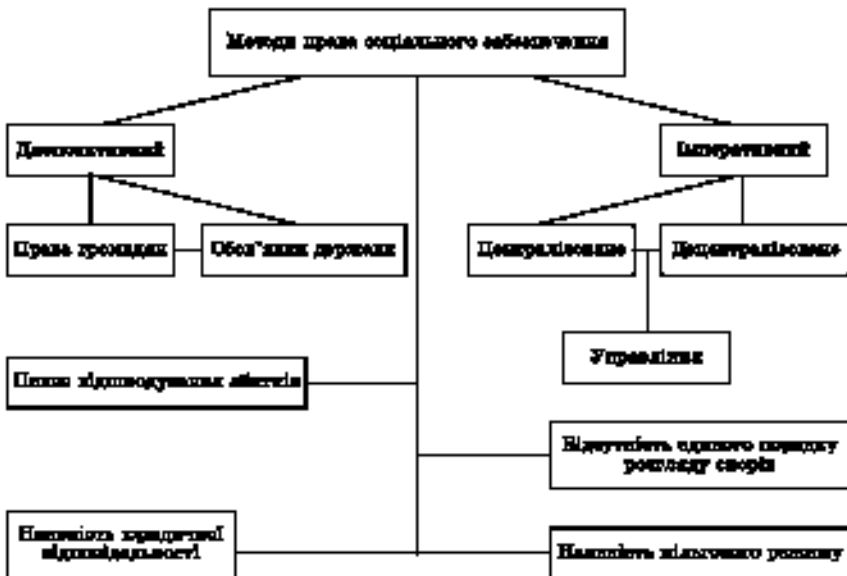
Тема № 2. Право соціального забезпечення як галузь національного права

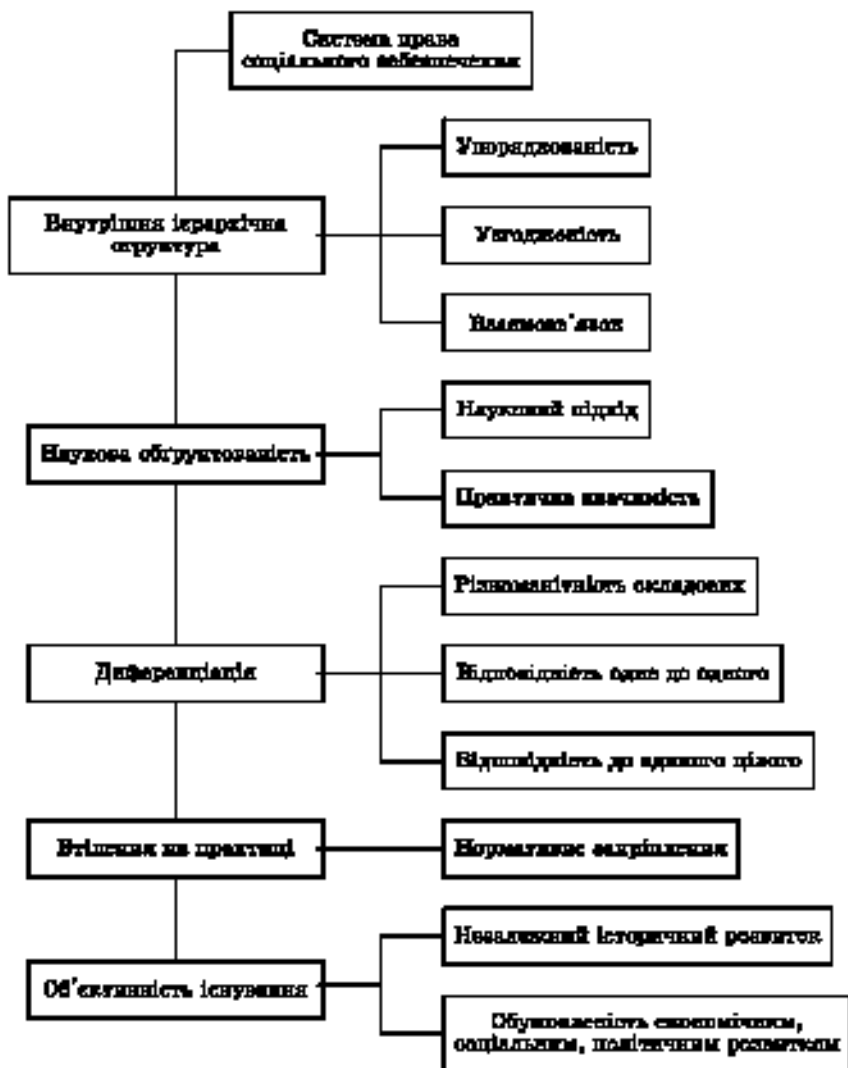
Тема № 3. Предмет права соціального забезпечення

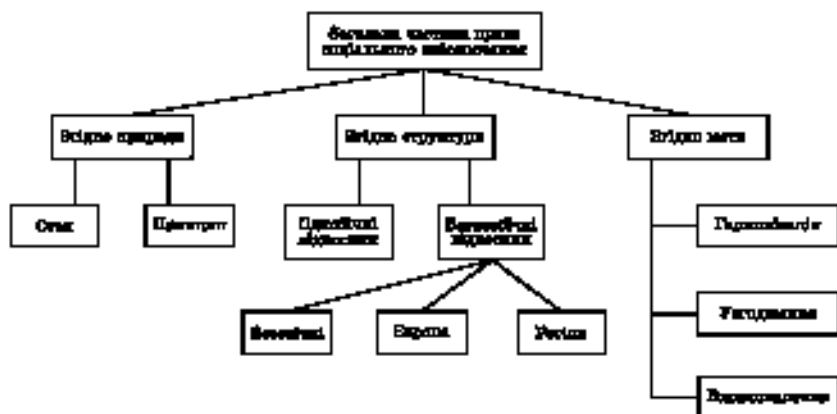
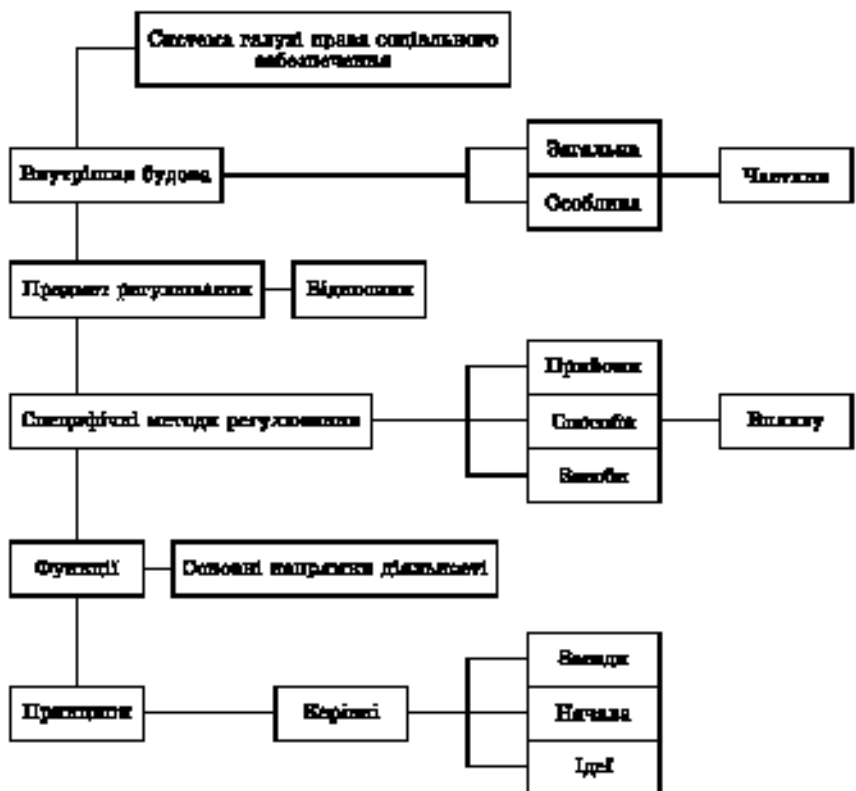

Тема № 4. Метод права соціального забезпечення

Тема № 5. Система права соціального забезпечення

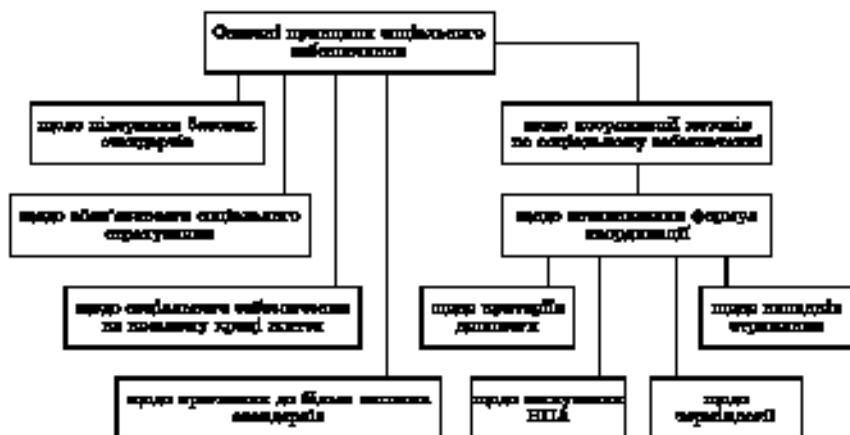

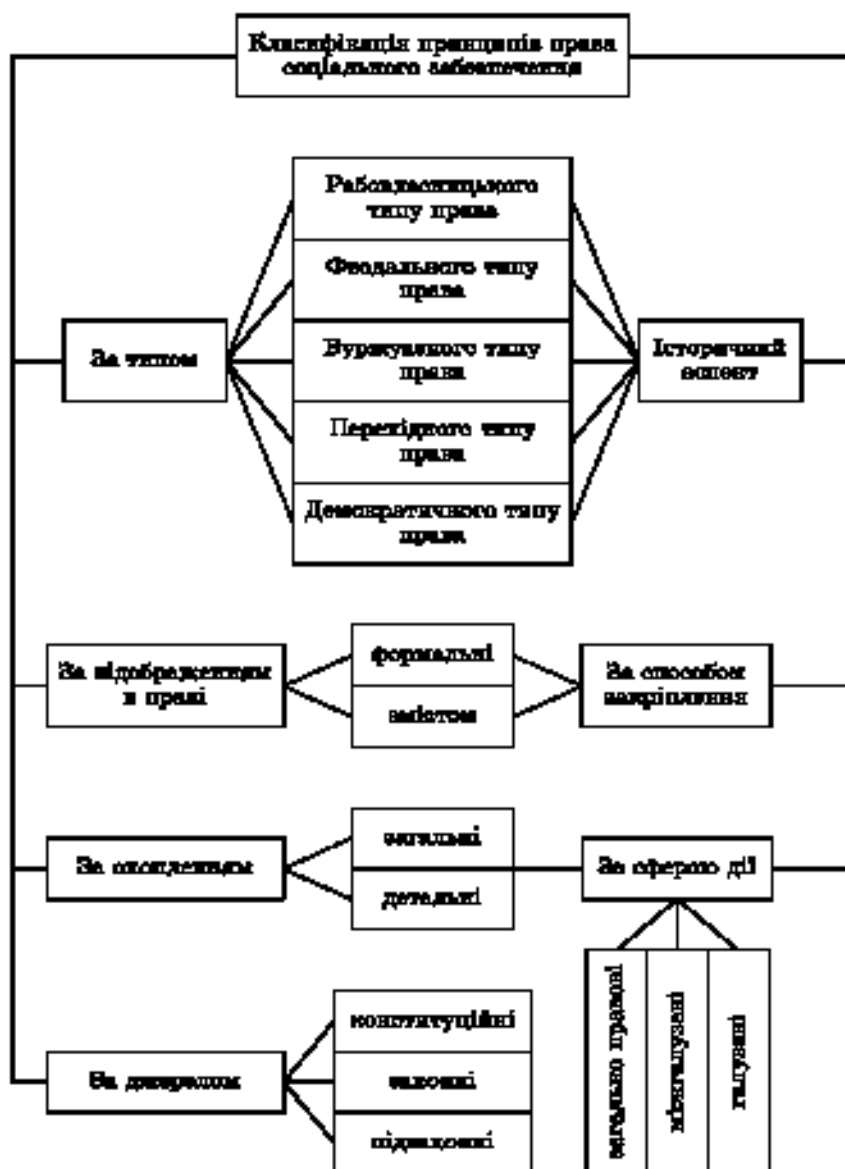

Тема № 6. Принципи права соціального забезпечення

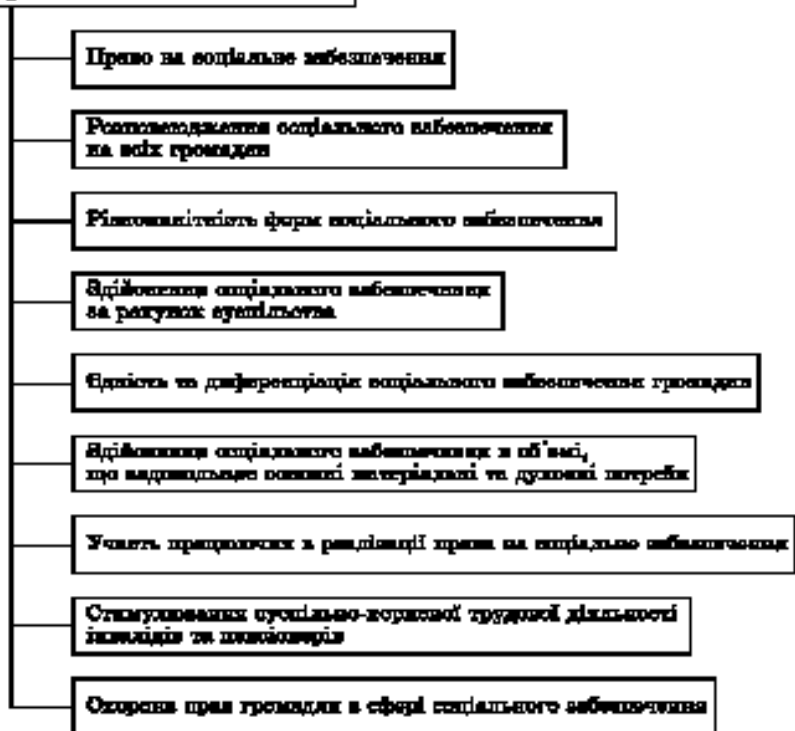
Принципи права соціального забезпечення України

соціальна справедливість;
незалежність соціального забезпечення;
доступність соціального забезпечення;
рівноправність видів та форм соціального забезпечення;
особистість соціального забезпечення;
соціальне забезпечення за рахунок держави та промислових фондів;
позачинки, єдність, взаємодія та диференціація соціального забезпечення;
реалізація соціального забезпечення;
здійснення соціального забезпечення в об'ємі, який задовольняє основні життєві та духовні потреби;
запобігання безробіттю на праці та соціальному забезпеченню;
отримання праці працівників осіб в сфері соціального забезпечення;
охорона прав суб'єктів при соціальному забезпеченні;
представник соціального забезпечення в господарських механізмах;
обов'язок забезпечувати для покриття річного року витрат в соціальному забезпеченні;
врахування мінусів трудового внеску для соціального забезпечення;
розуміння соціального забезпечення як процесу виконання,
як підняття підйому трудової діяльності;
виробничі стратегічні стандарти для соціального забезпечення;
юридичний рівності між національним і міжнародним правом соціального забезпечення;
взаємодія та виникнення в сфері соціального забезпечення;
подання довгострокових та короткострокових витрат
до соціального забезпечення;
підтримання здобутих прав в сфері соціального забезпечення;
єдність та взаємозв'язок зорк соціального забезпечення;
соціальна державотворчість, допомога до соціальному забезпечення;
принцип індивідуалізації соціального забезпечення

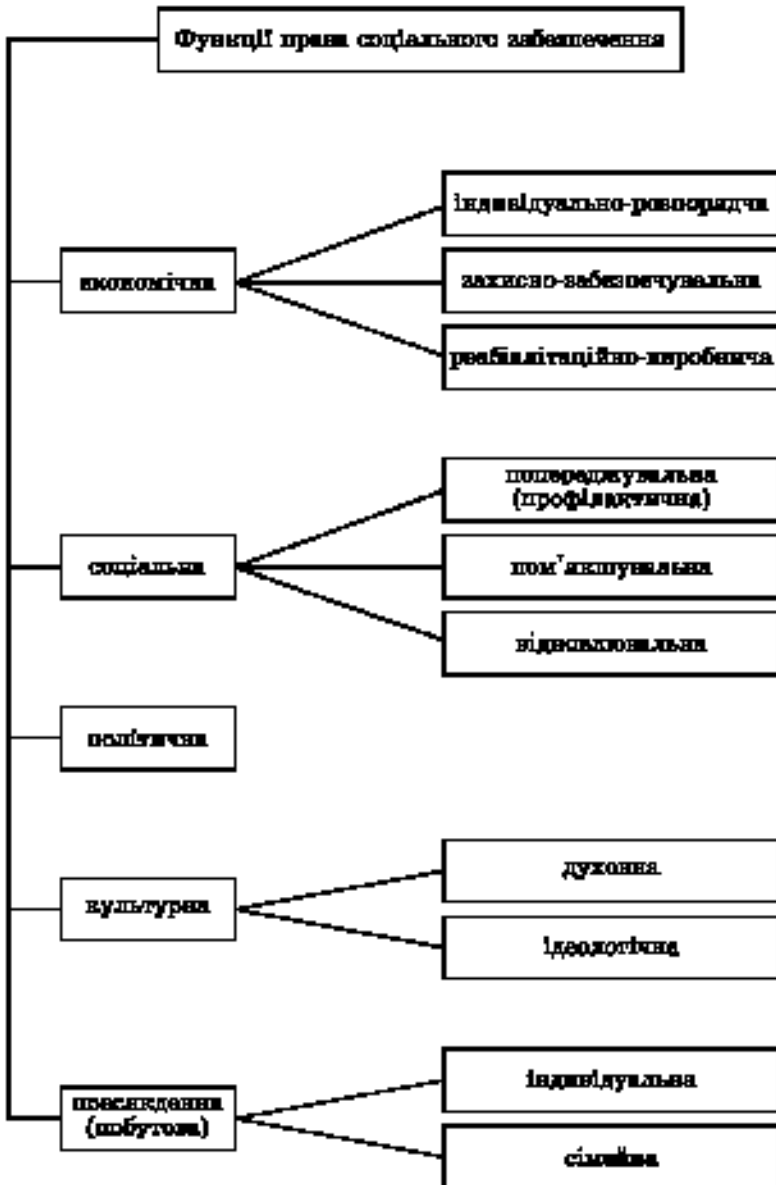
Значення використання принципів права соціального забезпечення в Україні

- 1 - дозволяє вдосконалити соціальне забезпечення;
- 2 - сприяє прийняттю оптимальних юридичних актів в сфері соціального забезпечення;
- 3 - надасть більше прав людині в сфері соціального забезпечення;
- 4 - збагатить юридичну науку соціального забезпечення;
- 5 - відрізняється між внутрішньо-державними та міжнародним правом;
- 6 - сприяє побудові національного права України соціального забезпечення;
- 7 - дозволяє державотворчим процесам;
- 8 - буде кроком на шляху будівництва правової держави

**Юридичні концепції та принципи
права соціального забезпечення**

Тема № 7. Функції права соціального забезпечення

Тема № 8. Джерела права соціального забезпечення

Тема № 9. Правові форми соціального забезпечення

Об'єкти правових форм соціального забезпечення

• Пенсії	Виплати
• Пільги	Лікування
• Субсидії	Страховання
• Реабілітації	Обслуговування
• Послуги	Дармоочи
• Компенсації	Утримання
- Інші -	

Суб'єкти правових форм соціального забезпечення

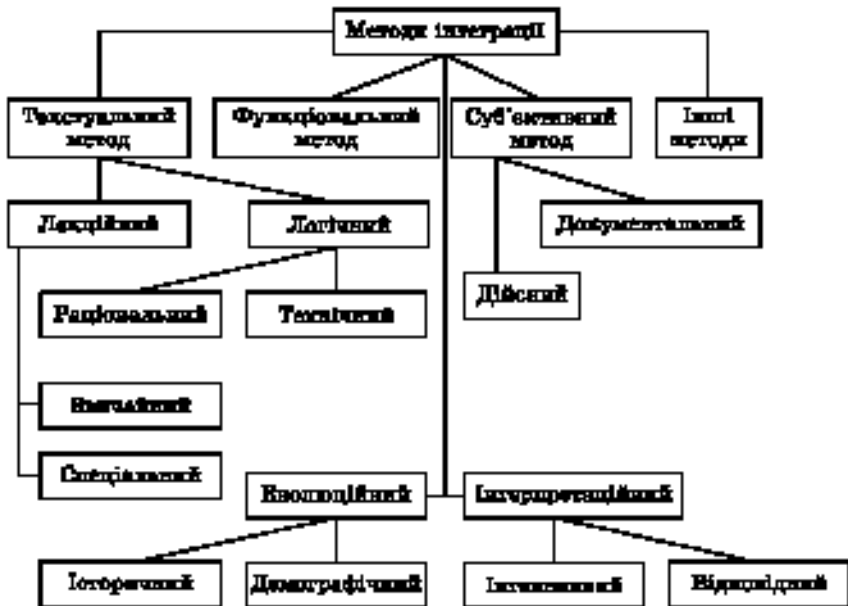
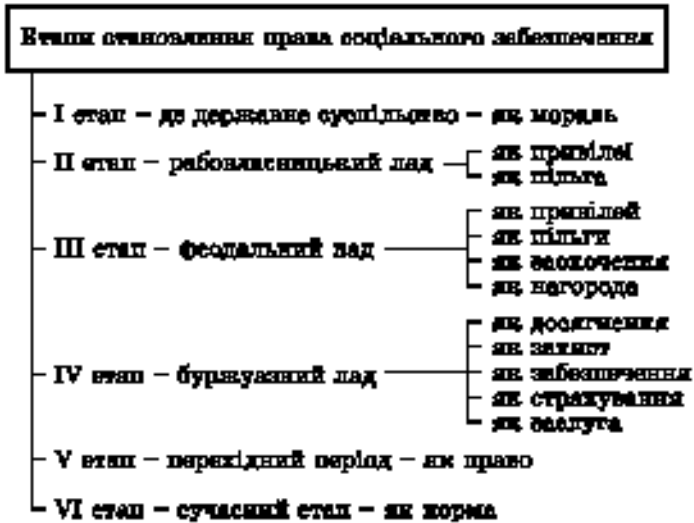
- Пенсіонери
- Ветерани
- Громадяни, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи
- Інваліди
- Жертовні профілактики репресій
- Жертовні матеріалу
- Націоналістичні
- Люди похилого віку
- Безробітні
- Пенсіонери
- Вільні
- Діти
- Сім'ї в дітями
- Інші

Тема № 10. Права людини в сфері соціального забезпечення

Права людини в сфері соціального забезпечення

- Право на відсутність дискримінації
- Право на людську гідність
- Право на людський спосіб існування
- Право на відпочинок та дозвілля
- Право на життя
- Право на сімейне життя
- Право на ефективний захист
- Право на рівний доступ до громадських послуг
- Право на достатній соціальний захист
- Право на необхідний рівень громадських послуг
- Право на їжу
- Право на пенсію
- Право на рівну платню за однаковою роботою
- Право на здоров'я

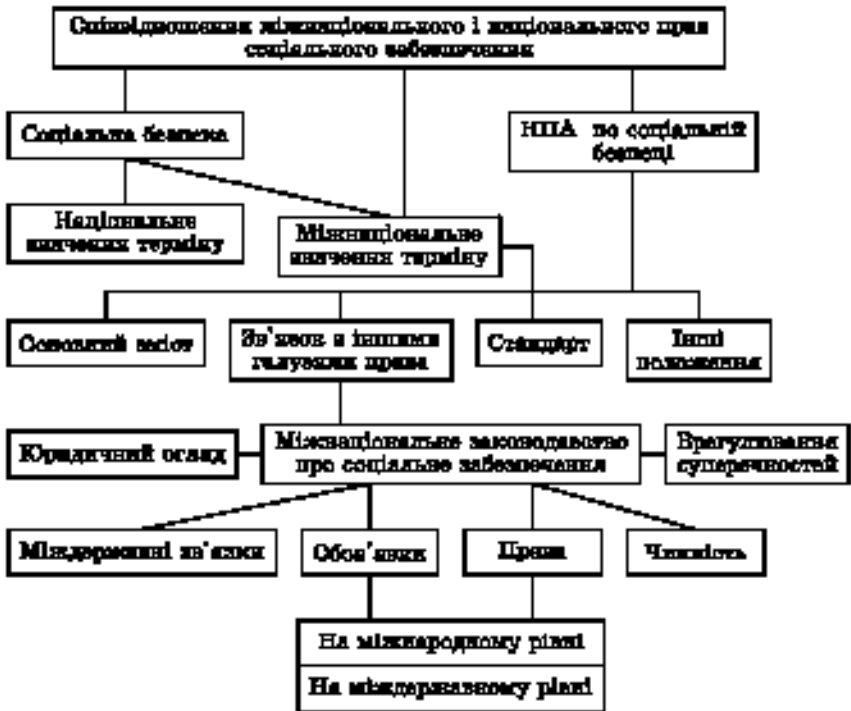
Тема № 11. Соціальне забезпечення: історичний аспект

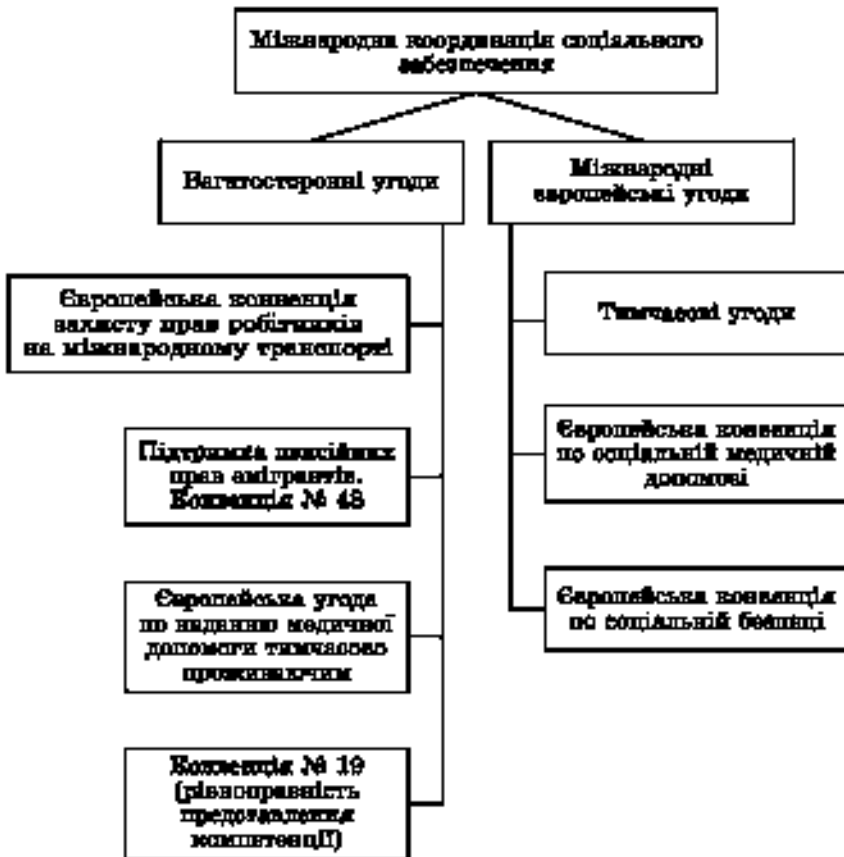
**Тема № 12. Міжнародно-правові стандарти
у сфері соціального забезпечення**

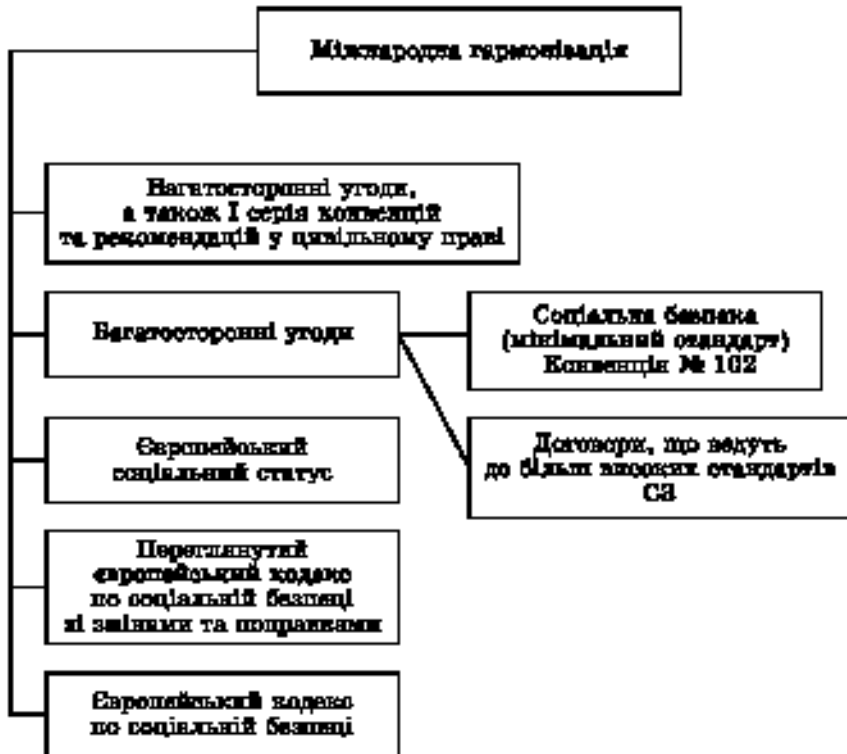

Тема № 13. Соціальне забезпечення
в сучасних соціально-правових державах

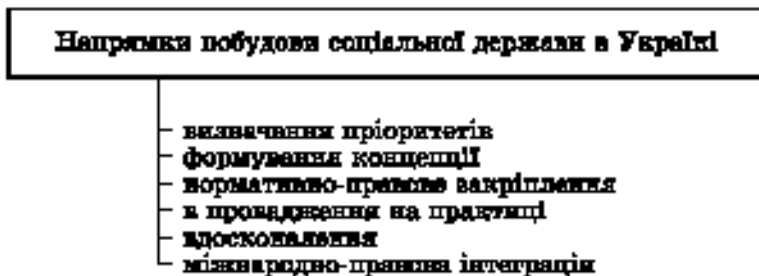

Тема № 14. Європейська Спільнота:
концепція соціального забезпечення

**Тема № 15. Побудова соціальної держави в Україні:
національна проблема**

ТИПОВІ ПЛАНИ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема № 1. Суть та значення соціального забезпечення

Вступ.

1. Соціально-правова природа соціального забезпечення.
2. Соціальне забезпечення як функція держави.
3. Через соціальне забезпечення до інших умов життя.

Висновки.

Тема № 2. Право соціального забезпечення як галузь національного права

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика галузі права.
2. Право соціального забезпечення України як галузь права в сучасний період.
3. Поняття та значення права соціального забезпечення.

Висновки.

Тема № 3. Предмет права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика предмету галузі права.
2. Правовідносини в сфері соціального забезпечення.
3. Особливості предмету права соціального забезпечення України.

Висновки.

Тема № 4. Метод права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика методу галузі права.
2. Особливості методу права соціального забезпечення України.
3. Співвідношення методу права соціального забезпечення з прийомами та засобами впливу споріднених галузей права.

Висновки.

Тема № 5. Система права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика системи права.
2. Ієрархічна будова права соціального забезпечення України.
3. Система права і система законодавства права соціального забезпечення.

Висновки.

Тема № 6. Принципи права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика принципів права.
2. Поняття та класифікація принципів права соціального забезпечення України.
3. Принципи права соціального забезпечення: від теорії до практики.

Висновки.

Тема № 7. Функції права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика функції права.
2. Поняття та класифікація функцій права соціального забезпечення України.
3. Право соціального забезпечення: від функцій права до функцій держави.

Висновки.

Тема № 8. Джерела права соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика джерела права.
2. Поняття та класифікація джерел права соціального забезпечення України.
3. Співвідношення національних та міжнародних джерел права соціального забезпечення.

Висновки.

Тема № 9. Правові форми соціального забезпечення

Вступ.

1. Правова форма: поняття та юридична природа.

2. Види та правова регламентація форм соціального забезпечення в Україні.
3. Соціальне забезпечення: від правової форми до форми права. Висновки.

Тема № 10. Права людини в сфері соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика прав людини.
2. Поняття та види прав людини в сфері соціального забезпечення в Україні.
3. Утвердження міжнародно-правових стандартів прав людини у сфері соціального забезпечення України. Висновки.

Тема № 11. Соціальне забезпечення: історичний аспект

Вступ.

1. Історико-теоретична характеристика соціального забезпечення.
2. Етапи становлення соціального забезпечення.
3. Минуле та майбутнє в соціальному забезпеченні: єдина основа – різні підходи. Висновки.

Тема № 12. Міжнародно-правові стандарти у сфері соціального забезпечення

Вступ.

1. Міжнародно-правовий стандарт: поняття, ознаки, правова регламентація.
2. Види міжнародно-правових стандартів в галузі соціального забезпечення.
3. Проблеми ратифікації Україною міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення. Висновки.

Тема № 13. Соціальне забезпечення в сучасних соціально-правових державах

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика соціально-правової держави.
2. Правові системи світу: концепції соціального забезпечення.
3. Види та зміни принципів права соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
Висновки.

Тема № 14. Європейська Спільнота: концепція соціального забезпечення

Вступ.

1. Загальна теоретична характеристика європейських стандартів у сфері соціального забезпечення.
2. Європейська Спільнота: концепція соціального захисту.
3. Проблеми міжнародно-правової стандартизації соціального забезпечення.
Висновки.

Тема № 15. Побудова соціальної держави в Україні: національна проблема

Вступ.

1. Загальнотеоретична характеристика соціальної держави.
2. Соціальний захист – як одна з основних функцій суспільства.
3. Соціальна політика України при переході до ринкової економіки.
Висновки.

ТИПОВА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Конституційне положення „Україна – соціальна держава“, та його правова характеристика.
2. Соціальне забезпечення як функція держави.
3. Соціально-правова природа соціального забезпечення.
4. Право людини на соціальне забезпечення.
5. Особливості форми правових відносин по соціальному забезпеченні.
6. Суб'єкти соціального забезпечення.
7. Громадяни як суб'єкти соціального забезпечення.
8. Розподіл суспільних фондів споживання в сфері соціального забезпечення.
9. Соціальне забезпечення – як правова форма матеріального забезпечення.
10. Соціальне забезпечення як форма стимулювання громадян.
11. Соціальне забезпечення як галузь національного права.
12. Система нормативно-правових актів по соціальному забезпеченню.
13. Право соціального забезпечення – як навчальна дисципліна.
14. Через соціальне забезпечення до інших умов життя.
15. Стан проблем соціального забезпечення в юридичній літературі.
16. Загально-теоретична характеристика галузі права.
17. Поняття права соціального забезпечення України.
18. Система нормативно-правових актів в сфері соціального забезпечення.
19. Внутрішня ієрархічна структура умови соціального забезпечення України.
20. Наукова обґрунтованість самостійності галузі права соціального забезпечення України.
21. Теоретичний та практичний аспект права соціального забезпечення.
22. Об'єктивність існування права соціального забезпечення.
23. Предмет, метод, система права соціального забезпечення України.
24. Загальна та особлива частини права соціального забезпечення України.

25. Функції права соціального забезпечення України.
26. Основні напрямки впливу права соціального забезпечення України на суспільні відносини.
27. Співвідношення принципів джерел та функцій права соціального забезпечення України.
28. Співвідношення міжнаціонального та національного права соціального забезпечення України.
29. Поняття предмету права соціального забезпечення та його ознаки.
30. Структура предмету права соціального забезпечення України.
31. Майнові (матеріальні) та немайнові (нематеріальні) відносини в сфері задоволення соціальних потреб.
32. Задоволення індивідуальних потреб в сфері соціального забезпечення.
33. Класифікація відносин в сфері соціального забезпечення.
34. Держава, громадяни, юридичні особи як суб'єкти відносин в сфері соціального забезпечення.
35. Органи управління в сфері соціального забезпечення.
36. Правовий статус суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення.
37. Юридичні факти у сфері соціального забезпечення.
38. Загальнотеоретична характеристика галузі права соціального забезпечення
39. Поняття методу права соціального забезпечення.
40. Види методів права соціального забезпечення України.
41. Диспозитивний метод права соціального забезпечення України.
42. Імперативний метод права соціального забезпечення України.
43. Структура методу права соціального забезпечення України.
44. Співвідношення прав та обов'язків у сфері права соціального забезпечення України.
45. Відсутність єдиного порядку розгляду спору у сфері соціального забезпечення України.
46. Наявність пільгового режиму у соціальному забезпеченні.
47. Юридична відповідальність в праві соціального забезпечення.
48. Відшкодування збитків в сфері соціального забезпечення.
49. Особливості методу права соціального забезпечення в Україні.
50. Співвідношення методу права соціального забезпечення в Україні з прийомами та засобами впливу споріднених галузей права.
51. Загальнотеоретична характеристика системи права соціального забезпечення України.
52. Система права соціального забезпечення України.

53. Ієрархічна будова права соціального забезпечення України.
54. Загальна частина права соціального забезпечення України.
55. Система права і система законодавства права соціального забезпечення України.
56. Хронологічні етапи права соціального забезпечення України.
57. Загальнотеоретична характеристика принципів права соціального забезпечення України.
58. Поняття принципу та види права соціального забезпечення України.
59. Риси принципу права соціального забезпечення України.
60. Класифікація принципів права соціального забезпечення України.
61. Значення викристалізування права соціального забезпечення.
62. Юридичні концепції принципів права соціального забезпечення.
63. Міжнародні акти про принципи права соціального забезпечення.
64. Загальнотеоретична характеристика функції права соціального забезпечення.
65. Поняття та ознаки функції права соціального забезпечення.
66. Місце функції права соціального забезпечення в системі функцій права.
67. Класифікація функцій права соціального забезпечення України.
68. Економічні функції права соціального забезпечення.
69. Соціальні функції права соціального забезпечення.
70. Політичні функції права соціального забезпечення.
71. Культурні функції права соціального забезпечення.
72. Побутові функції права соціального забезпечення.
73. Соціальний захист як одна з основних функцій держави на шляху до соціалізації суспільства.
74. Право соціального забезпечення: від функцій права до функцій держави.
75. Загальнотеоретична характеристика джерела права соціального забезпечення.
76. Поняття та ознаки джерела права соціального забезпечення України.
77. Конституція України – як основне джерело права соціального забезпечення України.
78. Джерела права соціального забезпечення в англосаксонській системі права.
79. Джерела права соціального забезпечення в романо-германській системі права.

80. Джерела права соціального забезпечення в Україні.
81. Міжнародно-правові акти як джерело права соціального забезпечення України.
82. Відомчі акти як джерело права соціального забезпечення.
83. Співвідношення національних та міжнародних джерел права соціального забезпечення.
84. Закони та підзаконні нормативно-правові акти як джерело права соціального забезпечення.
85. Загально-теоретична характеристика правової форми.
86. Правова форма соціального забезпечення: поняття та юридична природа.
87. Поняття та ознаки правових форм соціального забезпечення в Україні.
88. Нормативно-правове закріплення права людини на соціальне забезпечення.
89. Нормативно-правове державне гарантування соціального забезпечення.
90. Нормативно-правова турбота держави про тимчасово або постійно непрацездатних.
91. Акти про гарантії, як джерело соціального забезпечення.
92. Акти про координацію, як джерело соціального забезпечення.
93. Загальнотеоретична характеристика прав людини в сфері соціального забезпечення.
94. Співвідношення права людини взагалі і права людини в сфері соціального забезпечення зокрема.
95. Міжнародно-правові стандарти щодо прав людини у сфері соціального забезпечення.
96. Конституційне закріплення прав людини на соціальне забезпечення в Україні.
97. Право на здоров'я, як інститут права соціального забезпечення України.
98. Право на виконання особистих обов'язків, як інститут права соціального забезпечення України.
99. Право на материнство, як інститут права соціального забезпечення України.
100. Право на дитинство, як інститут права соціального забезпечення України.
101. Право на пенсію, як інститут права соціального забезпечення України.
102. Право на страхування, як інститут права соціального забезпечення України.
103. Право на належний рівень життя, як інститут права соціального забезпечення України.

104. Право на піклування, як інститут права соціального забезпечення України.
105. Співвідношення прав людини у сфері права соціального забезпечення з обов'язками в даній сфері.
106. Утворення міжнародно-правових стандартів щодо прав людини у сфері соціального захисту як найважливіша умова досягнення стабілізації у суспільстві.
107. Через соціалізацію прав людини – до благополуччя та стабільності в державі.
108. Історико-теоретична характеристика соціального забезпечення.
109. Поняття та ознаки історичного етапу розвитку права соціального забезпечення.
110. Етапи становлення права соціального забезпечення.
111. Соціальне забезпечення в додержавному суспільстві.
112. Соціальне забезпечення в рабовласницькій державі.
113. Соціальне забезпечення феодального типу.
114. Соціальне забезпечення в період розвитку капіталу.
115. Право соціального забезпечення перехідного періоду.
116. Право соціального забезпечення в період командно-адміністративних відносин.
117. Право соціального забезпечення в пострадянській період.
118. Право соціального забезпечення на сучасному етапі.
119. Концепції розвитку права соціального забезпечення.
120. Минуле та майбутнє в соціальному забезпеченні: єдина основа – різні підходи.
121. Міжнародний рівень стандартів в сфері соціального забезпечення: поняття та ознаки.
122. Загальнотеоретична характеристика міжнародно-правових стандартів в сфері соціального забезпечення.
123. Міжнародно-правові стандарти у сфері соціального забезпечення.
124. Види та класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення.
125. Договори, що ведуть до більш високих стандартів соціального забезпечення.
126. Європейський соціальний стандарт.
127. Європейський кодекс по соціальній безпеці.
128. Міжнародна координація, як методи соціального забезпечення.
129. Міжнародна гармонізація, як методи соціального забезпечення.
130. Міжнародно-правові акти в галузі права соціального забезпечення.

131. Поняття та ознаки соціально-правової держави.
132. Загальнотеоретична характеристика соціально-правової держави.
133. Державно-правова регламентація соціального забезпечення.
134. Стандарти соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах.
135. Правові системи світу: концепції соціального забезпечення.
136. Види та зміст принципів права соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
137. Методи інтеграції міжнародно-правових стандартів в державній системі.
138. Засоби спостереження, як методи соціального забезпечення.
139. Засоби розв'язання конфліктів, як методи соціального забезпечення.
140. Поняття та статус соціальної Європейської Спільноти.
141. Загальнотеоретична характеристика європейських стандартів у сфері соціального забезпечення.
142. Єдині підходи до соціального захисту в Європі.
143. Співвідношення світових та європейських стандартів у сфері соціального забезпечення.
144. Європейська Спільнота: концепція соціального захисту.
145. Проблеми міжнародно-правової стандартизації соціального забезпечення.
146. Вступ України в Європейську Спільноту: єдині стандарти соціального забезпечення.
147. Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.
148. Україна – соціальна держава: правова форма чи інформація для роздумів.
149. Загальнотеоретична характеристика соціальної держави.
150. Шляхи побудови соціальної держави в Україні.
151. Місце проблеми побудови соціальної держави в комплексі національних проблем.
152. Соціальна держава: національна проблема чи проблема нації.
153. Соціальний захист як одна з основних функцій суспільства.
154. Соціальна політика України при переході до ринкової економіки.
155. Шляхи вдосконалення права соціального забезпечення України.

ТИПОВА ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Соціально-правова природа соціального забезпечення.
2. Соціальне забезпечення як функція держави.
3. Концепція соціального забезпечення в Україні.
4. Загальнотеоретична характеристика галузі національного права соціального забезпечення.
5. Право соціального забезпечення України як галузь права в сучасний період.
6. Співвідношення понять і соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальний захист.
7. Загальнотеоретична характеристика предмету галузі права соціального забезпечення України.
8. Правовідносини в сфері соціального забезпечення.
9. Особливості права соціального забезпечення.
10. Загальнотеоретична характеристика методу галузі права соціального забезпечення України.
11. Особливості методу права соціального забезпечення України.
12. Співвідношення методу права соціального забезпечення з прийомами та засобами впливу споріднених галузей права.
13. Загальна характеристика системи права соціального забезпечення України.
14. Ієрархічна будова права соціального забезпечення України.
15. Система права і система законодавства права соціального забезпечення України.
16. Загальнотеоретична характеристика принципів права соціального забезпечення України.
17. Моральність в сфері соціального забезпечення.
18. Поняття та класифікація принципів права соціального забезпечення України.
19. Принципи права соціального забезпечення України.
20. Загальнотеоретична характеристика прав людини в сфері права соціального забезпечення України.
21. Права людини в сфері соціального забезпечення.
22. Загальна характеристика функції права соціального забезпечення України.
23. Поняття та класифікація функцій права соціального забезпечення.

24. Загальнотеоретична характеристика джерела права соціального забезпечення України.
25. Поняття та класифікація джерел права соціального забезпечення.
26. Співвідношення національних та міжнародних джерел права соціального забезпечення.
27. Правова форма соціального забезпечення: поняття та юридична природа.
28. Види та юридична природа форм соціального забезпечення України.
29. Загальнотеоретична характеристика прав людини в сфері соціального забезпечення.
30. Поняття та види прав людини в сфері соціального забезпечення.
31. Історико-теоретична характеристика права соціального забезпечення України.
32. Етапи становлення соціального забезпечення в Україні.
33. Загальнотеоретична характеристика соціально-правової держави.
34. Правові системи світу: концепції соціального забезпечення.
35. Види та зміст принципів права соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
36. Загальна теоретична характеристика європейських стандартів у сфері соціального забезпечення.
37. Європейська Спільнота: єдина концепція соціального захисту.
38. Проблеми міжнародно-правової стандартизації соціального забезпечення.
39. Загальнотеоретична характеристика соціальної держави.
40. Соціальний захист як одна з основних функцій суспільства.
41. Соціальна політика України при переході до ринкової економіки.
42. Побудова соціальної держави в Україні – національна проблема.
43. Співвідношення права соціального забезпечення України із спорідненими галузями права.
44. Відповідальність в сфері соціального забезпечення.
45. Органи управління в сфері соціального забезпечення.

ТИПОВИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НА ІСПИТ (ЗАЛІК)

1. Соціально-правова природа соціального забезпечення.
2. Соціальне забезпечення як функція держави.
3. Через соціальне забезпечення до інших умов життя.
4. Загальнотеоретична характеристика галузі права.
5. Право соціального забезпечення України як галузь в сучасний період.
6. Поняття та значення права соціального забезпечення.
7. Загальнотеоретична характеристика предмету галузі права.
8. Правовідносини в сфері соціального забезпечення.
9. Особливості предмету права соціального забезпечення України.
10. Загальнотеоретична характеристика методу галузі права.
11. Особливості методу права соціального забезпечення.
12. Співвідношення методу права соціального забезпечення з прийомами та засобами впливу споріднених галузей права.
13. Загальнотеоретична характеристика системи права.
14. Ієрархічна будова права соціального забезпечення.
15. Система права і система законодавства права соціального забезпечення.
16. Загальнотеоретична характеристика принципів права.
17. Поняття та класифікація принципів права соціального забезпечення.
18. Принципи права соціального забезпечення: від теорії до практики.
19. Загальнотеоретична характеристика прав людини.
20. Права людини в сфері соціального забезпечення.
21. Через соціалізацію прав людини – до благополуччя та стабільності в суспільстві.
22. Загальнотеоретична характеристика функції права.
23. Поняття та класифікація функцій права соціального забезпечення.
24. Право соціального забезпечення: від функцій права до функцій держави.
25. Загальнотеоретична характеристика джерела права.
26. Поняття та класифікація джерел права соціального забезпечення.

27. Співвідношення національних та міжнародних джерел права соціального забезпечення.
28. Правова форма: поняття та юридична природа.
29. Види та юридична природа форм соціального забезпечення.
30. Соціальне забезпечення: від правової форми до форми права.
31. Загальнотеоретична характеристика прав людини.
32. Поняття та види прав людини в сфері соціального забезпечення.
33. Утвердження міжнародно-правових стандартів прав людини у сфері соціального забезпечення.
34. Історико-теоретична характеристика соціального забезпечення.
35. Етапи становлення соціального забезпечення.
36. Минуле та майбутнє в соціальному забезпеченні і єдина основа – різні підходи.
37. Загальнотеоретична характеристика соціально-правової держави.
38. Правові системи світу; концепції соціального забезпечення.
39. Види та зміст принципів права соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
40. Загальна теоретична характеристика європейських стандартів у сфері соціального забезпечення.
41. Європейська Спільнота: концепція соціального захисту.
42. Проблеми міжнародно-правової стандартизації соціального забезпечення.
43. Загальнотеоретична характеристика соціальної держави.
44. Соціальний захист як одна з основних функцій суспільства.
45. Соціальна політика України при переході до ринкової економіки.

ТЕМАТИКА ТИПОВИХ ДИПЛОМНИХ РОБІТ

1. Соціальне забезпечення: історичний аспект.
2. Соціальне забезпечення в сучасних соціально-правових державах.
3. Європейська Спільнота: концепція соціального забезпечення.
4. Побудова соціальної держави в Україні – національна проблема.
5. Суть та значення соціального забезпечення, при побудові соціальної держави.
6. Право соціального забезпечення як галузь національного права України.
7. Предмет права соціального забезпечення України.
8. Метод права соціального забезпечення.
9. Система соціального забезпечення України.
10. Принципи права соціального забезпечення.
11. Утвердження міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення в українському законодавстві.
12. Функції права соціального забезпечення та їх реалізація.
13. Джерела права соціального забезпечення.
14. Правові форми соціального забезпечення.
15. Права людини в сфері соціального забезпечення.
16. Право соціального забезпечення – як навчальна дисципліна.
17. Об'єкти правових відносин в сфері соціального забезпечення.
18. Суб'єкти правових відносин в сфері соціального забезпечення.
19. Юридичні факти в праві соціального забезпечення.
20. Соціальне забезпечення – як умова гідного існування людини.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30 (23.07.96).
2. Митний кодекс України.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. // Офіційний вісник України, 1998, № 6 (26.02.98).
4. Закон УРСР „Про міліцію” № 565-ХІІ від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 4 (22.01.91).
5. Закон УРСР „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” № 796-ХІІ від 28.02.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 16 (16.04.91).
6. Закон УРСР „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” № 875-ХІІ від 21.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 21 (21.05.91).
7. Закон УРСР „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” № 962-ХІІ від 17.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 22 (28.05.91).
8. Закон України „Про прокуратуру” № 1789-ХІІ від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 53 (31.12.91).
9. Закон України „Про пенсійне забезпечення” № 1788-ХІІ від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 3 (21.01.92).
10. Закон України „Про наукову і науково-технічну діяльність” № 1977-ХІІ від 13.12.1991 р. (в редакції Закону України № 284-ХІV від 01.12.98 р.) // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 2–3.
11. Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” № 2011-ХІІ від 20.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 15 (14.04.92).
12. Закон України „Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб” № 2262-ХІІ від 09.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 29.

13. Закон України „Про статус народного депутата України” № 2790-ХІІ від 17.11.1992 р. (в редакції Закону України № 2328-ІІІ від 22.03.2001) // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 42.
14. Закон України „Про державну допомогу сім’ям з дітьми” в редакції Закону України № 2334-ІІІ від 22.03.2001 р. // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 20.
15. Закон України „Про статус суддів” № 2862-ХІІ від 15.12.1992 р. // Відомості Верховної Ради України, 1993, № 8 (23.02.93).
16. Закон України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” № 3551-ХІІ від 22.10.1993 р. // Відомості Верховної Ради України, 1993, № 45 (09.11.93).
17. Закон України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку України” № 3721-ХІІ від 16.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 4 (25.01.94).
18. Закон України „Про державну службу” № 3723-ХІІ від 16.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України, 1993, № 52 (28.12.93).
19. Закон України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” № 56/95-ВР від 15.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 9 (28.02.95).
20. Закон України „Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування” № 400/97-ВР від 23.09.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– Ч. 30.
21. Закон України „Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” № 540/97-ВР від 23.09.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– Ч. 45.
22. Закон України „Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист” № 203/98-ВР від 24.03.1998 р. // Офіційний вісник України, 1998.– № 15 (30.04.98).
23. Закон України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” № 1105-ХІV від 23.09.1999 р. // Офіційний вісник України, 1999.– № 42 (05.11.99).
24. Закон України „Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення” № 1445-ІІІ від 10.02.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 10 (24.03.2000).

25. Закон України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” № 1533-III від 02.03.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 13 (14.04.2000).
26. Закон України „Про жертви нацистських переслідувань” № 1584-III від 23.03.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 16 (05.05.2000).
27. Закон України „Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” №1586-III від 1.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України, 2000 р.– № 35.
28. Закон України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” № 1768-III від 01.06.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 26 (14.07.2000).
29. Закон України „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” № 2017-III від 05.10.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 44 (17.11.2000).
30. Закон України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” № 2109-III від 16.11.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 50 (29.12.2000).
31. Закон України „Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” № 2213-III від 11.01.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 8 (09. 03.2001).
32. Закон України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” № 2240-III від 18.01.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 8 (09.03.2001).
33. Закон України „Про службу в органах місцевого самоврядування” № 2493-III від 07.06.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 26 (13.07.2001).
34. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” № 3084-III від 07.03.2002 р. // Офіційний вісник України, 2002.– № 13 (12.04.2002).
35. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про статус гірських населених пунктів в Україні” № 3101-III від 07.03.2002 р. // Офіційний вісник України, 2002.– № 13 (12.04.2002).
36. Указ Президента України „Про положення про Пенсійний фонд України” № 121/2001 від 01.03.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 9 (16.03.2001) зі змінами, внесеними Указом Президента від 22.06.2002 р. № 576/2002.

37. Постанова КМ УРСР „Про створення Фонду Української РСР соціального захисту інвалідів” № 92 від 18.07.1991 р. // Зібрання постанов Уряду УРСР, 1991.– № 7.
38. Постанова КМ України „Про затвердження Положення про медико-соціальну експертизу і Положення про індивідуальну програму реабілітації та адаптації інваліда” № 83 від 22.02.1992 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1992.– № 3 зі змінами, внесеними Постановою КМ України № 738 від 01.06.2002 р.
39. Постанова КМ України „Про порядок віднесення деяких категорій громадян до відповідних осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” № 674 від 02.12.1992 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1992.– № 12.
40. Постанова КМ України „Про порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС” № 706 від 16.12.1992 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1993.– № 1–2.
41. Постанова КМ України „Про затвердження порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній” № 637 від 12.08.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1993.– № 12 зі змінами, внесеними Постановою КМ України № 497 від 11.04.2002 р.
42. Постанова КМ України „Про організаційні заходи щодо застосування Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” № 63 від 08.02.1994 р. // Урядовий кур’єр, 1994.– № 29 (19.02.94).
43. Постанова КМ України „Про порядок надання пільг, передбачених Законом України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” № 94 від 16.02.1994 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1994.– № 6.
44. Постанова КМ України „Про затвердження порядку організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності” № 221 від 04.04.1994 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1994.– № 8.
45. Постанова КМ України „Про порядок обчислення стажу державної служби” № 283 від 03.05.1994 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1994.– № 8.
46. Постанова КМ України „Про порядок надання пільг, передбачених Законом України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку

- в Україні” № 552 від 12.07.1994 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1994.– № 11.
47. Постанова КМ України „Про організацію робочих місць та працевлаштування інвалідів” № 314 від 03.05.1995 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1995.– № 7 зі змінами, внесеними Постановою КМ України № 19 від 10.01.2002 р.
  48. Постанова КМ України „Про встановлення норм користування житлово-комунальними послугами громадянами, які мають пільги щодо їх оплати” № 879 від 01.08.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1996.– № 16.
  49. Постанова КМ України „Про порядок надання додаткової жилої площі особам, які наслідок Чорнобильської катастрофи перенесли променеву хворобу будь-якого ступеня або стали інвалідами, дітям-інвалідам, які потребують особливого догляду, та сім’ям, що втратили годувальника з числа осіб, віднесених до категорії 1” № 1589 від 31.12.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України, 1996.– № 21.
  50. Постанова КМ України „Про затвердження порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” № 51 від 20.01.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 5.
  51. Постанова КМ України „Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи” № 155 від 08.02.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 7–8.
  52. Постанова КМ України „Про затвердження нового порядку обчислення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв’язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи“ № 523 від 30.05.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 23 зі змінами, внесеними Постановою КМ України № 666 від 17.05.2002 р.
  53. Постанова КМ України „Про затвердження порядку забезпечення інвалідів автомобілями“ № 999 від 08.09.1997 р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 37 (23.09.97).
  54. Постанова КМ України „Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива“ № 1050 від 22.09.1997р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 39 (11.10.97).
  55. Постанова КМ України „Про затвердження Положення про виплату інвалідам компенсації на бензин, ремонт і технічне

- обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування“ № 296 від 17.03.1998 р. // Офіційний вісник України, 1998.– № 11 (02.04.98).
56. Постанова КМ України „Про доплати і компенсації особам, які працюють у зоні відчуження і зоні безумовного (обов’язкового) відселення після повного відселення жителів“ № 223 від 07.02.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 6 (25.02.2000).
57. Постанова КМ України „Про затвердження порядку використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення“ № 987 від 20.06.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 25 (07.07.2000), останні зміни – Постанова КМ України № 887 від 01.07.2002 р.
58. Постанова КМ України „Про затвердження порядку видачі та зразка свідоцтва про загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ № 1306 від 22.08.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 34 (08.09.2000).
59. Постанова КМ України „Про затвердження порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання“ № 1423 від 13.09.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 37 (29.09.2000).
60. Постанова КМ України „Про затвердження переліку професійних захворювань“ № 1662 від 08.11.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 45 (24.11.2000).
61. Постанова КМ України „Про максимальну величину фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничну суму заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів“ № 225 від 07.03.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 11 (30.03.2001), останні зміни – Постанова Кабінету Міністрів України № 494 від 11.04.2002 р.
62. Постанова КМ України „Про затвердження порядку оплати перших п’яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів підприємства, установи, організації“ № 439 від 06.05.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 20 (01.06.2001) зі змінами, внесені Постановою КМ України № 308 від 13.03.2002 р.

63. Постанова КМ України „Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві“ № 1094 від 21.08.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 35 (14.09.2001).
64. Постанова КМ України „Про обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням“ № 1266 від 26.09.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 40 (19.10.2001).
65. Постанова КМ України „Про затвердження порядку призначення і виплати державної допомоги сім’ям з дітьми“ № 1751 від 27.12.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 52 (11.01.2002) зі змінами, внесеними Постановою КМ України № 343 від 16.03.2002 р.
66. Постанова КМ України „Про затвердження порядку сплати підприємствами (об’єднаннями), установами і організаціями штрафних санкцій до відділень Фонду соціального захисту інвалідів, акумуляції, обліку та використання цих коштів“ № 1767 від 28.12.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 52 (11.01.2002).
67. Роз’яснення Мінпраці „Про порядок застосування списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, що дають право на пенсію за віком на пільгових умовах [Мінпраці, Мінсоцзахист]“ № 06–996 від 22.03.1995 р. // Ліга: Закон Професіонал 7.3.3.
68. Наказ Мінсоцзахисту „Про порядок виплати допомоги на поховання“ № 190/208 від 26.12.1995 р. // Ліга: Закон Професіонал 7.3.3.
69. Наказ Мінсоцзахисту, Мінфіну, Міносвіти, Держжитлокомунгоспу, Фонду соціального страхування, Пенсійного фонду „Про внесення змін і доповнень до порядку виплати допомоги на поховання“ № 148/232/88/95/08–14–759/123 від 29.10.1996 р. // Офіційний вісник України, 1997.– № 13.
70. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження порядку виплати органами соціального захисту населення щорічної допомоги на оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (Мінпраці) (4269)“.– № 1 від 04.01.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 5 (18.02.2000).
71. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження інструкції про порядок забезпечення населення України протезно-ортопедичними виробами (Мінпраці) (4498)“ № 53 від

- 09.03.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 20 (02.06.2000).
72. Наказ Мінпраці та соціальної політики, Головного управління державної служби України „Про врегулювання питання призначення пенсій державним службовцям у зв'язку з інвалідністю та втратою годувальника на випадок смерті державного службовця (Мінпраці, Головне управління державної служби України) (4739)“ № 181/40 від 31.07.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 34 (08.09.2000).
73. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одnorазової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності“ № 307 від 20.11.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 51 (05.01.2001).
74. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одnorазової матеріальної допомоги безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні“ № 309 від 20.11.2000 р. // Офіційний вісник України, 2000.– № 51 (05.01.2001) зі змінами, внесеними Наказом Мінпраці та соціальної політики № 185 від 08.04.2002 р.
75. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження інструкції про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття“ № 339 від 18.12.2000 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 4 (09.02.2001) зі змінами, внесеними наказом Мінпраці та соціальної політики № 295 від 20.06.2002 р.
76. Наказ Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження порядку відмови в наданні державної соціальної допомоги, припинення виплати та зменшення розміру призначеної державної соціальної допомоги“ № 350 від 19.12.2000 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 4 (09.02.2001) зі змінами, внесеними наказом Мінпраці та соціальної політики № 188 від 10.04.2002 р.
77. Наказ Міністерства охорони здоров'я, Академії медичних наук, Мінпраці та соціальної політики „Про затвердження інструкції про застосування переліку професійних захворюю-

- вань“ №374/68/338 від 29.12.2000 р. //Офіційний вісник України, 2001.– № 5 (16.02.2001).
78. Наказ Міністерства охорони здоров'я „Про затвердження інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непридатність громадян“ № 455 від 13.11.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 49 (21.12.2001).
79. Наказ Мінпраці та соціальної політики, Мінекономіки, Мінфіну, Держкомстату, Державного комітету молодіжної політики; спорту і туризму України „Про затвердження методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги“ № 486/202/524/455/3370 від 15.11.2001 р. // Офіційний вісник України, 2002.– № 6 (22.02.2002) зі змінами, внесеними наказом № 334/213/580/790/ 544 від 24.07.2002 р.
80. Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань „Про затвердження інструкції про порядок перерахування, обліку та витрачання страхових коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України“ № 12 від 20.04.2001 р. // Праця і зарплата, 2001.06.24.
81. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності „Інструкція про порядок надходження, обліку та витрачання коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності“ № 16 від 26.06.2001 р. // Податки та бухгалтерський облік, 2001,11, 91 зі змінами, внесеними Постановами Правління № 4 від 29.03.2002 р.– № 24 від 14.05.2002 р.
82. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності „Про затвердження положення про комісію (уповноваженого) підприємства, установи, організації із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням“ № 21 від 09.07.2001 р. // Праця і зарплата, 2001,08,31 зі змінами, внесеними Постановами Правління № 4 від 29.03.2002 р.– № 24 від 14.05.2002 р.
83. Постанова Правління Пенсійного фонду „Про затвердження інструкції про порядок обчислення і сплати підприємствами, установами, організаціями та громадянами збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, інших платежів, а та-

- кож обліку їх надходження до Пенсійного фонду України“ № 16-6 від 19.10.2001 р. // Офіційний вісник України, 2001.– № 49 (21.12.2001).
84. Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань „Про затвердження положення про обчислення середньої заробітної плати для розрахунку виплат за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності“ № 43 від 01.11.2001 р. // Праця і зарплата, 2001,11,44.
85. Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань „Про затвердження порядку виплати допомоги у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності пільг, компенсацій і гарантій“ № 5-рп/2002 від 20.03.2002 р. // Офіційний вісник України, 2002.– № 13.
86. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності „Про розміри допомоги за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням“ № 49 від 24.12.2001 р. // Праця і зарплата, 2002,01,2.
87. Рішення Конституційного Суду „У справі за конституційним зверненням громадянки Стешиної Рити Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини другої статті 2 Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ (справа про зону відчуження) № 12-рп/2000 від 25.10.2000 р. // Вісник Конституційного Суду України, 2000, 00,5.
88. Рішення Конституційного Суду від 25 листопада 1998 року у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров’я та вищих медичних закладах освіти“ (справа про платні медичні послуги). // Вісник Конституційного Суду України, 1999.
89. Рішення Конституційного Суду від 9 березня 1999 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо конституційності Закону України від 23 липня 1998 року

- „Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України“ // Право України, 1999.– № 4.– С. 123–127.
90. Рішення Конституційного Суду від 6 липня 1999 року у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 22 Закону України „Про міліцію“ та частини сьомої статті 22 Закону України „Про пожежну безпеку“ // Право України, 1999.– № 9.– С. 123–124.
91. Висновок Конституційного Суду України від 2 червня 1999 року у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України „Про внесення змін до статті 46 Конституції України“ вимогам статей 157 і 158 Конституції України // Право України, 1999.– № 7.– С. 135.
92. Рішення Конституційного Суду „У справі за конституційним поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України „Про Державний бюджет України на 2001 рік“ та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України „Про Державний бюджет України на 2001 рік“ і підпункту 1 пункту 1 Закону України „Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів“ (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій)“ № 5-рп/2002 від 20.03.2002 р. // Офіційний вісник України, 2002.– № 13.– С. 669.
93. Угода про взаємне визнання прав на пільговий проїзд для інвалідів та учасників Великої Вітчизняної війни, а також прирівняних до них осіб: Міждержавна угода України у рамках СНД // Урядовий кур'єр, 1993.– 6 трав.
94. Угода про взаємне визнання пільг та гарантій для учасників і інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців від 15 квітня 1994 року // Урядовий кур'єр, 1994.– 5 трав.
95. Соглашение о взаимном признании прав на возмещение вреда, причиненного работникам увечьем, профессиональным заболеванием либо иным повреждением здоровья, связанным с исполнением ими трудовых обязанностей: Подписано

- в Москві 9 вересня 1994 року // Урядовий кур'єр, 1994.– 3 груд.
96. Соглашение о гарантиях прав граждан в области пенсионного обеспечения между Арменией, Беларусью, Казахстаном, Кыргызстаном, Российской Федерацией, Таджикистаном, Туркменистаном, Узбекистаном и Украиной: Подписано в Москве 13 марта 1992 года.
  97. Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.).
  98. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966р.) // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упор. Ю. К. Качуренко.– К.: Наукова думка, 1992.
  99. Конвенції МОП: а) № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.); б) № 117 про основні цілі і норми соціальної політики (1962 р.); в) № 118 про рівноправність у соціальному забезпеченні (1962 р.); г) № 157 про збереження прав в галузі соціального забезпечення (1982 р.) // Міжнародне законодавство про охорону праці: В 3-х т.– К.: Основа, 1997.– Т. 3.
  100. Європейська соціальна хартія (переглянута) (3 травня 1996 р., Страсбург, Рада Європи), підписана Україною 7 травня 1999 року.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гарасимів Тарас

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

(ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Рекомендовано до друку

**Вченою радою Львівського інституту внутрішніх справ
при Національній академії внутрішніх справ України
(протокол № 10 від 25 травня 2001 р.)**

Художнє оформлення *Василь Сава, Ігор Бабик*

**ВФ «Відродження» заснована 21 листопада 1991 р.
Петром та Олександром Бобиками, Василем Іванишином**

Президент фірми *Василь Іванишин*
Головний редактор *Ярослав Радевич-Винницький*
Директор фірми *Ігор Бабик*
Коректор *Наталія Мусячук*

Підписано до друку з готових діапозитивів 16.12.2003.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офс. № 1. Гарнітура SchoolBook.
Друк офсетн.-різограф. Умовн. друк. арк. 14,00.
Обл.-вид. арк. 13,29.

Видавнича фірма «Відродження»

82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.
Тел. (office): (03244) 3-73-59. Факс (office): (03244) 3-72-93.
Тел./факс (видавничий відділ): (0322) 40-59-39.
www.vidrodzhenia.org.ua
babyk@lviv.farlep.net

Гарасимів Тарас Зеновійович

ГЗ7   **Право соціального забезпечення України. (Загальна частина).– Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004.– 240 с., з іл.**

ISBN 966-538-139-3

Ця книга покликана надати допомогу студентам (курсантам), котрі вивчають правознавство, в освоєнні навчального курсу «Право соціального забезпечення України». Вона дає їм чітке уявлення про значення, місце і роль права соціального забезпечення в регулюванні пенсійних та інших правовідносин, про взаємозв'язок права соціального забезпечення з іншими галузями права і знання кола суспільних відносин, що охоплені сферою регулювання соціального забезпечення, джерела і основну мету законодавства України про соціальне забезпечення, вміння відмежовувати відносини, що регулюються нормами права соціального забезпечення від правовідносин, що регулюються іншими галузями права.

Книга розрахована на студентів, слухачів та курсантів навчальних юридичних та інших спеціалізованих освітніх закладів різних рівнів акредитації, а також викладачів, науковців та практичних працівників.

**УДК 342.734(477)
ББК 65.9(4УКР)272**

ГАРАСИМІВ Тарас – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, один із ініціаторів створення Фонду соціальних проектів «Допомога», співавтор ряду законопроектів з трудового права та права соціального забезпечення, консультант з питань соціального захисту працівників правоохоронних органів, учасник міжнародного проекту з проблем соціального страхування та партнерства (Німеччина), співзасновник центру безкоштовних соціальних послуг, координатор студії правотворчих ініціатив

ISBN 966-536-139-3

9 789665 138139 >